

BONNÔ-BOTLWAÊLÔ

E kwadilwe ke

L. D. MATSHEGO

BONNÔ BOTLWAÊLÔ

E kwadilwe ke

L. D. MATSHEGO, B.A.,

Moêta-pele wa Sekolo se segolo sa Tlhakong.

Kgatišô ya ntlha.

VIA AFRIKA-BOEKWINKEL

(Tak van Nasionale Boekhandel Beperk)

BLOEMFONTEIN

1950

Bantu Studies Dept

G.880/58

SE-GO-PO-TŠO

go Mmê, Mohumagadi

Lenta Esetere Nkôyaphala Matshego,

yo o re tlogetseng ka kagišô,

ka kgwedi ya Mopitlwê, 1944.

Go tshegofaditšwe bônê ba ba

šwelang tnmelong, gonne

ga bašwe, ba a robala.

A leina ja Jehofa le bakwê.

BONNÔ-BOTLWAÊLÔ

I

Lokwalô lo re yang go itisa ka lônê lo le bidiwa Bonnô-Botlwaêlô. Mo Teransefala-Bophirima-'tsatsi go na le motse mongwe wa Batšwana yo o bidiwang Kgatlhêgô. Morafe wa ônê motse yoo gatwe ke Banôtwa. Banôtwa ke ba bina Kubu. Ga-ntsi O tla utlwa Motšwana ge a bua ka ga bônê a ntse are "Bakubung". Gatwe erile ge Maburu a thibêlla mono Teransefala, ba fitlhêla Banôtwa ba bušwa ke Kgosi Maakê. Go ne ga thatafalêla Makgowa go bitsa leina ja Maakê ka nêpô, mme jalo ba re ke Kgosi "Makie". Go tloga ka lobaka loo Maburu a bitsa motse wa Maakê "MAKIESSTAD"; le gompieno motse yoo o ntse o bidiwa jalo.

Motse yo wa Banôtwa o motona thata-thata. Bogolo jwa ônê bo latêla ditsha tsa bo-Serowê, le bo-Molepololê, le bo-Mochudi kwa Kgalagadi, mme jaaka ele tlwaêlô ya Batho-batšho ga o a agiwa Ka mebilana, go phatlaletšwe fêla ga ipharwa le naga, mongwe le mongwe o lebisitse ntlu ya gagwê kwa a ratang teng. Re ka reng batho-ba-batho ga go atwe "pelo e ja Serati!" Ke boammarure selô se batho ba bangwe ba se tlhoileng, ba bangwe ba se rata go feta tekanyô.

Ke tšhwanêlô ya me go senolêla babadi ba lokwalô lo 'tlhalošô tsa maina a ke setseng ke a amile. Mo bogolo golong jwa ga Bila, ha matlapa a santse a têmatêma, ha Batšwana ba santse ba tshegeditse melaô, le mekgwa ya bônê ka botlalô, ha banna ba santse ba itse ditšhwanêlô tsa bônê mo motseng le mo nageng, ha basadi ba santse ba itse ditšhwanêlô tsa bônê mo malwapeng le mo masimong, ha bana ba santse ba na le tlotlô le poifô bagolong le bobeng, ha marêna le base-kise ba santse ba tlhoile melato eseng batho, ha bo-rathamaga-

yo-Jesu ba ise ba fitlhe. Botšwana, ka mantšwe a mangwe, ha boitaolô le boithatêlô bo ne bo ise bo bee teng Bathongbatšho, morafe yo wa Banôtwa one o dula Bokone, mme morafe yo e ne e se wa Batšwana, e ne e le wa Masula kgotsa Matsutla. Seanô sa ôné e ne le tlou.

Moragônyana go ne ga nna phapaanô e kgolo mo morafeng yo, mme morafe la bofêlô wa kgaogana maputlaganyana.

Setlhôpa se sengwe sa morafe yo se ne sa sollala, sa falla le naga, sa leba bophirimatsatsi, sa tsamaya go fitlhêlla se be se tshelê melolwane ya Bokone. Sa kakaila le lefatshe sa kgabaganya dithaba le dinoka sa kôpana le merafe le meratšhwana, sa lwa le yônê, sa e fenyâ kgotsa sa fenngwa. Sa nna sa tsamaya-tsamaya go tsamaya se be se gôrôgê ntlheng ya bophirima-tsatsi jwa Teransefala.

Morafe yona o ne wa dula foo mo lefatsheng ja Batswana, mme ha dinyaga di ntse di heta, o ne wa ithuta puô ya Setswana wa ba wa e buwa sentlê. La bofêlô, wa ipitsa Batswana wa be wa itebatsa setsô sa ôné e leng sa Sekone.

Leha morafe yona o ne o fetogile wa Batswana, go ne go le Batswana ba bantsi ba gantsi ba ne ba ba šotla ba re ke Matebele kapa Makwapa. Morafe yo ga wa ke wa kgatlhwa ke tšhotlô yeo, o ne o iphetotsê morafe wa Setswana, mme o ne o sa tlhole o batla gore o umakwê, ka leina ja Matebele, se o neng o se eletsâ e ne le gore o bidiwê ka leina ja Batswana. Ga go makatse ha morafe yo o ne o sa rate setšô sa bônê, Batswana botlhe ba ba falletseng merafe e mengwe ga ba tlhoke gore ba kgetho-lolwê mo merafeng e ba e agetseng, ba batla fêla gore ba teiwê maina a merafe eo. Sekai se le sengwe se tla lekana go re fetisa fa. Morafe wa Bangwato o falletšwe ke merafe le meratšhwana, go Bahurutshe Bamalete, Matšwapong, Makalaka jalo-jalo. Merafe ena gompijeno e bidiwa morafe wa Bangwato, ga e kgethololwe mo Bangwatong, ha O e kgetholola wa e kgopisa, O dira gore e go tlhômê.

Sekai sa bobedi le šônê se ka etsa se tlhômêga mo Morafeng

yo mongwe wa Sekgatla, mo 'fatsheng la Tshela-Lekwê, go na le morafe yo mongwe wa Bafaladi, ba go tweng ke Makgalagadi. Kwa tshimologong Makgalagadi ao a ne a sa phunngwe, a ne a sa je pelo kagore a ne a e bina. Bakgatla ba ba ne ba nyenya, ba re ga se batho ke Matalaota, ba bina pelo, bo-tsêbe-sephungwê. Batswana ba ne ba ka seke ba jêla le bônê mo sejong se le sengwe, ba ne ba ka seka ba nya-lêllana le bônê, le kwa matsemeng a Matalaota ba ne ba ka seka ba gata. Makgalagadi ao a batho a ne a utlwa botlhoko a kgopisiwa ke mokgwa yo Bakgatla ba neng ba a tšhotsê ka ôné. A lemoga gore, gore a tle a kaiwê jaaka batho, a tšhwanetse go tlogêla mekgwa yotlhe ya Setalaota, a dirisa mekgwa ya Sekgatla. A ne a simolola go ipitsa ka leina ja Sekgatla, a a ja pelo, a se ke a tlhola a e bina a bina mo boemong jwa pelo kgabo; A iphunya ditsebê jaaka Bakgatla, mme a fetoga Bakgatla ka mekgwa yotlhe. Leha a ile a nna a kgôbya ka bokgalagadi, Bakgatla ba ile ba simolla go ba tsaya jaaka batho, ba êtêlana le bônê, la bofêlô ba nyalana nabô, re ka reng batho-baetsho ga go twe "Mokgalagadi ke yo motonanyana, yo monamagadi Mokgatla". Makgalagadi ao gompijeno a ipitsa Bakgatla, ha motho wa bônê a tlêlwa ke sengwe ka tšhoganetšo, O tla utlwa a ntse a re, "Bakgatla ba kael!" Morafe ona wa Setebele yo le ôné o ne wa tlogêla mekgwa yotlhe ya Setebele, wa tsaya ya Setswana.

Go fedisa setšô sa bônê sa Setebele, batho ba ba ne ba taya morafe wa bônê leina le sele ka puô ya Batšwana ba re ke Banôtwa, kegore batho ba yareng ba nôtiwa go tšwe madi, go seke go tšwe metsi. Lo a itse gore Matebele ke morafe yo o thata bobê, yo o ratang dintwa yo o senang tirô ge ese tšhololô ya madi, yo mokgwa wa ôné e leng kgarakgatšhêgô le lefatshe jotlhe. Jalo gê morafe yo o ile wa kaila le lefatshe jotlhe, wa lwa le metse le metsana, wa gapa magomo le manku le mabodi. Ka go dira jalo wa huma thata, leha batho ba seke ba lekana e se mênô, banga-ôné e ne e le dikwêtê ruri,

ba tshabya ke merafe e mengwe, e ba tlotla, e ba rata. Kagalê ha motho a ruile, o boifiwa ke batho, ba mo tlotle, ba mo rate, bogolo-botona ba eletse kemô ya gagwê. Merafe ye e ne e agile gaufi le morafe yo, e ne e eletsa khumô, le boganka jwa morafe yo. Ke gônê ka moo erileng ha ba itlholobola mmala, ba itaya leina ja Banôtwa.

Leina je le ne ja ba tšhwanêla, ba ipelafatsa ka lônê, ba bua ka lônê ka makgêthê, ja tuma le lefatshe jotlhe ja Botswana, ja ba ja itsiwe ke batho bangwe ba merafe é e seng ya Botswana. Banôtwa ba ne ba itlotlisa ka leina je, le gompijeno ha O bua le bônê ka sengwe se ba tlwaetseng go se dira, mme mo matlhong a tshiamô se sa lolama, yare ha ba kgwedisiwa ke puô ya gago, O utlwe monnamogolo a ntse are “Monôtwa re ya go utlwa, mme se O se bolêlang se nepafatsê, fêla Mokubung ga go na ka moo re ka yang ka gônê, re tšhwanetse re yê fêla ka mokgwa wa borê; wa badimo”, kegore, “re tlaa ya fêla ka mokgwa yoo Senôtwa se yang ka ka onê!”

Ke setse ke akantsê gore Banôtwa ba latlhile mekgwa ya bônê ye e siameng le é e sa siamang, ba amogêla mekgwa yotlhe ya Batswana — é e siameng le é e sa siamang. Tirô ya go se tlhômê sepê mo mekgweng e ba latlhile, kagore mekgwa é mengwe ya bônê é ba e latlhleng e ne e le molemô thata, ebile ke e tlhômekgang thata mo bophelong ba kajeno. Gapê mekgwa ye mengwe é ba e amogetseng mo Batswaneng ga e ya siamêla sêpê, ha maikaêlêlô a bônê e kabe e ne e le go tlhotlhomisa, ba kabo ba ithibetse go wêla ka lengôpê ja letlodi jeo.

Ga go kake ga nthusa sepê go golaganya lenaneô ja mekgwa yotlhe e ba e tsereng mo Batswaneng, kagore lokwalô lo lo ka tloga lwa baa lo leele go feta tekanô, fêla se ke tla se akanyang ke mokgwa o le mongwe o Banôtwa ba o fumaneng mo Batswaneng, ba o tsanya, wa ba kgatlha, ba be ba o dirisa. Mokgwa yo ke wa go nyalallana ka losika.

Re utlwa gangwe le gapê gore ka mokgwa wa Sekoné batho ba losika lo lo kitlaneng ga ba tsaane. Ge Bakone ba batlêla ngwana wa bônê segô-sa-metsi, ba atisa go tšwa mo ditšhikeng tsa bônê, ba tšwêla ko ntlê go yo se lebaleba; Ke kilô go ya mo go bo-malomaatšônê kgotsa bo-rangwane-a-tšônê go ya go kélêka moo; ba dumêla gore nyalô ya ditšhika e fosegile, ha motho a e dirafatsa, ke mo-ka a beng a nyalala kgantsadiê, gonne madi a bônê a be a le mangwe.

Barutegi le bônê ba kgatlhanong le lenyalô la mofuta yo, ba re ga le tlhokege, mo bathong ba tlhabologô, ba re losika longwe le longwe lo na le bokowa jwa lônê, lo longwe O tla fitlhêla batho ba lônê ba sa gole, lo longwe ba sa tlala sentlê, je lengwe ba sa nônôfa pila, ba na le bolwetse jo bo ikepetseng mo go bônê, lo longwe lo sena mabokô a dithutô mo dikweleng. Jalo gê nyalanô ya batho ba mofuta yo, e tlisa dilabe fêla mo banyadiweng. Bana ba batho ba ba khutšhwane gantsi ba nna ba khutšhwanyane thata, ba tšwa ruri mebofu, ba ba sa tlalang ba nna diritsa, dieleele, masilo, ba ba ngongoregileng nameng ba tšwa dikowana-diphôlôgôlô tsa malwetse, ba ba senang mabôkô ga go buiwe go didimalwa fêla. Re bôna jaanong gore nyalanô ya ditshika e mašwê ga eya rapêllwa; go batlêga gore ha batho ba nyalana ba be ba sa nkgane losika; batho-ba-batho lo itse sentlê gore ya re dikgomo ha di tla baya tšônê di tlišetšwe pôô é e sa amaneng le tšônê losika, mme molaô ona le mo bathong o a tlhokêga.

Batswana bônê ba fapaana le Bakone mo mokgweng wa 'nyalô. Ba dumêla gore selô se se tlhokêgang bogolo mo nyalong ke go tsaana ka ditshika. Ba re nyalanô e agisanya batho, e kitlanya masika, mme gantsi e tsalanya batho ba ba kwa ntlê go yôna ba neng ba ka seka ba tsêêlana molêlô. Ka mokgwa wa batho-batsho segô-sa-metsi se tlamêga go tsêwa ka go ntshediwa bogadi, pele mosadi a ise a nyalwe bagolo ba' gwê ba tlamêga go gapa dikgomo go diisa kwa bo-

mosetsana, mme ha ba gôrôga teng, ba tšhwanetse go di bega ka mokgwa ona wa tlwaêlô, "Lona ke lomaônnyana lo re tsileng go kopa metsi ka lônê." Dikgomo di amogelwe, mme morêrô wa tsêo o thuthuntshe o ye bofelong.

'Nyalô ena ya Setswana ya go ntsha bogadi, e dirile gore Batswana ba tsêe ka lofufa. Ba fufêga go ntshetsa moditšhaba kgotsa motho yo e seng wa losika dikgomo; Batswana ba rata modimo-yoo-nkô-e-metsi thata, mme ba kgwêlwa gore go botoka gore ha O ntsha bogadi, O bo O bo naya morwa-rrago go na le motho o sele. Ba re go molemô go nyala ngwana wa rangwaneago, kgotsa rakgadiago, kgotsa malomaago go na le gore O yo go tsaya moditšhaba. Ke gônê kamoo ba nang le seanê se se reng "Ngwanaarangwane nnyalê dikgomo di boêlê šakeng." Ha ba nyalêllana ka losika dikgomo ga di ye kgakala, di dikolo-ga fêla mo ditshikeng.

Ha Banôtwa ba iphetola Batšwana ga ba ke ba retelêlwa ke mokgwa wa 'nyalô, ba ile ba o itlwaetsa go fitlhêlla ba o dirisê go feta selekanyô. Gompieno batho ba ba botlhale ba re senololêla gore ha Banôtwa ba bantsi e le digotsa jaana ke tirô ya mokgwa yo, ba bolêla gapê gore bokowa jo bo kana-kana jwa Banôtwa mo 'meleng ke boleo jôna jeo. Ha se ba se kanololang e le boammaruri ke nakô ya gore re fedisê mokgwa yo gobane o kotsi. Ga re batle go fitlhêla bana ba rona e le Mamponyempone, ga re batle gore e bêê dikowana. A re ipakanyeng nakô e sa le teng, go "Kgatlhantsha makgatlha a sa le kgakala, kagore motlhang a a tumêlang boatla bo a tsêna."

Banôtwa ba rata motse wa bônê ka mokgwa yo o makatsang; diphôšô tse di mo go ônê, tsa mokgwa yo o agilweng ka ônê, mefuta ya dintlu tse di mo go ônê, tlhokêgô ya metsi a a nowang ke batho mo go ônê, 'tlholêgô tsa batho mo go ikageleng matlwana a boithomêlô, jalojalo, ga ba di bone. Ba fitlhêla e le motse yo o siameng jaaka sheleng, yo o êlêlang-maši le dinotshe jaaka Kanana wa bogologolo, yo o kgatlhang

mang le mang, moditšhaba wa mothomošweu kgotsa wa mothomatšho, esita le bônê bangagae o ba kgatlha mo go tlhomolang pelo.

Gatwe ha moditšhaba wa Lekgoa kapa motho-motšho a ka dula mo go ôñê, o o tlwaêla thata. Ha nakô e tla ya gore a tšwê mo go ôñê a yê kwa mafatsheng a mangwe, o a gana a be a lle ka dikeledi, kagonne go a be go sa tlhole go le mo mading a gagawê gore a tlogê mo motseng yoo wa botlhôkwa — Gouteng wa bobedi. Bagwebi ba Makgoa bônê ba lla jaaka banyana, ha ba umakêlwa go kobiwa Bonôtwa. Ramasela êñê erile a tlošwa ka tšhôba a lela jaaka khutsana, a be a bolwaa ke selêlô, Tlhapakeng êñê o llile a ba a rêka boramarapô gore ba mo rapêlêlê Banôtwa go palêgang gore ba mo thusê gore a seka a tlošwa, jalo hê o sale Bonôtwa. Motse ona o ratêga mo yareng ha badi-tšhaba go twe ba bôfê dikgašwana tsa bônê ba ye le naga, ba tsitsibe ba be ba rapele gore ba tlogêlwê; ha O ka êla basadibagolo tlhokô ka nakô ya maitišô ga ba bua ka badi-tšhaba ba, O tla fitlhêla ba tshêga, motho a ntse a re, “ngwana-ko-wêna gatwe Semangmang o gana go ya ko tšwang teng, kwa-a-bô, o llêla gore a dulêle mono ruri. Ija! A dimakatšô!!; motho wa bônê a ka tšhokane a llêla lefatshe e se ja gaabô, ahe-he-he-e-!!!, e tla be e ne e se motse wa Makiestad!”

Motse yona batho ba šwang ka ôñê yo, Banôtwa, ka pônêlô-pele ya bônê, ba ne ba o taya leina ja Kgatlhêgô ke gore motse yo o ratêgang bobe, yo o eletšwang thata, yo o tlhwafalêlwang ke mang le mang yo o o itseng, yo o kgatlheng moeti yo mongwe le yo mongwe. Tlhe! o ratwa ke botlhe, bagwebi, boraitse, megokane, baruti le mang le mang yo a ka tšhokane a o tlwaêla.

A re ke re sekasekeng, re batlisiseng, re lebalebeng, re okomeleng gore ke eng se se dirang gore motse yo o ratêgê go le kana. Mmadi o tla dumêllana le nna ha ke re, mo merafeng yotlhe e mentsho le e mešweu le e mesêtlha le e

meshibidu, ka mantšwe a mangwe re ka re mo merafeng ya batho-batšho, le batho-bašweu, le batho-basêtlha ba Asia le ya Batho-bashibidu ba Amerika, motse yo mongwe le yo mongwe yo motona o ratêga bobe. Batho mo dithokong tsa ônê ba o phallêla jaaka eketse ba ya letšholô. Batho ba metsana ba ye go dula mo motseng yo motona, ba tlhale e mennye. Metse e metona e rategile thata kagore bogolo jwa yônê bo dira gore e siamêlê kgwêbô, dithutô mo go yônê di futhê, metshamekô ya bana le bagodi e natefalê, makgotla a go itisa le go ikakanya a atê. Mo metseng ena motho wa mofuta le kêmô efe le efe ga a tlhoke balekane mo tirong ya gagwê. Go bahumi, le batlhalefi, le bahumanegi, le bajabetsi, le magodu Bobe ka galê bo gola mo motseng yo mogolo go feta e mebôtlana, re itse gore kagalê ditirô tse di bošula di ratêga go feta tse di siameng, mme metse ya batho ba metlhô-bôtlhômô gantsi ga e kgatlhe ka ditirô, madi mo go yônê a tšhologa bosigo le motshegare, ga e na boikhutšô, ke metse ya boitumêlô, ke metse ya bohutsana; mo go yônê go ditshêgô ebile go dilelô.

Motse wa mofuta yoo gantsi o kgatlha bafeti le banni ba ônê. Ga se gompijeno fêla ha metse e metona e na le difatlhi, go sale go nna jalo kgalê. Re santse re gakologêlwa gore erile ha Maritinase Luthere a êtêla Roma ka ngwaga wa 1513, a kgopisiwa ke bophelô jwa Roma thata, a be a gakolola batho gore ba tlogê Roma ka mantšwe ana: “ha lo batla go phela botshelô jo bophêpa, tlogang mo Roma.” Jaanong re bonye gore motse yo wa Kgatlhêgô yo, ga se ônê fêla o neng o ratwa ke batho, metse yotlhe e megolo e ne e ratêga, ebile e ntse e ratêga fêla jaaka ônê. Banôtwa ba baša ba ba agêlang go tsamaya mo metseng, ba itse gore ga se Kgatlhêgô a le esi fêla a kgatlang batsamai, gontse fêla jalo le mo metseng yotlhe e metona.

Banôtwa ba ne ba latlha tlou e e leng phôlôgôlô e e binwang ke Bakone botlhe. Pele ba kgêtha phôlôgôlô e

ba neng ba ka e bina, ba ne ba tlhotlhomisa mo dibataneng le diphôlôgôlong gore é ba ka e kgêthang ke efe. A mmadi a se lebalê ke eng se se dirileng gore Banôtwa ba khutle go bina tlou. Ba dirile jalo kagore ba ne ba eletsa go fedisa lekgôbô je Batswana ba neng ba ba šotla ka lônê, ba re ke Matebele. Gore ba fedisê tšhotlô eo ba latlha tlou, phôlôgôlô e kgolo ya Bakone, mme ba sekaseka go itshenkêla é e ka êmang boemong jwa yônê.

Ba ne ba batlisisa mo diphôlôgôlong tsa naga le tsa metsi. Ba bôna gore tlou ke phôlôgôlô e kgolo, ke kgosi ya diphologolo tšotlhe. Tau yônê ba fitlhêla gore ke kgosi ya dibatana, leruarua lônê ba bôna gore ke kgosi ya ditlhapi mo mawatleng, mme kubu yônê ke ya diphôlôgôlô tsa metsi a dinoka, ke kgosi ya tsônê, ebong bo-kwena. Ya baya Banôtwa ba kgwêlwang gore ba tšhwanetse go ikgethêla phôlôgôlô nngwe mo go bo-tau, le bo-leruarua, le bo-kubu. 'Pelo tsa bônê di ne tsa ya le tau, mme moragô ba lemoga gore e ka baya phošô ha ba ka ikgêthêla tau, gobane tau e binwa ke Bataung. Logatô ja mofuta yoo lo ka dira gore Bataung ba ba tshêlê ka magala mo tlhogong. Banôtwa ga ba a ka ba utlwisisa go bina leruarua. Ba lemogile gore Batswana ga ba atêla go bina diphôlôgôlô tsa mawatle, ba itsitse gore ha ba le ikgêthêla, ba ka tshêgwa ke batho, ba re ba tlhokile phôlôgôlô e ba e binang, ba be ba tšhokane ba kgêtha nôga ya metsi. Leha go setse go ntse go le Batswana ba ba binang kubu, ba ile ba dumêllana gore ba e tsêê, kagore babini ba yônê ba ne ba se kae, jalo ge ba dira sebinô se sa bônê.

Banôtwa ba ne ba tlhokômêla gore mo kgethong e ya bônê ba seke ba fosa ba kgêtha phôlôgôtswana. Ba mpê ba kgêthê phôlôgôlô e kgolo é e leng kgosi ya dikgomo tse dingwe tsa naga. Ke goreng ba ne ba batla jalo, ke gore tlou ke phôlôgôlôgadi mme ha ba e latlha ba tlamêga go batla phôlôgôlôgadi nngwe ba e binê.

Kubu ke phôlôgôlô ya metsi. E bônwa mo dinokeng tse dikgolo tsa Aforika-Borwa, Bo-Madikwe, Bo-Oli, Bo-Shampisi-Gompiano dikubu ga di tlhole di atile jaaka pele, di a tšhokile di ka bônwa. Ke santse ke gopola pila gore ha re sale basim-anyana, re ne re atêla go di bôna kwa Madikwe kwa bodibeng jwa Mmabore.

Kubu ke phôlôgôlô e kgolo thatathata. Popêgô ya yônê ke ya kolobê, ke gone ka moo batho ba reng e nkgana losika le kolobê. Ruri tlhôngô ya yônê e tona, diphatlha tsa dinkô tsa mogôma di dikgolo, ebile di okame melomo ya yônê e e maphomê. Mênô a yônê a tlhókwa thata ke Makgoa, mme ha bo-mmapoleng ba ka go bôna o a tšhotsê ba lela ka dikeledi go fitlhêlla ba a rêkê. Letlalô ja yônê go dirwa ka lônê dime, ebile go khurumediwa ka lônê mekgothi ya dithôbane le ya mekgêlê. Kubu e tlhôla e letse mo metsing motshegare, bosigo e a tšwa, e ye go yo fula-bojang le ditlhatshana tsa noka.

Banôtwa ba rata phôlôgôlô e bobe, ba ipelafatsa ka yônê, ba ikgogomosa ka yônê. Ha ba ipôka o tla utlwa ba re:

“Kwa kubung kwa go tweng

Kubu, kubu ntsha marota re bônê,

Re bônê yo o tla phalwang ka magetla;

Ke kubu namane ya gabo kwena-a-tlhapi,

O go tweng ‘pôô di pedi di nna metsing di a ratana.”

Ha e ka re O le Bonôtwa wa bitsa lebokô je, O ka lala O bonye dilô. O ka bôna bannabagolo le basadibagolo ba kôma ka ditlhôngô, ‘fatlhêgô tsa bônê di e-dile, banna bônê ba letsa melodi, motho wa bônê, a tlole a ruthe ka dirêthê, gore dithole di be di betê mokoduwê.’ Basadi bônê ba tlole, motho a tsene mo ‘kgotleng a tlakasêla jaaka kgaka, mo ganong go sa buiwe go tšwa dilô, e se lošalawa e le matšwere-

tsana. A selo se sentlê go ipôka! Go gopotsa batho metlha e le ya malôba, ha matlapa a santse a tēmatēma, ha lefatshe le sa'ntse le a tlhame le ise le ngōtlege jaaka gompijeno.

Ke setse ke lo boleletse gore Banôtwa kwa tshimologong, e ne e le batho ba ba ipelafatsang ka khumô, bontsi jwa bônê bo ne bo itsholetse kagore e ne e le diganka mo dintweng, e le bagapi ba dikgomo. Monna nakô eo o ne a šotlwa ge a sena dikgomo, le dinku, le dipodi. E ne e le tlwaêlô ya gore ha lekolwane le ise le gape le se ke ja nyala, kagore le be le ise le bontshe gore ke monna tōta. Mokgwa yo o ne wa pateletsa makolwane a-otlhe gore a tšwê dinatla, kana lo itse gore magatlapa ga ake a gapa sepê. Selô se ke šônê se se dirang gore Banôtwa ha ba nōtwanyana go pupungêgê madi, madi ka sebele, a mashibidu a a itekanetseng e seng a a tlhofileng.

Lo setse lo utlwile gore motse wa Nōtweng e ne e le motse-gadi, o latêla bo-Mochudi, le bo-Serowe. Motse yoo o ne o ratwa ke ba-nga-ônê, le baditšhaba ba batho-batšho, le batho-bašweu. Ke tshêpa gore ha Bakgothu le bônê ba ne ba ka o jêla nala, ba ne ba ka o rata. Ha Masarwa a ne a ka o bōna, a ne a ka o rata, a be a palla mo go ônê, a gana go boêla koo ga ônê. Ke gônê ka moo motse yona o ileng wa nêwa leina ja Kgatlhêgô, kegore ke legae je le kgatlang mang le mang, je le ratwang ke mang le mang. Legae je yareng motho ha a le mo go lônê, O fitlhele a le mo gae, go se letsapa le mo fisang pelo, O fitlhele a wetšwe ke meriti, a lebetse matšhwênêyêgô le masisapelo a lefatshe, O fitlhele a itebetse ebile O ka ithaya ke lônê paradaisi e re e bolêllwang mo Thamageng, ye yareng ha lefatshe ja ga moitêê a llê ga lena maaparô le go ntšhofatsa pelo, O eletse ha O kabo O na le thata, wa fudugêla kwa boikhutšong jo re bo tshepisitšweng.

Go ntse go le jalo, re bontshitšwe gore legae jeo le na le diphošho tsa lônê, ebile ga le a kgaba jaaka Bonôtwa, ba gopola. Metsi a nowang ke batho ga se a sepê, dikgomo,

le dipodi, le dinku di bolawa ke bokoduwa selemô, maši a tlhōkwa Nōtweng, pula e rêkwa ka tlhōgō ya motho, batho ba rêmakile dithhare, naga ga ya ikatêga, dikgong ga di bonwe, gapê, matlu ga agiwa ka mebilana, a mantsi a ôné ke mekgoro, Kgosi le banna ba lekgotla ga ba tshabege, ba nyatsegile, bana ga ba dumedise ha ba kopana le bagolo ba bônê.

Jalo hê ke 'ng se se dirang Banōtwa gore ba gopolê gore Kgathlêgō ke motse yo o eletshegang, yoo kgatlang, yo o kgabisitšweng, yoo llêlwang? Ha O ka nagana ka tlhwafalô, O tla bōna gore ke go tlhōka kitšô, le go se itse gore ha go twe motse o montlê go a be go têwang. Banōtwa jaaka merafe yotlhe ba tlwaetse bonnô jwa bonê, mo go bônê bo monate, bo bontlê, bo gapa mewa ya bafeti. Re tlhaloganya sentlê gore mang le mang o rata legae ja gabô, ga go kgathatshe gore a le lentlê kapa nnyaa, gore a ke motse kapa nnyaa, gore a le mo nageng e e antsêng kapa mo sekakeng, gore a le mo tlhabologong e iseng e fitlhe kapa nnyaa, ke tlwaêlô e e dirileng gore Banōtwa ba bue jalo ka lefatshe ja bônê. Ke gônê ka moo Makgoa a reng, "East, West, South, North, home best", kgotsa: "Oos, Wes, Suid, Noord, tuis bes."

Ha Motswana a ile go gwêba kwa mafatsheng a mangwe, wa tle a kgwelwe, mme ere ka selebalô re bone a setse a fitlha ga abô. Legae ja gagwê le mo siametse thata, mme leha a lekile go inakanya, o bile a be a pateletshêga go boêla gae. Borrê ga ba a fetsa ha ba re "maropeng go a boelwa, go sa boelweng ke 'maleng."

Mokwadi o kgethile go bitsa lokwalô je BONNÔ-BOTLWAÊLÔ. Se se mo pateleditseng go dira jalo ke se: Banōtwa ba ne ba tlwaetse legae ja bonê mo go tenang. Ba ne ba tšhotsê gore ga go na motse opê mo lefatsheng yo o ratêgang jaaka wa bônê. Mo go bônê e ne e le motse yo ke sa itseng gore ke ka o le tlhalosetsa jang, e ne e le TLWAÊLÔ e dirileng gore ba dumêlê jalo.

Lebôkô la Mogapi-A-Maakê.

Mogapi-a-dikubu

Ke Mogapi a dikubu,

Ntshelê yo o senang bowa

ntšwatswaile yo o senang leragô,

Erile go akolwa a tlhôka nama.

Erile ge go êpywa serotobolo,

Ge ntlu ya mogatsa Kgosi e tšhubya,

A itshema tau mogatsa Bojêlô,

A itshema tau a šôbôtlha motho.

Mme manong a a kwa Molapô-o-tlung,

Ga a tlhole a tlhôka nama ya motho,

A loma ya kgomo a lome ya motho,

Morwa Maakê o a tlhabetse mfate,

Mfate wa diphôlôgôlô le batho.

II

Magatwe a re Banôtwa ga se Batšwana, tthagô ya bônê ke ya Sesula kapa Setlutsa, ba tšwa Botlhaba-tsatsi, ba kgabaganya Aforika-Borwa go fitlhêlêla ba fitlhê mo Bophirima-tsatsi, jwa Fatshe ja Tshela-Lekwê (Teransefala). Teng ba itlhobola mmala, ba latlha Bokone jotlhe ja bônê ba amogêla Botswana ka botlalô.

Mo go tšweng ga bônê Bokone ga re itse lobaka lo ba tlogileng ka lônê, le gore molato wa phallô e ya bônê e ne e le eng. Batho-batšho ba metlha eo ba ne ba phelêla mo diphufeng le mo dintweng, mme diphufa tseo le dintwa tseo di ne tsa dira gore ba kgaoganê ba be ba kgarakgatshêgê le lefatshe. Ba ne ba ya kwa le kwa ba thibêlêla mo mafelong a mantši, ba fuduga mo go ôné, ba nanaila le naga jaaka leshogodi ja tsiê. Gongwe le gongwe mo ba fithlang ba letse lerobu mo merafeng é ba e fitlhetseng, ba fenngwang ba tshabele kwa mafelong a mangwe, ba fenyang ba tsee mafatshe le batho ba ôné ba ba buse.

Motlha mongwe ba fetile ba thibêlla gaufi le Tšhwane. E ne e se Banôtwa fêla, ba ne ba santse ba agile le bomogolwa-bônê, — Bakô. Yare ka nakô ya ge golla senngêê, ke gore motshegare yo mo naana, Bakô ba bôna tlou e iketlile e sa tšhwengwe ke sepê, e itapolosa fêla mo lefatsheng ja yônê, leha e bôna batho e sa ba bontshe gore e ya ba tshaba, ka gongwe e ne ya gopola gore ka ge batho bao ba ne ba e bina, ba ne ba e rata, ba e tlotla, mme ba ka seka ba e dirêla sepê sa bošula. Batho ba ile ba makala ha phôlôgôlô eo e ne e sa boife sepê, ha e ba leba e sa ise gopê, ebile ekete e bôna dintsinyana.

Bakô le Banôtwa ba betwa ke pelo ka 'nyatsô e e kalo ya tlou, ba dumêlêlana gore ba e konopê ka marumô ba e bolaê. Go ne ga konopa Bakô pele ka ba ne ba le bagolo mo go

Banôtwa. Ba rile ba re ba e konopa, ba e fosa, lege a le mongwe a retelélwa ke go e tllhaba. Moragô ga nna nakô ya Banôtwa, basimane ba bo nkabe ke lekana. Yare ha ba ya mo go yônê ka marumô, a tsepama mo go yônê ya re fafatshe kgotlho! ya be ya sale e jennê mênô, e ragile tlhakwana. Ga tla kgala e kgolo mo Bakong, ba tlhabiwa ke kgala ka ge ba thlotšwe ke go bolaya phôlôgôlô e bo-monnawê ba e bolai-leng. Ga ba ke ba itse gore ba ka itheng, ba setse fêla ba ingwaa dithôgô, le dikgonkgori, matlhô a bônê a geleletse dikeledi.

Ga simolola phegisanô mo Banotweng le mo Bakong. Bakô ba ne ba re tlou eo ke ya bônê, kagore e ne ya tlhasêlwa ke bônê pele, mme Banôtwa bônê ba e lwantshitse kwa moragô, gapê le ha ba ne ba sa lwantsha phôlôgôlô pele ga Banôtwa, e ne e tla nne e nna ya bônê gonne ba bagolo ka tsalô mo Banotweng. Banôtwa ga ba ka ba dumêla. Ba gannê ba re ka ntlê le go tsalwa ga Bakô phôlôgôlô ke ya bônê, ba e ipolaetse e ba paletse. Ba ganetsanyana mme yare la bofêlô, Bakô ba ba raya ba re ha tlou eo e le ya bônê, etlare ha ba e buisa e tla rula e be e tsamaya, ha e sa rule, e tla be e se ya Banôtwa, mme Bakô ba tla dira jalo, ba tla buisa tlou, ha e ka tšoga e tla be e le ya bônê-Bakô. Jaaka mo go e bolayeng, Bakô ke bônê ba ba simolotsêng go e buisa, ba re go goa ba re, "tlou tšoga!, tšoga!!, tšoga tlhê!!! ya re tuu! Erile ha ba seno go tlholwa ga êma Banôtwa ba goa ba re, "tlou êma O sepêlê!" ya rankganya, ya re šupušupu!, ya be ya sala e eme ka dinaô, ya be ya sala e ntse e qwanta, mo eketeng ga ena maroba a marumô ebile ga e ise e neele mowa. Bakô ba tsiêtsêga segolo, ba sa itse gore nnaare Banôtwa ba ba lekile kang? Ba paletšwe ke go bolaya tlou ba be ba tlholwa ke go e rudisa. Go tloga foo ga tlhoga lefufa je le makatsang mo Bakong le mo Banotweng. Ba tlhowana ba seke ba tlhola ba tseisana mollô. Go tloga ka yôna nakô eo Bakô le Banôtwa ba kgaogana, mme le kajeno ba utlwana

fêla ka maanô. Bagologolo ba boletse ba re, “lefufa le ne ja apêlwa gongwe le letlapa, letlapa ja butšwa ga sala lefufa”.

Bakô ba tloga foo ba ya ntlheng ya Botsheka, ba feta ba remêla kwa Phatla-nnye. Foo ba kgaogana, Bakô ba bagolo ba sala gônê mo Phatla-nnye, mme ba banye ba thuntsha dithole ba leba botsheka, ba tsamaya gore ba be ba thibêllê kwa Patlelong. Le kajeno Bakô ba ntse ba le dikarolô tse pedi. Ya ntlha e gônê kwa Phatla-nnye, mme ya bobedi e kwa Patlelong. Ba ba Patlelong gompijeno ba busiwa ke Kgosi Gabobonwe.

Kgosi e tôta leina ja gagwê ke Nkwê, ja ga Gabo-bonwe ke ja matshanokwane. Nkwê ke mongwe wa dikgosi tse di rutegileng mo tikologong ya Boikhutšô. Rragwê o ne a rata thutô, mme a eletsa gore a romêlê morwaê sekweleng. Moragô a montsha mo sekweleng sa legae a mo romêla ko go se segolo sa Lovedale. A ithuta lobakanyana kwa teng, mme ya re ge sekwele se setonatonana sa batho-batšho se simollwa mo Fort Hare, a ya go se tsêna, mme a ithuta gônê, go fitlhêlêla a be a tlê go tsaya bogosi jwa Bakô mo sehularong sa ga rragwê.

Nkwê ha a tsaya bogosi o ne a tshabêga go le go tona. Bakô ba ne ba mo tshaba gobane ammarure e ne e le Seaparan-kwê, gapê thutô ya 'gwê ya Sekgoa e dirile gore batho ba mmoifê. Dilô tse pedi tse di dirile gore Nkwê a ôbamêlwê jaaka modingwana, le ênê o ne a tuka jaaka mollô, mme go tloga ka dikgôsana, le banna-balekgotla go isa mo bathong botlhe jwa gagwê, go ne go se opê yo o sa mo bineng; mme ka go twe “yare go robalwa bo le bollô, ere bo osa bo bo le maruru,” gompijeno Nkwê ga a tlhole a tuka jaaka galê, o kgwafofetse, fêla ga batho ba na le ênê ba itisa thata gore ba seka ba mo gakatsa kagore ha a ka tšogêlwa wa tle a tloge a je mokgalagadi ka molamu kapa thupa.

Nkwê ha a se mo motseng wa gagwê, ha a itšhole jaaka motho yo mogolo, o tsamaya fêla jaaka mothwana yo mosê-

tlhana, go se sepê se se ka šupang gore ke Ramotse. Ha a etse marêna a mangwe A O fitlhêlang motho wa bônê a ntse a itšhotsê jaaka eketse lefatshe jotlhe le dupêlla ha ele modingwana wa lefatshe. Nkwê o tlhola are, “botho jwa motho bo fêlla kwa legaeng ja gaabô, mme ha a feta meolwane ya lônê a itse ha e le lekgalagadi, a itlwaetse go rôbala ka fa tlase ga setlhare, go sama letšôgô, le go ja se sengwe le se sengwe se se ka jêgang kagonne tlou ke tlou ga yônê, fêla ya tshela melapô ke tlotšwana.” Selô se ke šônê se rutileng Kgosi Nkwê gore ha a tšwetse kafa ntlê, a apolê bogosi jotlhe, mme a aparê botlhanka. Go rialo ya re ha a le mò mafatsheng a sele go se ke go lore opê gore ke kgosi, mme ere ba ba sa mo itseng ha ba utlwa gore ke morêna, ba makale, ba be ba tsietsege.

Kgosi Nkwê o rata batho ba ba rutegileng o itumêla ha a na le bônê, a tsamaya le bônê, a itisa le bônê. Ha a na le bônê O tla fitlhêla a itletlolotsê go se sepê se se mo tšhwe-nyang, moêka a bua, a tshege, go fitlhêlêla a ntshê leinô ja motlhagare. O tla mo fitlhêla mo kemong eo, a ntse a re, “Mang?, ênê! Do you think he will succeed? He can’t. Ga kake, Master Khunou! Hee! Ha e khôna!!” O ka seka wa lôra gore ke Kgosi ya Bakô, O tla re ke motho fêla yo o boniseditšweng; mme ha ekare O feta ka lekgotla wa fitlhêla a tšhwere phuthegô kapa a sekisa O tla bôna gore ke Kgosi ka sebele. O tla fitlhêla go rile tuu! Go se opê yo o buang ha ese yo o letleletšweng ke molaô.

Kgosi Nkwê ha ana le batlhalefi o latlha borêna jwa gagwê, o dira gapê jalo ha a se mo lefatsheng ja gagwê. Batho ba ba sa mo itseng le ba ba ntseng ba utlwêla tumô ya gagwê, ba makala gantsi ha ba mmôna. Go ena le gore kêmô le puô le tsamaô tsa gagwê di bontshê gore ke kgosi, di šupa gore ke motho fêlo wa Motswana, mme hê batho ba mo teile leina je go tweng GABOBONWE, kegore bogosi ga bo bonwe mo go ênê, ebile O ka seka wa dupêlla ha ele mongwe

wa madi a segosi. Gantsi o ô-manngwa ke batho ka go se itse ha ele Kgosi, ere ha ba utlwa gore ke seapara-nkwê ba utlwe botlhoko, ba tlhabiwe ke kgala ya mokgwa o ba neng ba mo araba ka teng, ba be ba ikope boitšhwarêlô.

Gabobonwe ga a bogale jaaka re gopola bogale jwa gagwê bo feta selekanyô, Ke Nkwê ruri e e ngapang-ngwana-wa-bo-phagê. O rata thutô mme o batla gore bana botlhe ba Bakô ba tsênê dikwele. Ga go na ngwana opê yo o ka bônwang a tsamaya mo gae ha dikwele di tsene. Ha Kgosi e ka bôna ngwana wa mofuta yo ya mo tšhwara, e mmetse gore pelo ya gagwê e be e šulê, a llê a ba a itlhomolê pelo. Moragô Kgosi e mo kobê ka sekoti, e mo lebisê kwa Sekweleng gore a be a fete a re tseni! Banyana ba seêma sa gagwê ba simolole go mo tshêga. Ba re matlhô a gagwê a shibiditšwe ke sellô, moriri wa gagwê ga o a tlhatlhamololwa ga o wa bataladiwa. Diaparô tsa gagwê di mašwê, mme mmele ga o a tlhapisiwa jaaka wa bônê, o ditšhila.

Ha Kgosi Gabobonwe a fitlha kwa sekweleng, o bolêlêla mogokgo wa ngwana yo gore o mo tšhwere kae, a dirang. A gakolole mogokgo yo gore a mo 'sapê, a mo rutêlê ba bantsi, a tlê a baanê le maitsêô, le maikaêlêlô thutong. Mogo-kare yo a tsee thupa a otle monyana yo go fitlhêlla a khuruetse ka sellô, a seke a kgaotse go mo latšwa ka moretlwa, a nne a mmetse. La bofêlô setšwarwa se, se goe thata, ka lentšwe je le tlhomolang pelo se re, "ljo"! mmê-wee!! Intšhwarêlê Titšhêrê- Tichêrê ke bakile!!!" E bee gônê kgosi a tšwa a thabile a kgwetšwe gore kôtlô ya mosetsana ke thutô e tona mo baneng ba sekwele. Ga go opê wa bônê yo o tla ratang tirô eo ya bosawana, ba tla leka botlhe go itšhwara ka moo molaô o batlang ka teng.

Ha Nkwê a ka tšhwara ngwana mo mebilaneng, mme a fitlhêla a sa tsene sekwele, O tuka segolo jaaka mollô. A dire kgetse ka ngwana yoo, a biletse bagolo ba gagwê kwa kgotla gore ba ê go ikarabêla gore ke 'ng se se ba dirang gore baikga-

nanyê le molaô. E re ka ba sa ntshe mabaka a a utlwalang, a eme ka dinaô Kgosi, a re, "Bakô, molaô lo a o itse, ke wa lona, lo o dumeletse, lwa ba lwa o itirêla. Ke ikannê ka leina ja ga rrê gore mo motseng o wa me ebong Patlelông ha go nke go nne boithatêlô, le boitaolô; ha ke santse ke tshela. Bona ba rona ba tllilo go rutwa botlhe, mme ga go na ngwana yo ke tla mo wêlang a nananka mo milaneng sekwele se tsamaya. O ke tla mmônang a le mo milaneng ka boratwa-ke pelo jwa gagwê, ke tla ithakanya le ênê, kapa bagolo ba gagwê go tsamaya mere-e-be-e-nnê-borethe. Ha ke batle gore bana ba Bakô ba tlo o ja Masepa a 'thaka tsa bônê, ha a tlhoke gore batlo tšwa batlhanka ba baditšhaba, ke batla gore ba betlwe, ka petlwana go tsamaya ba nnê banna le basadi ba ba tla salang ba tswellisa morafe, yo wa ga rrê pele. Gore molaô yo wa thutô o gatakwê — mo matlhong a me, ha se se se tla diragalang. Bakô, sejabana sa me ke se, nka se itcma ha go ka nna jalo. Jaanong ke lebisa polelô ya me go wêna rangwana. Bakeng sa boganana jo jwa gago, le têêllô ya 'gago mo molaong, ke go ôtla kgomo e re ha ke gadima ke be ke e bôna fa! Go sa nneng jalo O ka tloga wa re O ne O tsile go tlo batlang mo lefatsheng. Phatlallang Bakô. Bakô ba ôpa diatla ba goa ka bongwe jwa pelo ba re, "Pula, Pula, Pula!! Pula!!!"

Mokgwa yona wa Kgosi Gabobonwe patellitse Bakô gore ba romêlê bana sekweleng. Bana ba sekwele ga ba letlêllwa go tlogêla sekwele ba ise ba fete seêma sa borataro. Bana ba ba thôbang mo gae ba tlogêla dithutô ba ya Makgongweng, ba têngwa mo mmušong mme ba batlwe ke dinja tsa mmušô. Ha ba seno go bônwa ba busediwe sekweleng. Gantsi ba ôtlwa ke Kgosi thata, ba be ba tshepise Kgosi gore ha ba kitla ba lôra go dira tirô ya mofuta yo o ntseng jalo.

Go rialo bana ba Bakô ba rutwa, ba feta dithutô jwa bônê. Ba bantsi yare ha ba seno go fetsa dithutô tsa legae, ba ye kwa pele go ya go itšwellisetša pele mo dithutong.

Bakô ba ba ša ba rutegile kagonne bontsi jwa bônê ba kgôna go ipuisetsa le go ikwalla, mme re tshêpa gore ga go nke go tsaya lobaka lo loleele ha bangwe ba bônê ba tla apara dikobô tsa thutêgô. Nkwê kana o ipha matšhwênnyêgô mo thutong ya bana, bosigo jo bongwe le jo bongwe, ka nakô ya bofêramonwana o le mongwe go lla tshipi kwa kgotleng. Tshipi eo e itsise mang le mang gore a tlogê mo mebilaneng a ye mo legaeng ja gagwê. Ke nakô ya gore batho ba itise mo malwapeng, bana ba ithutê, ba seka ba nna ba folonkêga le motse. Ha ho le medumo mo gae e fele. Ka mokgwa yona Kgosi e kgôna go iletsa bana mo go itiseng ga bošula, mme e dira gore ba itisetse tshiamong. Mokgwa ona wa go letsa tshipi ka maitišô, o simolotšwê ke Kgosi Ke-Tumile, mme jaanong o kêkêla jaaka sebi mo Batswaneng, go šupa gore mafellong bontsi jwa merafe bo tla o dirisa.

Leha Kgosi Gabobonwe a lebêga e le kgosi e e siameng, o ntse a na le diphôšô tsa 'gwê. Ha O fitlha motseng wa 'gwê O tla bôna gore ga go sepê se se šupang gore ke motse wa kgosi e e botlhale, e e rutegileng e e maatlametlo. Ga go sepê se kgosi e se diretseng Bakô, ge ese fêla go agêlla masimo le naga ya mafulêlô a dikgomo. Ga go ntlu ya kôkêlô, ga go kagô ya sekwele e e batlêgang gompijeno, ga go na ntlu ya go rekisetsa dilô tsa kgwêbô, le eseng ntlu ya dinkgwê kgotsa dinama. Kwa kgotleng ga go na sepê, le eseng mokgo-tšhwana. Dilô tse di šupa gore Nkwê o ntse a le mo borokong. Lêgalê kajeno o thantsê, o ikaêllêla go aga sekolo le tlwana ya kôkêlô.

Banôtwa ba ne ba kgaogana le Bakô gaufi le motse wa Tšhwane. Ba sala foo ka lobakanyana. Moragô ba tloga teng ba tsamaya ba leba ntlheng ya botsheka. Ba tsamaya ba feta Phatla-nnye, le felô fa motse wa Boikanyô kajeno o agilweng teng, ba thuntsha dithole go fitlhêlêla ba be ba gôrôgê fa dithabeng tsa Bakgatla. Teng foo ba thibêlêla. Felô fa ba thibeletseng teng gompijeno go bidiwa BORELEDI.

Banôtwa ba ne ba le dikgatlho tse pedi. Go ne go na le Ba-Molatê le ba Molatane. Batho ba ba-bedi ba e ne e le bana ba Kgosi ya Banôtwa. Kage bogosi e le selô se se ratwang bobe, Molatê, a fapaana le monnawê Molatane, phapaang é ya tlisa moferefere mo gae, legale labofêlô kagišô ya baa teng. Leha go ntse jalo, batho ba nnile ba ikarola ka diêma di le pedi, sa Molatê le sa Molatane. Mo magareng a banna ba go ile ga gola matšhwênýêgô. Molatê a leka go busa Molatane, mme Molatane a re ke le!

Motšwana a re, "pôô ga di ke di nna pedi sakeng," gapê a re, "Katametsa e senya bokgwafo," ebile, "borumolanô bo kgaoganngwa ka selêpê." Molatane o ne a bôna gore kagišô ha e nke e baa teng magareng a gagwê le mogolowê, mme a fuduga Boreledi a leba ntlheng ya Patlelong. Ga a ake a dula Patlelong, o ile a aga metlagana gaufi le lefatshe tshe ja Bakô. Foo a busa balatedi ba gagwê; kana ba ne ba fekefetsa ba ga Molatê.

Ha ba ntse ba itapolositse fa, ba gôrôga Banôtwa ba ga Molatê. Ba ne ba fuduga kwa Boreledi, kagore Maburu a ile a ba tšhwenya thata, mme ba kgwêlwa gore ba bônê kagišô, ke ge ba ka tloga gônê. Jalo hê ba kukupuloga teng, mme ke gônê ka mo re ba bônang ba thêlêgêla ha Molatane.

Mo kgorogong ena, Molatê o ne a ipega mo go monnawê gore o tshabetse kwa go ênê. Maburu a ile a sala a mo tsentsetse loferetlhô lo lo mo rutileng gore ga lo kitla lo fêla, jalo a itatlha le naga go fitlhêlla a be a gôrôgê gônê fa Mmaletlha-kana. A tšwêlêla pele a re, "Nnaka, borre ba re laêtse gore re ipopê re tšwê seôpô se le sengwe, re seke ra kgaogana, gobane kgaoganô ha e tlise botshelô e tlisa lošo. Ha re sa bôfagana re bokowa, go itebaganya le baba ba rona, ke gônê ka moo Makgoa a ntseng a itshamekêla ka rona. Morwarra a re lebalê metšubutšubu e fetileng, re agisanê, re beê selô se le sengwe. Rrê o tlogetse motse yo o le mongwe, kajeno o kgaogane karolô tse pedi, a O gopola gore badimo ba

itumêlla bophelô jo jwa rona. A e nê modiga, Mokubung. A me ke ao, wêna wa reng?"

Molatane o ne a sa le a kôta tlhôngô jaaka ekete o a inagana. Kgabagare a bua a re, "Nkgonne ke ntse ke go utlweletse ka botlalô, mafoko a gago ke boamarure, go a tlhókafala gore re ikôpanyê, re tle re kgônê go iphemêla mo direng tsa rona. Fêla Mokubung, ga go thuse sepê go go fitlhêla maikutlô a pelo ya me. Nna ke boifa go boa ga ke go tshepe, O ka tloga wa ntšogêla gapê, mme wa mpolaya, ga go twe "poêla e e ja," gapê ga twe, "go lebala modiri, modiriwa ênê ga a lebale." Se lebale gore ke na le batho ba me ba ba sa go batleng, ba batla nna fêla gore ke ba êtêlêlê pele, le nna kubu, ke tlwaetse go busa morafe yo, ke lemetse, mme ga ke kitla ke dumêla go busiwa. Lentšwe ja me le tlwaetse go kga-lemêla le go ôtlhaya, madi a me a batla go laya, le go ruta, le go siamisa. Jalo hê Kubu, ke tla be ke go buêla tš'hupô ya kakô ha ke re re boêllane. Ke tšhwana le namane e naana, é yareng go lala le mmayô e lêmalle rure: Kgopolo ya me ke e a re agisanê re bapê mmôgô, mme yo mongwe le yo mongwe a busê balatedi ba gagwê. Ga go tla dira re tla tšhwaragangwa fêla jaaka mosadi a kgomarêla monna, a mo tshwara ka baki, re kokwidisanya le Selalogi se go fitlhêlla re se katakatisê ka moragô, re se ntshê ka dikgôrô tsa metse ya rona, re se pateletse go lata motlhala wa šônê. Ke ônê mkgwa yo re ka phelang ka ônê. Ha re kitla re latlhana, ntšwa "Matlhaku go sa mabapi." Mogolole a re batlê kagišô ka mkgwa yoo ke rulagantsêng ka teng, mme go tla siama.

Banôtwa le dikgosi ja bônê ba kokona lorapô je ka sebaka, ba ganetsane ba be ba dumêllane. Go sena yo o ipuêlêlang ka diatla, gonne "ntwa kgolo ke ya molomo." Moragô ga malatsinyana a go ikgopola, ba tshaba botlhe, le puô ya ga Molatane. Ba bôna gore se se lebaganeng le nnete ke go se tlhakanye Banôtwa. Ba tšhwanêla go bapana fêla ba le ka fa tlase ga 'kgosi tsa bônê, go se opê yo o laolwang ke yo

mongwe. Mo diphapaanong ha merafe e mebedi é e isane magwatlheng, go se yo o ikôbêlang yo mongwe, e tle be bitse bo-mogolwa-yônê, Bakô, go tlo be utlwiswa kgang le go e athhola.

Ya baa gônê Banôtwa ba ga Molatê ba tlogang Mmale-tlhakana ba tsamaya ba leba ntlheng ya bophirima-tsatsi. Ba feta ba thibêlêla fa gare ga Mmaletlhakana, le meraka ya Banôtwa ba ga Molatane, ba aga gônê foo. Ba ne ba atumêlane le Banôtwa ba Molatane, mme go šupa gore ha dira di tlêla ba Molatane, ba tla akofa ba ba thusa mo go di lelekeng.

III

Golo fa Banôtwa ba ga Molatê ba ne ba aga metla-
agana gônê go bidiwa NTŠHWANA. Go ne go le mo maga-
reng a meraka ya Banôtwa ba Molatane le Mmaletlhakana.
Mmaletlhakana o ne a se kgakala le Ntšhwana. Ha motho a
tloga Ntšhwana ha phokojê a senya metsi o ne a fitlha Mmale-
tlhakana ha letsatsi le tšwa. Ha motho yoo a ne a ka tloga
Ntšhwana a ya merakeng ya ba ga Molatane ka mahube
a maroo a dibatana, o ne a fitlha gônê ka nakô ya dikgomo
ga di bolla mo marakeng. Jaanong gê re bôna gore Ntšhwana
o gaufi le Mmaletlhakana, mme o kgakala le meraka ya
Banôtwa ba ga Molatane.

Ga go ake ga nna kagišô magareng a merafe e mebedi é
ya Banôtwa. Batho ba Mmaletlhakana ba ne ba feta gangwe
le gapê Ntšhwana ba ya marakeng a bônê. Gantsi ha ba feta
mo motseng yoo, ba ne ba tšhwenngwa ke bana ba Ntšhwana.
Ba ne ba ba tshêla ka mmu le mmutele, ge nakô e ba dumêlla,
ba be ba ba kgwele mathe. Ba ga Molatane ba ne ba bega
pefô e mo go ba ga Molatê, mme ga seka ga nna nkô e e tšwang
lemina.

Tirô e mpe é ya bana ba ga Molatê, e ne ya tšosa phapaanô
mo magareng a Banôtwa ba ga Molatê le Molatane. Phapaang
yena e ne ya tliša dikômang mo merafeng eo, mme dikômang
tseo tsa tsala ntwana mo gare ga merafe ya Banôtwa, ntwana é e
botlhoko, é e tenang, é e betisang pelo kagore bana ba motho
ba ne ba tšogêllana, motho a lwa le morwarragwê, le motšwalaê
le malomaagwê, le rangwanaagwê, e le ntwana mašwê ka banna!

Ya tšhwarana, ga nna mašwê, ga sala e se sellô e le
tlaleletsang. Madi a tšhologêla lemong, lerumô la ja motho
la oma kgomo, ja gašula motho, ga sala go tlhakatlhakane,
go utlwala mekuô ya Mangôpê a ga ba Molatane, ba re
“Mangôpê wee! A le jê Mangôpê a ga Molatê.” Ga re khuru!

Ga thiba, ga nna lerole, ja beta mokoduwê. Ba ga Molatane ba katakatisa ba ga Molate, ba ba šutisa ba be ba re tshabi!

Ba Molatane ba ba nna fa moragô ka lerumô, ba tshaba lepaapaa, ba be ba feta ba re kwa Ntšhwana tseni!! Leha ba tshabile jaana, ba ga Molatê ha ba ake ba baana le leanô lepê la go iphemêla, maanô a otlhe a ile a ba timêlla, ka-gore ba ne ba sa tšhoga ba tlhomola pelo le seanê sa gore “nôga ga e ke e tšênêllwa mo mosimeng,” se ba gakile, ebile ba dule bana, basimanyana.

Ha ba fitlha Ba-Molatane ba ba thuga, ba ba gašula ka “marumô maja magôšana ga se tlala a tlhaolang”, a ja maapara-nkwê, batlhanka ba itlhoboga. Ba tlhotlhetsa matlu a Ntšhwana ka molêlô, mosi wa re thii! molelô wa re ruu!! Ba gana go bôna ditirafalô tse ba ga Molatê ba itêts'hêga ba boêla Boreledi, ba be ba feta ba re gorogi! Go boletšwe nnete ga go twe „maropeng go a boêlwa go sa boelweng ke maleng.” Ke bao Banôtwa ba boetse maropeng ebile ba lebetse letšhwe-nyo ja Maburu.

Ha ba ake ba ba lesa ba ga Molatane, ba ile ba ba tsênêlla gapê mo mekoteng, ba ba ntsha gapê teng ka ditlhong, ba ba tsenya ka dithaba tsa Bakgatla. Ba ba koba go tsamaya ba be ba fitlhê Kgatleng, ya baa gônê ba ba tlogêlang, ba boêla gae.

Banôtwa ba ga Molatê ba fetile ba tlôtlêla Bakgatla ka ga lerôbôrôbô je ja bônê. Ba kopa gore Bakgatla ba ba ruê, mme go tloga ka motlha yoo ba tšwa bontholeng ba bana ba mmala sebilô, le gompijeno Banôtwa ba ntse ba na le Bakgatla, legalê ba ntse ba ipitsa Banôtwa, ba bina kubu marotarota, tsala ya bo-kwena-a-tlhapi, dipôô tse pedi tse di makatsang ga di ratana, ntšwa dipôô di seka di nna pedi mo tlung e le nngwe.

Banôtwa ba ga Mmaletlhakana ga ba ake ba ikhutsa lobaka lo loleele matšhwênýêgô a ise a simologe gapê. Motlha yona ga ba tšhwenngwa ke bakaulengwe ba bônê, ba tšhwe-

ntšwê ke baditšhaba, batho-bašweu, maja-aretapolê, Maiyaa. Maburu a a kile a šuputsana le Molatê kwa Boreledi, ba ile ba itlhaganêla go fedisa thata ya ga Molatane.

Erile ha Molatane a ruta Molatê mekgwa a mo koba kwa Ntšwana, a mo tlosa lekwirikwiri kwa Boreledi go fitlhêlêla a be a mo re kgatlha! Kwa Kgatleng, Maburu ba be ba ntse ba mo lepile. Ba lemoga gore Molatane ke nkwe é e maroo, é e ngapang, é e kankabololang. Ba boifa gore motlha mongwe Molatane a ka itatlhêla mo go bônê a ba ntsha bosilo. Ke gônê moo ba gakologêlwa gore “masepa a nja a dubywa a sale metsi,” ha a setse a omeletse ga a dubege, a a fafarêga. Ba seka ba tlhola ba senya sebaka, ba tshaba gore tiêgô e ka tšhokane e tsala lošo, ba tlabana le Banôtwa.

Banôtwa ba rile go dirisa maatlametlo a bône a ntwa, ga seka ga thusa sepê. Ba simolola go bôna gore tlabanô tsa bônê e ne e se tsa sepê. E ne e se tse diphedisang, le eseng go thusa sepê rure. Maburu a feretlha ka dithunya, mesi ya sale e ikadile gotlhe, kwa le kwa go utlwala bothuthuthu-thuu! Ba gana go bôna metlhôlo eo bana ba kubu marotarota, ba itêtshega ba re meno! Ba tshaba le basadi le bana ba bônê, le ditshedi tsa bônê tse di neng di isi di gapiwe. Ba leba botsheka, ba fata metlhaba ya nna semphetê se mphetê.

Yare ba seno go tsamaya loêtô la malatsi a mararo, ba setse ba le gaufinyana le noka ya Madikwe, ba thibêlla golô gongwe go tse Diphalleng. Ha felô fa go tla tse, Diphalleng, go ne go bonwe ha go ne go le diphala tse dintsi gônê. E ne e le felô ga diphala le diphallana, mme fa O le gônê O ka nyemisiwa môkô ke bontsi jwa diphôlôgôlo tseo. Go ne go le tse ditona le tse dinnye, tse di nônneng le tse di bopameng, di tletse le naga yotlhe di bônwa mo mebotong, mo dikhwidiring, le mo mekgatsheng ya dinokana. Ha batho ba ne ba ka dira legae gônê Diphalleng ba ne ba ka seka ba tlhoka dinama ka sebaka se seleele.

Selô se se dirileng gore Banôtwa ba thibêlêlê fa Diphalleng e ne e le bolwetse jwa Kgosi Molatane. Kgosi e ne e setse e godile thata, mme e le bokowa nameng. Ha Maburu a lwantsa Banôtwa kwa Mmaletlhakana, Molatane o ne a setse a feletšwe, a tšofetse, ebile a setse a file morwaê bogosi, Maakê. Letsatsi je a fileng Maakê bogosi ka lônê o ile a laya Banôtwa le Maakê ka nakô e telele.

A bontsha Banôtwa gore metlha ya matšhwênycô e ya fitlha, go tla tla baditšhaba ntlheng ya botlhaba-tsatsi ba tla go bogisa Banôtwa; mme ha Banôtwa ba ka tšwa bomarorongwane ba tla gapa lefatshe, ba be ba ba dira makgôba a bônê. "Lona Banôtwa lo rataneng lo utlwaneng, lo latlhê diphufa tse lo ditladitseng ka matlu, go sa nneng jalo lo tla ja masepa a balekane ba lona. Wêna, morwaaka, morafe ke yoo, O o rwalê ka pelo ya senna, O o disê fêla jaaka modisa wa letšomane, mme O o rutê go ratana mo bothateng le mo monateng. Mabaka a a tlang a thata, mme O ngatê O tiisê, ha O ka seka wa dira jalo O tla tšwa motlhanka wa 'thaka tsa gago. Dirisang mafoko a a me."

Go tloga ka lônê lobaka loo, mosimane Maakê a tsaya bogosi a bo baya mo maruding a gagwê. Ha go ake ga tsaya sebaka se seleele ha Maburu a tlhasêla Banôtwa kwa Mmale-tlhakana, a itshamekêla ka bônê, mme la bofêlô ba tshaba ba fataka metlhaba go fitlhêlêla ba gôrôgê Diphalleng.

Jaaka ke setse ke boletse, ba ile ba êma Diphalleng, kage monnamogolo Molatane a ne a lwala thata, ba retelêlwa ke go tšwêlêla pele ka kgosi e ne e gateletšwe thata. Ba ikaêlla gore ba namê ba dutsê foo go fitlhêlla a nnê botoka. Bolwetse jwa kgosi bo ne jwa nna kwa tlase thata, bofelong a fuduga mono lefatsheng a latêla borragwê. Banôtwa ba tsêna mo tsietsing e kgolo le tlalêlô, ba mo fitlha ka maitsêo a otlhe le mokgwa otlhe wa Senôtwa, ba dula gônê foo ngwaga, mme moragô ba gopola pele.

Ba tsamaya ba tshela noka ya Madikwe, ba ralla dikaka,

yare moragô ga malatsinyana ba fitlha Mokwena. Teng ba ya go dumedisa Kgosi Sechele ba mmolêlla gore go tsile jang gore ba tlê lefatsheng ja gagwê. Ba mo kopa gore a ba dumêllê go thibêlêla mo lefatsheng ja 'gwê, mme yônê kgosi e ba sireletse. Kgosi Sechele a ba dumêlla gore ba agê kwa Kolo-beng, ba ipusê, mme ba seka ba lebala gore kgosi e kgolo ya bônê ke Sechele, ba mo ntshetse dikgafêla, ba mo utlwê, ha a batla thušô ba mothusê. Maakê le Banôtwa ba tshepisa gore ba tla dira jalo. Ba aga motsana wa bônê ga nna kagisô.

Ga se Banôtwa fêla ba ba neng ba phalletse Bakwena ba ga Sechele, go ne go na le merafe e mentsi e e neng ya tshaba ditlhorisô tsa Maburu mo lefatsheng ja Tshela-Lekwê, ya inêla mo go ênê Sechele, mme a nna motlamedi le mofemedi wa bônê. Merafe é e neng ya thologêla ga Sechele e ne ya godisa kêmô ya gagwê le bogosi jwa gagwê. Le gompijeno go bathô ba ba sampe ba paka gore e ne e le Kgosi ya dikgosi, Mošwêšwê wa Kgalagadi, morena wa marena.

Selô se se dirileng gore Batswana ba bantsi ba ba neng ba tshaba Maburu ba tshabele go Sechele, e ne e le gore Bakwena e ne e le morafe yo mogolo yo o thata, morafe wa diganka mo ntweng, Morafe yo o ne o setse o tšhotsê ditlhôbôlô, jalo tsa o tiisa thata. Sechele le ênê e ne e le kgosi ya senatla, kgosi é e bogale bo tukang mo 'ntweng, le mo bothateng, mme kgosi é e pelo-nomi mo kagišong, é e leratô rure.

Batswana ba bantsi ba ile ba itse gore polokô ya bônê e nngwe fêla e bile e golô go le gongwe fêla, ke gore kwa Mole-polole, motsegadi wa ga Sechele. Ba ne ba itse gore ha ba inetse mo tshireletšong ya gagwê, ga a kitla a fedisa borêna le morafe wa bônê, o tla ba sireletsa, a ba fa fêlô fa boagô; mme a nta ba ipusa kantlê go kgoreletšô. Ha fêla ba mo ntshetsa dikgafêla le go mo thusa mo ditirong tse dingwe tsa Bakwena bogolo mo dintweng, ba tla phelela mo boitumêlong jo bogolo.

IV

Banôtwa ba ga Molatane ba ne ba dula sebaka se seleele kwa Kolobeng, yare ngwaga yo mongwe ba tlêlwa ke kotsi e tonana. Kgosi Maakê a lwala a be a tlogêla Banôtwa. Ba sala e le dikhutsana ba sena rrabô. Ba lela ba mmoloka ka mokgwa wa Setswana. Ha feta ngwaga ba santse ba le mo sellong, mme moragô ga ngwaga ga tšoga matšhwênýêgô a a utlwisang botlhoko.

Matšhwênýêgô ao a ne a tsalwa ke gore yo o tla tšhwarang marapô 'e mang. Bogosi bo ne bo lwêlwa ke Lebêkô le Mathibê barwa Maakê bobedi. Mosadi yo mogolo wa ga Maakê go ne go twe Mmalegaba. Ke ênê yo o kabong a tsetse Kgosi, gobane o ne a ntsheditšwe bogadi ke morafe yotlhe, mme e le tôta Mmadikgomo, Mmamotse. Mosadi yo e ne e le moopa, jalo hê ga palêga gore a tšholê moja-bošwa; Kgosi yare e ya kwa le kwa, mo go bo-raitse, ga retela, a ba a sala a itlhubogile, a ikutlwêla botlhoko. Ere fa O mo fitlhêlang gônê, a tšhwe-nyegile ka go tlhôka moja-bošwa, O fitlhele a sa rate sepê, a kônnê tlhôgô a ntse a re, "A nna khutsana, ba ntekile, ba gopola gore ke mosimanyana, ba ithaya ba re ba tla o busa motse yo, ha ba kitla ba se bôna, ke tla ithakanya le bônê, mere e be e nna borethe, ke ikana ka rrê a le mo lebitleng." Re lemoga sentlê gore Kgosi Maakê ha a tlhôka ngwana jaana mo tlung e kgolo, o ne a dumêla gore mosetsana Mmalegaba o ne a loilwe ke mongwe wa Banôtwa, gore losika ja ntlu e kgolo lo tle lo seka ja busa sehularong sa gagwê.

Go na go ka seka ga makatsa, ge motho yo o loileng Mmalegaba e ne e ka nna mongwe wa basadi ba gagwê ba ba bôtlana. Ka a ne a itse gore ha ntlo e kgolo e sena moja-bošwa, morwaê wa ntlha o ne a ka kgêthwa Kgosi, fa moragô ga lošô la ga rragwê.

Ka mokgwa le molaô wa Setswana, ha mosadi wa Kgosi

wa ntlu e kgolo a ne a tlhokile bana, e ne e le tšhwanêlô ya Kgosi gore e tsêê mosadi e mo tsenye mo tlung ya gagwe e kgolo, mme a tlê a kgônê go tsalêla mohumagadi bana le ênê mošetlha-bošwa. Kgosi Maakê o ne a tlamêga go dira jalo jaaka borragwê, mme a tsaya mosetsana Nteseng, a mo tsenya mo ntlu-kgolo, Mmalegaba a ôpa diatla a nesa pula.

A Nteseng o tsenwe ke'ng? A ntsha mosi ka sekhurumêlô, mme a re, "nna ga ke ya nyallwa go tlo tsalêla basadi ba bangwe, ke batla lolwapa lwa me." Kgosi ya lemoga gore kagišô magareng a mohumagadi le Nteseng ga e yô, a ntsha Nteseng a mo agêla ntlu ya gagwê. Ke ge a yô tsaya mosadi mongwe a feta a mo tsenya mo 'lwapeng ja ga mohumagadi, mme Mmalegaba a mo amogêla ka boitumêlô jo bogolo. Ngwetsi e ntšha e e ne e bidiwa Nthitê. Nthitê ga ake a sala motlhalala wa Nteseng moragô, o ile a itse gore tirô ya mofuta yoo ga e ya siama, ke go itlontlolla, le go itshegisa batho. A lebogêla fêla ha a tsêntšwê go yo go tsalla Mmalegaba bana.

Nteseng o ne a fiwa ngwana wa mosimane a bidiwa Lebêkô, Nthitê le ênê a nêwa ngwana wa mosimane, mme a bitšwa Mathibê. Lebêkô o ne a tsetšwe pele ga Mathibê, mme fêla ba ne e le dithaka mmôgô, kagore Lebêkô O ne a siya mathibê ka dinyaga di le pedi. Ba ne ba gola mmôgô, ba be ba rupa mmôgô. Mophatô wa bônê O ne O teilwe leina ja Mangôpê, basimane ba yareng ba wêla ka lengôpê, ba seke ba robege, ba khutlege, ba utlwe botlhoko, ebe ekete ba tiisiwa ke go wêla mo go lônê, basimanyana ba Kgalahadi, ba bina kubu, ke marota tsala ya bo-kwena.

Moragô ga go ya badimong ga Maakê kgosi ya Banôtwa, go ne ga tšoga mokubukubu: Batho ba ne ba lebile Mathibê gore ke ênê rrabô, gonne o ne a tsaletšwe mo tlung ya Kgosi. Ba bangwe ba re, "ê-ê, Kgosi e tla nna Lebêkô, kagore o tsetšwe pele ga Mathibê. Batho ba ba neng ba le letlhakoreng ja ga Mathibê, ba ne ba fekeetsa ba ga Lebêkô ka palô.

Kana ba ga Lebêkô e ne e le bo-malomaagwê, le bathonyana ba se kae, ba ba ne ba itseetšwe ke lorole, mme morafe yotlhe o ne o setse morwa Nthitê moragô.

Motse wa putlêga diphatlo tse pedi, karolô ya ga Lebêkô, le karolô ya ga Mathibê. Ga tšoga dikômang, le letlhôô, le boloi, le ditshêlê. La bofêlô Banôtwa ba laletsa Kgosi Sechele, gore a tlê go tlo ba utlwisa kgang, ka-gore ga go thuse sepê, go betsana ka mabole le melamu, "ntwa kgolo ke ya molomo."

Sechele O ne a utlwêlla dingôngôrêgô tsa Banôtwa, yare la bofêlô a re, "Banôtwa, ke iphile matsapa a go utlwêlla diphapaang tsa lona. Lo lwêla bošwa, dikgomo, ga se bogosi le bo lwêlang, ke medimo-e-nkô-e-metsi. Lo itse sentlê gore ka molaô wa rona rotlhe, pušô ke ya ga mosimanyana Mathibê, ga go tlhoke gore lo pakisane mo bogosing jo jwa lona. Gore ke fidisê manyôbônýôbô a ke tllilo go le rala ka thipa 'mpeng, ke lo kakabolole lo tle lo bakê, lo seke lwa tlhôla lo lwêla bogosi. Ke tsaya dikgomo tse tsotlhe tsa lona, di yo go nna tsa me, ga lo kitla lo di bôna. Lo a ne lo sale lo tšoga lo ntšwenya ka dipolêlô. Lo ithaya lo re ke na le nakô ya go raloka. Go fedile Banôtwa, phatlalalang! Banôtwa ba boêla magaeng, ba obile ditlhôgô, di ba imêla rure.

Logatô je ja Kgosi Sechele, lo ne lwa kgopisa Banôtwa, lwa ba utlwisa botlhoko thata, ba sala ba fetogile dieleele, Ba sa itse gore eng ke eng. Merafe yotlhe ya Batšwana e ne e tsaya Sechele jaako rrayônê, e ne e mo rata, e mo utlwa, e mo tshêpa. Ke gônê ka moo merafe eo e neng e phuthegetse. Mokwena, e le ka fa tlase ga Sechele, a e sireleditse, mo direng jotlhe, fêla jaaka kgogo e sireletsa ditsûotšuanê ka diphuka tsa yônê. Ha Kgosi e rala Banôtwa mpeng jaana go ne ga nna seletlô mo go bônê, ba be ba tlêlwa ke monaganô wa gore ke baeng Mokwena, e tôta ke baditšhaba, ha ba ne ba le bangagae, Sechele a ka bo a mpampeditse go ena le go bata seboha sa motlhana. Ba ile ba tšhwênýêga thata mo meweng, go fitlhêlla ba gopolê kwa maropeng a bônê, ba kgwêlwê

gore go molemô go boêla fatsheng ja Tshela-Lekwê ba itlama gore ba ka mpa ba ya go itšhókêla mmušô wa Seburu, go ena le gore ba ntšhiwê balala ke Sechele.

Erile ha Banôtwa ba ga Molatane ba seno go tsenya Ba-Molatê ka motse wa Bakgatla, ba fuduga kwa Mmaletlhakana, ba ya kwa thabaneng ya Mogari. Thabana e e ne e se kgakala le Mmaletlhakana. Ha motho a ne a tloga Mmaletlhakana ka nakô ya mahube a 'naka tsa dikgomo, o ne a ka gôrôga Mogari ka selebalô.

Banôtwa ba ne ba aga Mogari, ba busiwa ke Maakê. Ba ntse sebaka mo Mogari, mme ba phelêla mo 'patisetšong tsa Maburu. Maburu ga ake a kgaotsa go tšhwenya Banôtwa. A ile a nna a ba tlhakisa. Bofelong a fapaana le Maakê, a mo tšhwara, a mo kgwathisa, mme a mo ôtla ka kubu. Tirô é Maburu a e dirileng ka Maakê é e ne e le kgatlhanong le mokgwa wa Setswana. Mokgwa yoo ke yo o reng kgosi ga e ke e šapiwa ka thupa kapa kubu, e betšwa ka letlhare, gantsi ga e betšwe e bokwa fêla ka lônê. Ha Kgosi e seno go betšwa jaana, Banôtwa ba iphitlhêla ba nyenyefadišwe, mme ba bôna gore go tla nna botoka ha ba ka tloga Mogari, ba itêtshêga ba etsa merafe yotlhe ya Batswana, ba tshabêla go Sechele, rramerafe ya Batswana ya nakô eo. Ba bua jalo, ba be ba dira jalo, ba ya Mokwena.

Kwa Moruleng kapa kwa Mmamitlwe go ne go dula Bakgatla, bana ba mmala-sibilô, bana ba sefatlana sa Moruleng, se go tweng yare se kgala, "metse e tshabe makgao-ganyane, ebe e tshabe maputlaganyane." Bakgatla bao ba ne ba busiwa ke Kgosi Pilane, Ha Maburu a fitlha Mmamitlwe, ba fitlhetse ba agile gônê, mo Moruleng, le mo Mmasebudule-selaole, le kwa Marêmapong, le kwa Mabêléapodi, le kwa Bopitikô.

Erile ka go seutlwanê le Maburu, Bakgatla ba Kgafêla ba fuduga mo metsaneng e, ba ya go nna gônê kwa Mmamitlwê. Ha ba ntse ba le foo Maburu a ômana le Kgosi Kgamanyane-

a-Pilane jaaka a ne a dira-kanya Maakê dilô, a mo tšhwara, a mmetsa. Moragô ga kôtlô é le ênê a dira jaaka Maakê a fuduga kgatleng, a ya Kgalagadi. Ga a ake a ya Mokwena jaaka Banôtwa, o ile a yo dira legae ja gagwê Mochudi. Lefatshe ja Phutha-Dikobô je le ne ja fiwa Bakgatla ke Bakwena, moragô ha Mmakgotšô a seno go thusa Bakwena kwa Segeng ha ba ne ba tľhabana le Bangwaketse.

Ka metľha yotľhe ha tsiê e fofa e tsamaya, le naga. O fitľhêla go ntse go na le maloto kapa masalli kwa moragô. Masalli ana fa gongwe a tľe a kgaoganngwe rure le tsie, a timêllane le yônê. Bakgatla le bônê ba ile ba baana le masalli a a setseng Mmamitľwê. Masalli a a ile a itšhókêla mmušô wa Seburu, kgosi ya bônê e le Tšhoman-kane morwa Pilane, monna Kgamanyane. Mmusô wa Ripaboliki o ne wa rata Tšhomankane ba re ga a ikgôgômose, wa itse ha e le ênê Kgosi ya Bakgatla, ba Moruleng. Sehularong sa gagwê go ile ga busa morwaê Ditľhakê, mme yare bofelong a amogiwa bogosi ke Ramono 'a Kgamanyane.

Ha Banôtwa le bonê ba tšhaba mmušô wa Seburu, ba ya Mokwena, go ile ga sala kwa Mogari maloto a bônê. Maloto a, jaaka Babina-kgabo, ba itšhókêla dipogišô tsa Maburu. A dula gônê Mogari kapa jaaka ke setse ke rulagantsê, Kgatľhêgô kgotsa Makiestad, ba ne ba busiwa ke Ramagotsane 'a Lekaba, rangwaneago Maakê. Ha Banôtwa ba ntse ba le Mokwena ke ha Ramagotsane a ntse a disitse masalli a a bônê. A ikannê gore ênê ga a nka a ya gopê, o tľa šwêla Notweng.

A mmadi a tľhaloganyê gore Banôtwa le Bakgatla ha ba a ka ba fallêla Kgalagadi ka motľha o le mongwe. Go ile ga ya teng Banôtwa e ka ne e le ka ngwaga wa 1853, mme yare moragônyana ka ngwaga wa 1869, Bakgatla ba bolla Mmamitľwê ba thologêla Kgalagadi, mme ba thibêlla Mochudi ka ngwaga wa 1871, ka nakô e Basotho ba sireledi-tšweng ke Mohumagadi ka yônê.

Ha se Banôtwa fêla, le Bakgatla fêla ba ileng, Kgalagadi, go ne ga ya merafe, ga ya Baga-Malete, le Batlôkwa, le Bahrutshe, Bo-Mokhwibidu, le Batlhakô. Kgabagare ha Kgosi Sechele a bôna fa dira jaanong di fetile, a phutha merafe eo ya Batshabi, mme a re, "ke rata gore lo boêlê go yo gotsa melelô makgotleng a bo-rra lona." Merafe yotlhe e e boile ka kagišô ha ese Banôtwa fêla, ba boileng ba kgopisitšwe ke go gapêlwa dikgomo ke Kgosi Sechele.

Motswana a re "Maropeng go a boêlwa, go sa boelweng ke maleng." Banôtwa bakeng sa ngôngôrêgô e ya bônê, ba ile ba ipakanyetsa go ya Makiestad, mme jaaka ke setse ke lo boleletse, ba ne ba kgaoganye go le бага Mathibê, le бага Lebêkô, ba lwêla borêna. Ha ba tloga kwaKolobeng, ba bothologile ba le dikgatlho tse pedi, sekgatlho se sengwe le se sengwe se sa ise sepê gopê. Dikgatlho tseo tsa tsaya ditsela tse pedi, mme kgang ya baa gore ke se sefe se se tla fitlhang pele Mogari.

Mathibê 'a Maakê, mosimane a pheta-kapejane, mosimane yo mokhutšhwane, sekhutšhwe se menôtô, mosimane wa wa nkabe ke le kana, mosimane yo mošweušweu, mosimane yo mosêtlhasêtlha, mosimane yo montlênnyana, pôpônnyana ya batho, seiponenyana sa batho, rabotlhajana, rabogajana, Seapara nkwê, ngwana wa ntlha wa Nthitê, Kgosi ka sebele, ramotse, rabahumi, rabahutsana, rabatlhologadi, rabafaladi, monna yo o neng a tlhoile molato, a rata tshiamô, rakagišô, ramatlôtlô, kgosi ya dikgosi, kgôsana ya kagišô, o ile a gôrôga pele kwa Kgatlêgô.

A amogêlwa ke rangwaneagwê, Ramagôtsane, a nesa pula, a mo naya bogosi. Mathibê a re gariagaria! ga ke a thibêlla mosimane yo mokhutšhwe!! Ke o tsere motse wa Banôtwa, marope a bo-rrê bošwa jwa me jo bo ntitayang phatla, jo ke bo filweng, jo bo sa nthoneng, jo banakê ba tsilo go bophura, ba be ba bo siêla barwa ba bônê. Ha Mathibê a sena go gôrôga Mogari, a fiwa ngwana wa mosimane ka mosadi

wa gagwê yo mogolo a mmita Keotsere, kagonne, Banôtwa ba ga Lebêkô ba ne ba ikannê ba re Mathibê ga a kitla a tsaya motse yoo. Ke motse wa ga Lebêkô, mme letsatsi le tla tšwa bophirima-tsatsi, le wêla botlhaba-tsatsi ha Mathibê a ka busa motse wa Mogari. A o tsaya mosimane yo mo khutšhwane, a be a sala a ipharile mo go onê, e le mong-nga-ônê.

Lebêkô le ênê o ne a bolla Mokwena, a leba Mogari, mme ênê le motlhatlhaoka wa gagwê ba ile ba tsamaêla thata ntlheng ya bophirimatsatsi. Yare ba ise ba fitlhe Kgatlêgô, Mathibê a be a setse a ikepetse Mogari. Lebêkô a itse sentlê gore ga go bonôlô go tsênêlla noga mosimeng, se se molemô ke go thuthuntsha morwarragwê ka medi, ke yônê fêla e ka mo thusang mo thagarageng eo. A bitsa bo-Matotwe Lebêkô-a Maakê, ba a gasa marapô a tse di šuleng, a mo senolêla tsela le bothata jwa yônê. A šupa gore ga go bonôlô go ênê go tsêna Mogari, gapê go pôpôla go tšonkolla Mathibê-a Maakê, mme bo-reaitse ba re, "Kubu yo a ka lekwa, mme fêla re tšhwara diphatša ka diatla, re raloka ka molelô yo go tweng mollô tlhase o fisa baori ba ônê, ga o ke o fisa ba ba kgakala le ônê." A ititaya mafatlha khutsanyana ya batho, a šupa Mathibê ka šupa-šupa-baloi.

'Tsatsi lengwe ha Banôtwa ba ntse ba dutsê Kgatlêgô, motshegare yo mo naana, banna ba ne ba kgobokanye 'kgotleng, ba ntse ba itoma ditsêbê, ba seka seka dipolêlô tsa motse, le matšhwenyêgô, le matsapatsapa a lefatshe, ao bo-rrê ba reng ha motho a ntse a gola o ntse a a bôna, mme ga a kitla a kgaotsa go a bôna, go fitlhêlêla badimo ba mo gapê. "Go gola go tlhôgôla go bôna dibe ga go fele."

Ha banna ba ntse ba ntse jalo fa 'kgotla, ba tšhokane ba bôna sebatana se go tweng 'phokojê se tsena ka kgôrô ya lekgotla, se tsamaya go fitlha se be se êmê fa pele ga lekgotla. Banna ba makadiwa ke go bôna sebatana seo se ikemetse foo, se šadikanya matlhô, mme se sa tshabe. Ba ne ba dumêla ka pejana gore phokojê yoo e ne e le botlhodi kapotse melekô,

kagonne ba ne ba kgwêlwa gore Banô'twa ke badubadubi, batho ba go lekana ka 'nakô tšotlhe, ba go tšogedisanya leferetlhô.

Ga go ake ga tsaya sebaka se se kanakang, ha bo-raitse ba phuthilwe go tlo aka jaaka ba itlwaeditse. Ba feta ba êma fêla ka lentšwe le le lengwe. Ba re Phokojê o tšhotsê botlhoko, seletô, bošula, o tlhôlela basadi go beolwa, o ba tlhôlela go lala ba lla dikgoreng, ba diraka dilô, ba gasagasa dikgora ka mamina, le dikeledi, le digôtlhola. Ka mantšwe a mangwe phokojê o ne a rometšwe ke Lebêkô, yo maikaêlêlô a gagwê e ne e le go bolaya Mathibê, gore a tle a kgônê go tsaya motse wa Maakê a o busê.

Kgosi Mathibê o ile a laêla gore phokojê yeo e buiwê e ntse e tshela, e be e phunngwê moya o sale nameng. Ba mo wêla godimo Bakubung, a kua namane e me êtsê, mme banna ka sebakanyana se se khutšhwane ba fetsa tirô ya bônê, ka nakô eo, phokojê le ênê a šwa. Kgosi ya tsaya mateng a sebatana se, a a tlhakanya le ditšhitlhô tsa gagwê, mme moragô a tla fa kgotleng, a bolêlla batho gore ênê ka rragwê ga se mosimanyana, ke motlhô o namile, mme ga go mothwanayo ka mo tshikinyang. Ênê yo o nkhwêlang godimo ke itunetse, o tla šwa lošo lwa ditlhôtlhapelo, mme baabô ba tla tšwa batshabi le batimedi mo lefatsheng, ba tla gasagana le naga.

Ka yôna nakô eo Lebêkô le balatedi ba gagwê, ba ne ba le gaufi le Kgatlêgô, ba se kgakala le dithabana tsa Mogari, mme a gopola gore o tla tloga a tsaya Makiestad mo go Mathibê. O ne a itse gore motse yoo e ne e le wa gagwê, kagore medi e a neng a e dirisitse go bolaya Mathibê ka yônê e ne e le pôpôta, o ne a e tsere kgakala, a e tsere mo bakômeng, didupe tse dikgolo tse di itsegeng, tse di tshabwang, tse yareng ha di go file meriane e be e le meriane ka sebele. Leha go ntse jalo meriane eo ya 'gwê e ne e le dinyana mo ngwaneng wa ga Nthitê, ngwana wa segwagwaitaê, metsi a sele O a bôna.

Ba ga Lebêkô ba ne ba thuthuntsha dithole, ba le mo boitumelong jo bogolo jwa go gôrôga Mgari, ba na le tshêpô e tona thata ya gore ha ba tsêna gônê, ba tla fitlhêla Mathibê a setse a gapilwe ke badimo, mme gê ba tla kgôna go tsaya motse kwa ntlê ga tšhololô ya madi. Bakgwetsi ba ne ba tebêla dipholo, dikoloi tsa sele di tšositse modumô, bagapi le bônê ba koba dikgomo, le dinku, le dipodi, tsa tlhanasêla lerole la ba la sala le betile mekoduwê.

Lebêkô o ne a ntse mo koloing e e kwa pele, a ntse mo felong fa bakgwetsi ba atêlang go dula gônê, ha ba bua le masilo-a-nkô-di-metsi. Moêka o ne a kôma, a le mo siiding, ebile a sa tšošwe ke leratla la batsamai le ditsamai. Yare fago sa gopolang ôpê a re wii! A garagana ka fa tlase ga koloi, leotwana la kwa pele la kgabaganya molala wa gagwê le la kwa moragô la dira jalo, mme motho yoo wa batho a nêêla moya a ba a fêlêlêla.

Lošo jwa ga Lebêkô lo ne lwa tlisa selelô mo Banotweng. E ne e se sellô e le mokgosi, e se sellô, e le ruri dilelô, mekgosi. Go ne ga lla tshadi, le bana, banna le bônê ba kuruweetsa, magomo le manku le mabodi, a simolola go kua le go lla, mo motho a neng a ka re di llêla losô jwa ga Lebêkô. Go ile ga tlhaga bohutsana jo bogolo mo baneng ba ga Lebêkô, le ditshika tšotlhe tsa gagwê.

Lebêkô e ne e le senatla sa karolô ena ya Bakubung e le kubu, kubu marota, bodiba ke ba gago, metsa metsi O tlhogê meêtsê, meêtsê ya bo-phokojê, ka bo-tau. Ke 'ng O le kana O sena boa le moêtsê. Lebêkô e ne e le ênê fêla mo Banotweng, yo o ka phegisanang le Mathibê ka bogosi. Bo-monna Lebêkô botlhe e ne e le basimanyana, basimanyana ba bo-tshega-ingatê-seatla-ke-lapile, ke-letse-ke-go-bontshitse -maabane, gore-go-ingatiwa-jang. Go ne go se opê mo go bônê yo o ka bakisanang le morwa Nthitê ka borêna.

Maikaêlêlô a balatedi ba ga Lebêkô a ile a fêla, batho ba gagwê ba ile ba nna mo tlalelong e kgolo thatathata. Go

ne go sena opê mo go bônê yo o ka ba êtêlêlang. Batho ba ba ile ba kgaogana maputlaganyana, ba bangwe ba bônê ba ile kwa lefatsheng ja Mangana, mme teng ba nna bo-ntholeng ba Bakwena ba ga Seforabatho, le gompijeno ba sale teng, legale ba setse ba iphetotsê Bakwena.

Ba bangwenyana ba ile ba ya go Mathibê kwa Kgatlêgô, mme ba feta ba mo ipobolêla, jaaka ngwana wa Letlhašwa, ba ikopêla maitšhwarêlô. Kage Mathibê e le Mmapelotlhomogi, O ile a ba itšhwarêla ka pelo e tšhweu, ba tsêna gae, ba aga, ga nna kagišô, mme morafe wa ata wa tôtafala, wa be wa sale o tiile go feta wa ga Molatê.

Go tloga ka yônê nakô eo, Banôtwa ba ne ba dula Mogari, ba fedisa go tlhôla ba tletse le naga. Ba ne ba dira Kgatlêgô legae ja bônê. Mathibê a thusa thata ka go ba okeletsa lefatshe, o ile a ba rêkêla dipolasa tse tharo mo godimo go ya Mogari. Morwaê Keotsere le ênê a tsamaya mo 'kgatong tsa ga rraagwê, a rêka dipolasa di le nnê, mme dipolase tsa Banôtwa kajeno di fêra menwana-e-le-mebedi.

Ga se maikaêlêlô a me go kwala maina a dikgosi tsa bogologolo tsa Banôtwa. Go tla siama ha nka bala a magosi a ke setseng ke a umakile. Dikgosi tseo ke tse:

1. Maakê-a-Mmusetsi,	4. Keikepetse-a-Keotsere
2. Mathibê-a-Maakê,	5. Ranôtô-a-Keotsere.
3. Keotsere-a-Mathibe,	

V

Batho ba batho ga ke bolo go opotsa le lefat'she lotlhe ke le ka go le sedimosetsa bonnyennyane ka ditsô tsa Banôtwa, le ditirafalô tse dintsi tsa bônê tsa metlha ya maabane Ke lekilego le senololêla ka ga Kgolaganô ya bône le Bakone, mme ke tshêpa gore lo iponetse ka namana, ebile lo ikutlwetse ka bosì gore bônê ka bo-morafe ba ne ba agêla go fapaana ka dikgang tsa borêna.

Gapê lo tlhaloseditšwe gore go tlile jang gore morafe yo o bidiwê BANÔTWA, le gore go tlile jang gore o binê KUBU, le gore go tlile jang gore motse wa bônê o bitswê KGA-TLÊGÔ, le gore go tlile jang gore lokwalô lo lo bidiwê BONNÔ-BOTLWAÊLÔ.

Lo bone sentlê gore Banôtwa ba phetsê sebaka Mokwena, go se sepê se se ba kgoreletsang, mme mo bofelong go ne ga tla matšhwênýêgô a a ba pateleditseng gore ba boêlê maropeng. Kana borê ba a feditse ge ba re "Maropeng go a boêlwa go sa boelweng ke maleng."

Jaanong a re ke re êtêlê Bonôtwa, leha go le thata go dira jalo ka ge ba bangwe ba rona re sena dinaô, a re okome-leng motse yo wa Kgatlhêgô, re o seka-sekê, re jesê matlhô a rona, ga go twe "matlhwana dialana ga a je sa ga opê." Motse yoo o tšhwana le e mengwe o na le molemô wa ôné le bošula jwa ôné, o na le monate wa ôné le botlhoko jwa ôné, o na le diphôšô tsa ôné le ditshiamô tsa ôné. Motse yoo re tla o tlhôa, ebile re tla o rata, o tla re kgatlha ebile o tla re tena, o tla re itse ebile ga o nke o re itse, o tla re tlwaêla ebile o tla seke o re tlwaêla, re tla utlwisisa gapê ga nke re o utlwisisa, re tla tlhod umêla thata gapê re tla o tlhodimêla go le go nnye, re tla ithuta kaga ôné gapê re tla ithutâ go le go nnye ka ga ôné, bangwe ba rona ba tla tšentšhwa ke leratô lwa bônê ka ga ôné, ba bangwe ga nke ba o isa gopê, ke motse wa Setswana

ebile ke wa Sekgoa, o tlhakantse, o tšotsê Setswana ka letšôgô je, ka je lengwe o tšhotsê Sekgoa. Go rialo ke motse yo o senang lepele le moragô, ga se wa Sekgoa, ga se wa Setswana, o mo magareng, ga wa itlhobola Setswana thata, ebile ga wa ikapesa Sekgoa thata. 'Suu gê motse wa Mogari, nna ga ke itse gore nka o tlhalosa jang, motlhaopê lona lo tla itse lo re thusa mo kgwanyapeng é. A re okomeleng go se nnyana Bakwena, ge re ka kgôna, re okomeleng thata Bagaetšho, re tle re seke ra itse motse yo lefalwana.

Kgakajana ntlheng ya bophirima jwa dithaba tsa gô nê, go tloga mo go agileng tau e tona Mokô go leba ntlheng ya Botsheka, go alegile dithaba. Ge Bakgatla ba di leba ba ka re di rwele, etšwe Banôtwa ba re di rwelwe ke tsa ga Pilane. Mogatla wa dithaba tse tsa Notweng o lebile borwa tlhông yônê e fadimogetse botsheka. Motse wa Makiestad o mo kutung ya tšônê dithaba tseo ntlheng ya botsheka.

Motse o ikadile bogolobotona mo mefapheng ya dithabana tse pedi tsé. O ka re dipôô di bôpêllana; mo gareng ga tšônê, go sediba se se sekang se et'sha, sediba se se metsi a maruru, se metsi a mantšhonyana, se metsi a kgalolosang, bakgalegi ba ba tsamaileng mo letsatsing ba lebêlêla teng, metsi a a galakang, a sediba sa badimo, metsi a O ka reng a boitshêpô, a O ka reng monwi wa ônê ga a kitla a kgalêga go ya bosa-khutleng. Gatwe ka selebalô, ha go sena Monôtwa opê yo o gang metsi, ha O ka ikgôgêla kwa sedibeng se, O ka bôna badimo ba nanaila teng, ba kudi-tetsa metsi. A felô fa go êtêlang badimo, fa ba itshillêlang maoto gônê, fa ba ralokang teng, fa ba tšhwarang khuduthamaga gônê, fa ba gakollanang gônê, a ga se ga boitshêpô, a ga re ya tšhwanêla go rola ditlhako ha re fitlha gônê?

Gore motho a bônê sediba sentlê-ntlê, o siametšwe ke go palama thabana e nngwe ya tse pedi tse, ha letsatsi le phirima. Dintlo tsa mošatê di namaletse 'thitong ya Mogari, fa moragô ga tšônê go bônala tebetebe ya motse yo o mekgô-

thana e mesesanyana. Meagô mo tebe-tebeng é ke sešupô se se pila sa dikagô tsa bogologolo, gapê bontsi jwa diputswa bo santse bo fithêlwa gônê, kegônê ka moo barata-ditirafalô tsa kgalê ba agêlang go jêla Kgatlêgô nala.

Ge O ntse O isa matlhô pejana, O bôna ntlo kgotsa tlwana fa-na le fale. Mašogwana ôné a tsere kang le Makgoa ba phegisanya ka dikagô. Ba šupa ka dikagô tse gore ba rata mokgwa wa Sekgoa mo dikagong, mme wa sega-bônê gantsintsi ba o' huletse. Go riana ga se gore ba ka kgôna Makgoa mo botšwerereng, le mo maitseanapeng a dikagô, fêla rra ba tshêma-tshêma mo ditholeng tsa dikagô tsa gompijeno.

Ka kwa bofelong jwa motse ntlheng ya botlhabatsatsi, go thibile Ratalana-thabana ya badimo, wa bôna mosi o thunya, O tshabêlê motseng, O se bônê matlhare go nama go na ga ôné matlôbôtlôbô. Go sana le motse fa moragô ga Ratalana, ke ôné wa Makolwane.

Tsela-"hêbêhêbê" e e tšwang go Lolwê, e rotoga thitong ya Ratalana, e beletse bogolo jwa motse ntlheng ya thaba, e lebile mo go leng dintlu tsa kgwêbô le kudumêla-taolô ya bathalefi. Dintlu tsena di lebanye pila le molapô wa sediba yo o mo gareng ga dithabana. Tsela yônê e fetêla Thoseng e raletse fêla e itêêla motse ntlheng ya ntšweng. Ge O busa matlhô, O tla bôna motse o ikadile kwa tlase ga tsela e kgolo é, dintlu di abeletse le naga, di ntse manyaokana, di ntse matabalakane, go sena e e dumedisang e nngwe, go sena e e tsayang kang le e nngwe, rure di ntse maphatlalatsa di fêla di ntse maborwana. Kana rure di boa kwa leruleng, di boa kwa nthagarageng, di menoga kwa Mading, di menoga kwa Kubutšhweu, dibe di ngala go kgabaganya Madibane, di be di gana go feta Mmaphenyong.

Molapô wa sediba ga se ôné fêla Notweng, go na le yo mongwe, o gare ga Thaba Sediba le thabana ya Mmaphenyong. Molapô yo o bidiwa wa Nakweba; ga o na sediba jaaka wa

badimo, le badimo ga ba bonwe go ôné. Ke molapô fêla, wa dikgomo le batho ba ba yang masimo, ke molatšwana setšwa badikana le dialogane, e tôta e le molatšwana wa banna, nnete ke yônê eo. Gaufi le ôné bophirimatsatsing, go golôgoo go gwerisiwang bogwêra gônê, felô foo go bitšwa Mophatong-fêlô fa mephatô e fiwang bonna teng.

Lefatshe ja Bakubung le na le dinokana tse dintsi. Nokana e kgolo e itsiwe ka leina ja Tshukudu, mme e duta metsi a bo-Madilane, ka bo-Ramoleele e a ise tlase ga dithaba, e be e a tshele mo Oli-seôla metsi le matlhatsa aotlhe a lefatshe. Dinokana tse ga di elle ngwaga otlhe, di elêla fêla letlhafula ge maru a dule maroba, mme metsi a dutla tšôrôrô. Ke yônê nakô e O ka bônang di êla. Ha pula e tlhôkwa, leha e le selemô di a kgala, ere ha ena, di potusele mo eketeng ga nke di kgaotsa go lêlêšêla, mme ditshidi tsotlhe di thabe, di be di tšhwarisanye le tšônê mo mokubukubung yoo.

Kgatlêgô ke motse wa ditlhare, ditlhare tse di tlhogang ka tlhagô di kana ka nnê! Le tse di jalwang tsa Sekgoa di tlhoga sentlê. Tsa tlhagô ke marula, maumô, maôpyane, mašabele, marutlhwane, matšhôtłhō, mahwidiri, maokana, mangela, masêlêšêlê, masêtlha. Ga go lesu, lepipi, ledubônoka, letlopi, lerotologa, Notweng.

Makiestad ke lefatshe ja majang, mme kajeno majang ga a bônale sentlê, kagonne a kgothilwe ke diruiwa tsa legae Diphologolo tse di ruilweng di atile thata, di feta tsa naga, mme bojang jo bo tlhogang di bo fetsa kwa ntlê ga kgang. Kwa ntlê ga motse, bojang bo tengnyana, mme bo kgofadiwa ke jônê bontsintsi jwa diruiwa, ga se jole jwa malôba. Go mosagwe. Ga o a siamêla diruiwa le sesigo, šônê se siametse dikgomo. Sesigo le mosagwe ke majang a go agiwang matlo ka ôné, sesigo se dirisiwa mo go ageng matlo a Setswana, le megwaafatshe, mme mosagwe ôné mo go ageng matlo a Sekgoa.

Majang a mangwe ke a: go tlhorungwê, le motetenene, le motlhô. A ke a siametseng phulô ya dikgomo. Go tshiriyatau, le mabobonyane, le mosêka. Tshiriyatau go dirwa lefêêlô ka yônê, mabobonyane le mosêka go dirwa ditilô ka ônê. Majang a a siametse dikgomo, kegore di fula mo go ônê otlhe, mme go a mangwe a di a ratang bobbe, mme go na le a mangwe a di sa a batleng, fêla ga go bopê mo go ônê bo bo ka bolanyang kgomo, ha e bo jelê. Go bojang bo le bongwe jo bo nang le kotsi mo dikgomung, — ke mogau. Bojannyana jo bo bolaya dinku le dipodi thatathata. Ha diphôlôgôtswana di ka ja mogau, yare moragô tsa ya nokeng go yo go nwa, ga nke go feta letsatsi di be di ntse malôlôlôlô di ngakaletse.

Mogau ga o isô o bonnwe molemô yo o ka alafang phôlôgôlô e e o jeleng, o paletse dingaka tsa Makgoa le Bathobatšho, legalê nakô e tla a tla e go tla bônwang lobaka ja go o alafa.

Ditlhare tse di ngwe tsa tlhagô Notweng ga di na dikenya, mme tse dingwe di na le tšônê. Ditlhare tseo ke maumô mmupudu, mmôpjane, mokee, moretlwa, toroko le morutsa; dikenya tseo di a jewa.

Banôtwa ba na le ditlhare tsa Sekgoa tsa dikenya tse di jetšweng. Go namune, ratšuru, pampalamušu, terebe, perekise, phôphôô, garenata. Ditlhare tse ga di dintsi, legale dinamune le diterebe di tennyana. Merôgô ya Sekgoa e wêlwa fana le fale letlhafula, fêla e kanyana, ebile go molemô ga nkabe ke phurile ntsi ka ônê. Merôgô ya Setšwana e e sa atêlwang go jalwa ke rothwe, pharê, thepe, lešê. Rothwe ke morôgô yo o monate thata, yo o rategileng thata mo Batšwaneng. E e latêlang rothwe ka monate ke thepe le pharê. Merôgô e mengwe é e monate thatathata ke ya diphutse le makgomane. Ha mosadi wa seapei a ka e apaya, a e tshêla maši a lebese, a e rita, a ba a e khubamêla ka mangôlê, e-kare ha O e isa mo leganong wa utlwa monate o tswa ka ditsêbê.

Mo godimo ga thaba ya Ratalana, go golô gongwe fa setlhoweng, fa bojang jwa gônê bo sekeng bo o šwa, mariga bo ntse bo le bo tala, selemô le gônê fêla jalo. Banôtwa ba dumêla gore felô fa ke tulô ya dinôga — bo-kakê, bo-phika, bo-nôgapotsane. Felô foo ga go ke go gata Monôtwa, gobane ga a ka fitlha gônê, mmele wa gagwê o tswa boya, mme kapejane a bolawe ke letšhogô. Mafelô a teng mo nageng ya Banôtwa a go tweng a nna dinôga. Mafelô ao a bo-itshêga, mme ga go opê yo o ka tsamaya-tsamayang mo go ônê.

Badimo ga ba bonwe fêla kwa sedibeng sa Motsitlê, ba bônwa le kwa thabaneng ya Bojalwa. Thabana é e kwa moragô ga Mogari. Ga se thaba kgotsa thabana, ke serothobolo eseng sa batho eleng sa badimo. Bo-Ramagoane ha ba santse ba na le morakana fa serothobolong se, ba ne ba agêla go utlwa badimo ba bua, mme ba sa ba bone, ba ntlwa mantšwe fêla, a ntse ba re:

“Ntshiêlê nnariki le kutumeisi”.

A golô fa ke felô ga boitshêpô kapa ke tumedi ya go tlhoka kitšô e e dirang gore go buiwê jalo?

Mmu wa Notweng ke motlhaba le selôkô. Motlhaba ga o montsi, selôkô sônê se teng. Mo masimong go atile mmu yo mošhibidu le selôkô. Selôkô se gaisa yo moshibidu kagore ga se na mollwana, ebile ge go le letsatsi ga se omelle kapelê jaaka yo moshibidu. Dijalô tsa selôkô ga di itlhaganelwe ke go bolawa ke letsatsi, mme tsa mmu yo moshibidu di bolawa ke mogote kapelê. Mebu e mengwe e e siametseng dijalo ke serokwa le lerôtha, ke mebu e e tlhakantšweng ka mmu yo moshibidu le wa selôkô.

Lefatshe ja Banôtwa ga le tlhoke metsi. Le na le matamô a manê, a a sa kgaleng, le mafêtlhô a mabedi-je lengwe le kwa Makolwane, je lengwe le kwa Kgatlêgô wa mmannete. Dipetse tšônê di tletse ka motse, le šônê sediba se ke setseng ke se umakile se teng-sediba sa Mogari. Go metse e mentsi ya Batšwana e e iphetotsêng dikaka, e yareng selemô O fitlhele

batho le dikgomo, le dipodi, le dinku ba bolawa ke lenyôra, mme diphôlôgôlô tsa gae di bolawa ke bokoduê, di atêlwa go tšharwa ke serêtsê. Banôtwa hê bônê ba letlhôgônôlô go baana le metsi.

Makiestad ke motse yo o seng maruru thata mariga, re ka re o marutšhwana ge re o tšhwantshanya le wa Gouteng, kapa lefatshe ja Tshela-Lekwê. Batšwana ba Gouteng ha ba le mo motšeng yoo mariga, O ka bôna ba tsamaya fêla ba sa apara dibaki, mme ge O ba botsa gore ke goreng ba sa gatsele, O tla utlwa ba re: "Golô mono go bollô, ebile motho a ka seka a lôra gore ke mariga." Dinakô tse dingwe go maruru, mme ge O ka êla tlhókô, O tla bôna e le nakô e go weleng semathana kwa Gouteng kapa ntlheng ya botlhaba-tsatsi, ha phefô e e tsididi e foka Notweng e phêlêmêla ka phata ya Bojalwa. Ke yônê nakô eo re ka reng Kgatlêgô o a bata.

Mme batho ba Makiestad bônê ba ganetsa ha go tse motse wa bônê ga o maruru. Ba re o tôta o le tshibidu mme ba ba reng ga go jalo, ke batsietsi. Nnete ke gore Kgatlêgô o marutšhwana, mme banni ba ôné ga ba tlwaêla maruru, ha mariga a fitlha, marutšhwana a fitlha, ba fitlhêla e se maruru e le ragwang ke kgori. Jalo gê ke gônê ka moo ba sa dumeleng polêlô e. Ha ba ya mariga mafatsheng a a tsididi, ba gatsêlafêla, ba tetesele, mênô a kitlanne lemong, motho wa bônê le puô e seô, ha e se modumô wa dirope fêla ha di batagana. Gantsi phefô ya mariga e tšwa borwa.

Dikgakologô di simolla ka kgwedi ya Phatwê. Ke nakô eo go seng maruru ebile go seng bollô, nakô eo masigo a seng maleele, ebile a seng makhutšhwane, nakô eo malatsi a seng maleele ebile a seng makhutšhwane. Ha motho yo o tšwang kwa mafatsheng a a tsididi a fitlha Bonôtwa ka motlha yo, a ka re go bollô fêla ba bina Kubu ga ba rialo. Ke nakô ya diphefôphefô, matšuetšue. Phefô ka motlha yoo e foka e tšwa Kgalahari, e le pôpôta, e na le dithole le metlhaba,

e fêêla mmu yo o bolêta e o isa le naga, mme phêêlô é ke tshenyô e kgolo Notweng, mmu yo o bolêjana yo o siametseng go tlhoga dijalo le ditlhare, o tsêêwa ke yônê phefô e o ise le naga, mme mo o fokilweng gônê go fetoge sekaka-sa matlodi. Ke nakô eo matlo a atêlang go ša. Ha phefô e tšubutlaka e kapa matlhasedi a molelô mo setlaaganeng gaufi le ntlo e latlhêla matlhasedi a molelô mo bojannyê jwa ntlu, mme ntlu e tšhware ditlhase e še. Ke ka ônê mkgwa yoo ntlo ya Kegodile e šelêng ka ônê, dingwageng tse tlhano tse di fetileng.

Ka kgwedi ya Mabowê letsatsi le simolla go fisa le go ema, batšwamarurung ba ka re ga le fise le a tšhuba, ha le tšhuba le a tlhola. Ka nakô ena diphefô di tšwa botlhabatsatsi, batho ba fetogile bosennamiriting, bosepallamiriting, bosesêbamiriting; basadi bo-seotlhamiriting, bologamiriting ammaarure. Ke nakô eo pula e phailang ka yônê, nakô eo megobe le matamô, le matlodi a tlalang ka yônê, nakô eo digwaga di ririetsang di letsa diterompeta ka yônê, bojang bo tlhogang bo kgabisa naga, ditlhare di latlhang dithunya tse dingwe tsa meikgabišô ya dikgakologô. Nakô eo mabôtlana a lelêlang bommaô sentlê, eo makui a a duduetsang matšwere-tsana, nakô eo dipôô di jang tshasa di bôpang gore lefatshe le reketle, nakô eo dikgogo di kerebenyang segolo.

Ke nakô eo dikolobê di jang metlhô di akolang, di ipitikang seretseng. Ke nakô eo dikgomo di akolang, mme makui a ntshang maši thata. Nakô eo banna ba ipaakanyetsang go lema, nakô ya go betla dijoko le dikei, ya go rêka le go adima diterênse, ya go rêka le go thula dikara le megoma, ya go thapisa dipholwana. Ke nakô eo basadi ba gotlhang dipeo, eo ba otolang ka yônê. Nakô ya go ipakanyêtsa letsatsi ja botsalô jwa Morêna, nakô e banyana le basadi ba kêtang banna ka diroko, le ditlhako, le mekgêlê le dijô tsa go jewa ka Keresemose. Nakô e basadi ba yang Poretse go yo go dirêla mabupi a marôthô, nakô ya menyanya, ya go loma, ya go êtêlana, ya boikhutšô. Nakô ya go ja

merôgô, ya go loma mpsyhê, le mmopo, le magapu, le makgo-mane. Ke nakô ya LETLHAFULA.

Ka nakô ya gwetlha naga e a fetoga, ke nakô ya go fêla ga letlhafula ya go atamêla ga mariga. Ke nakô eo mabele a pitlwang ka yônê. Ka nakô ena letsatsi le timoga bogale, jaaka ka nakô ya Dikgakologô, boleele le bokhutšhwane jwa motshegare le bosigo bo a lekana. Phefô di nna marutšhwana, bojang bo a šwafala, mebopo e omeletse ha ese ya moragô. Mabêlê ôné a butšwa. Pina ya digwagwa ya fokotsêga, maši ga a yô, banna ba simolla go lema dithitê, basadi ba sêla ditloo (bophôtla) letlhodi, ba ga merôgô ya dinawa le diphutse, ba dira mašwabi a ntšhê le mmopo. Ba dira diboana tsa go kotulêla, banna bônê ba aga dirala-tsa mabêlê le mebopo, ba fagola dipôwana, dipotsane le dikônyana, ebile ba di tšhuba. Phefô e gaufi le go tšhuba, batho botlhe ba lebeletse go bônala ga naka naledi ya phefô. Letlhafula kobô ya badidi le ile, mme mariga kobô ya bahumi a a tsêna, bahutsanyana ba itlhobogile.

Pula Notweng ga ene thata. Mariga rure ga e yô, ha ese kgogolammoko. Ka nakô ya Dikgakologô, ga re ke re nna re baana le yônê. Letlhafula ke nakô ya dipula, mme gantsinyana go na medupe. Dipula tse gantsi di tla ka ditladi, fa gongwe di bolanya batho, kapa di tšhuba matlu. Ntlu ya mošo Moruti Loo e šelê ka ôné mokgwa yoo. Dinyaga tse dingwe ga go na pula, ke tsa louba, lošêkêrê, ja le-tšhau, ja bo ja dikata. Mo Gwetlheng pula e kgaotsa go na.

Moya yo o fokang o tšwa Leboeng ntlheng ya botlhabatsatsi, ke ôné o tsisang dipula tsa Letlhafula, mme yo o tšwang Borwa o tsisa diphefô tsa Mariga tse di maruru. Yo o tšwang bophirima o tsisa diphefô tsa Dikgakologô tsa dithole fêla. Go bolêla nnete lefatshe ja Notweng ga se lefatshe ja pula, le gaufi le Kgalagadi, mme ge o nna mo go lônê O ka fitlhêla le ntse le go gopotsa sekaka sa Kgalahadi. Louba lo tla Kgabetsakgabetsa Bonôtwa.

Gatwe lefatshe la Kgatlêgô le kile la nna Masarwa. A ne a nna kwa Tlhaka-la-Tlou. Erile ge Banôtwa ba ntse ba ata ba hupetsa Masarwa, mme a itêtsêga a ya Kgalagadi.

Ke setse ke lo akanyeditse ka dikgosi tsa Nôtweg, mme ke dumêla gore lo santse lo gakologêlwa maina a tšônê. Kana ke rile ke,

1. Maakê,
2. Mathibê-a-Maakê,
3. Keotsere-a-Mathibê,
4. Keikepetse-a-Keotsere,
5. Ranôtô-a-Keotsere.

Dikgosi tse kwa ntlê le Ranôtô badimo ba di gapile. Tse dingwe tsa tšônê e ne e le diganka, magale, dinatla, mme tse dingwe e ne e le bathofêla. Ga go sepê se re ka se bolêlang se se ka šupang gore e ne e le dikgagapa.

Banôtwa ba agile Makiestad mme kwa ntlê go Phiring le Makunyaneng ga go na metse e mengwe mo tikologong ya Kgatlêgô. Motse o abilwe ka dikgôrô tse tlhano, mme dikgotla tsa dikgôrô tseo di lesomê, le metšô e e rôbang menwana e mebedi. Kgôrô e nngwe le e nngwe e eteletšwe ke kgôsana, mme kgotla e nngwe le e nngwe e eteletšwe pele ke monna yo o bidiwang moetellipele. Dikgôrô tseo ke tse:

1. Mošatê,
2. Monneng,
3. Rankube,
4. Maatlhanna,
5. Matlanaga.

Kgôsana ya Mošatê ke Marutle, ya Monneng ke Magapê, ya Rankube ke Seeletsa, ya Maatlhanna ke Mabela, mme ya Matlanaga ke Kgosidintsi. Kgôsana e nngwe le e nngwe ke Kgosi ya kgôrô e e lebagantšweg le yônê. Ga go sepê se se ka tsê nang ka kgôrô eo ge e se ka yônê, ga go ngô-ngôrêgô e e ka tšwang ka kgôrô ha e se ka yônê, ka mantšwe

a mangwe, kgôšana e nngwe le e nngwe ke rra wa batho ba kgôrô ya gagwê, ke modimo wa bônê ka sebele. Ha kgosi e batla go dira sengwe mo kgôrong e tšhwanetse go bôna kgôšana ya yônê. Ha mang le mang mo kgorong a na le kgang, O tšhwanetse go bôna kgôšana. Moeng mang le mang a tsênang kapa a êtêlang mongwe mo kgorong efe, o tlamêga go yo begwa kwa kgôsaneng, go sanneng jalo ke molato. E ka tloga yare ha moeng yoo a jewa ke dintša, a tlhôka moseki.

Ditirô tsa kgôšana di dintsi thata. E tšhwanetse ya busa batho ba gagwê ka leratô, le mogau, le tshiamô, e tšhwanetse ya bôna gore batho ba yônê ba tshegetsa ditaolô le melaô yotlhe ya kgosi. E tšhwanetse ya fedisa boitaolô le boithatêlô mo bathong; e tlamêga go dira sengwe le sengwe se se ka siamêlang morafe. Ga go kgetse e e ka sêkwang ke kgosi ha e sa sekwasekwa ke kgôšana.

Tshimologong go ne go se motho opê wa kgôrô yo o ka lemanang tshimo ha e se e a e filweng ke kgôšana. Ha motho a ntse a sena tshimo kgotsa a ntse a adimile tshingwana, O ne O ka bôna a tla kwa kgôsaneng ya gagwê a feta a re, "Mukubu ke tla fana ke tllilo go bolêlla Mokubung gore, ga ke na fa ke kakadiêlang masiêla a gagwê gônê, jalo gê bana ba gago ba wêla mo isong, mme le mogolana yo ke ntseng ke o lema o šwafetse, o mollwana mme ebile o ntapisa ka dipolêlô tsa batho. Borrê ba ne ba sa ake ha ba re;

"Malete mphê thite,

Mogola o na le dinyêka."

Jaanong gê ke kopa kgosi ya me gore e mpêê tshimo le nna ke tlê ke etse Bakubung, ba phelang, ke phelê le bônê, ba šwang ke šwê le bônê, ke lekilelekile kana ga twe, "Modimo o thusa ba ba ithusang, kapa mokoduê go thušwa yo o itekang! Ke feditse kgosi ya me, ke ôné mafoko a molala wa gago."

Kgôšana e didimale e re tuu! E re moragô e bue e re "Rasekgaphana", e raya mongwe wa batho ba ba nang le êné

fa kgotla, "A O ntse O utlwa se Modisakgomo a se tlôtlang? Rasekgaphana a arabe a re "ee, Kubu ke ya utlwa, kana Monôtwa ha go na le fa a ka tsipêlwang teng, a a fiwê, mogologolo ga a re rutile gore, 'ya re ngwana go llêla legodi a le newe.' Faa mothanka wa gago Mokubung a se ka a nna a re tšhwara ka dipelo."

Kgôšana e re ke ya utlwa Rasekgaphana, naga ga eyô, mme batho re atile segolo, ha ke tlhole ke itse mo nka baang banakê teng. Baša ga ba tlhole ba re utlwa, ba ya Makgoeng, mme se ba se sebetsang ga re se bone, ba nnetse go nyala boseterepikopi, bo-mmakennanaê, mme dithata tšotlhe tsa Nôtsweng di fêlla mo maseleng ao, rona batsadi ba makau ao re šule ga re ba opê.

"Go a nwe go nyalwa go tšoge go tlhadilwe." Ha ba ne ba re utlwa ba ka be ba re romêla madi, mme ka ônê, ra rêka lefatshe. Jaanong ba gana go ipatlêla go ja etšwe ba llêla go bêwa. Jaanong nnaka jaaka O setse O gakolotsê, ke tla mo nathêla diaketshana kwa Merokweng, wêna Rantshimo le Moilwa dirang gore lo tšoge lo yo go baya Modisakgomo, lo mmapatsê le Mmasefora mo selokwaneng sa Maitlhô mme lo tlhômêlê gore tshiamo tsa bônê di lekane, go sa nneng jalo ba ka tšoge ba re kaya ka lefufa.

"Ke ya utlwa Monôtwa, re tla phakêlla teng ka bosigo," go rialo Maitlhô le Rantshimo. "Go fedile Banôtwa, wêna Rasekgaphana le Mosalagae lo tšoge lo kgotlokgotsa basimane, ba tlê ba kgônê go fetsa go kumola motanakolobê, lo tloge lo be lo mpolaisa kgosi."

E ne yare ha motho a nyala, a tsee mosadi a yo nna kwa bo-mosimane, ere ha Modimo O mo fa ngwana kapa bana, mme a simolole go ipakanyetsa go aga. Monna le mosadi ba ye go sega bojang, moragô monna a ye go rêma dikôtagadi tsa merekhuri a di tlise gae, mosadi wa gagwê a fete a a dire tinyana, mme go lalediwe banna go tlo thusa mo go kgaoleng le go phatloleng dikôta.

Ha tirô é ya dikôta e fedile, a ye sekgweng go yo khuma kgofati le go rêma leballô. Kgofati le leballô je di gorosiwe gae, mme ere ha go sena go tlhobogwa mo nageng, monna yo a phute ba-gaabô, a ba begelle gore O batla go aga, mme ba nese pula, jaanong gê a ye kwa kgôsaneng ya gagwê a se nosi a na le mongwe wa aabô a fete a re: "Kubu ke tla jaana ke tsilo go begêlla rrê gore ke ikaêlla go agêla bana ba gago mokgotšhwana, mme bogolo botona ke kopa gore a Mokubu a mpêê, mme ke tle ke simollê Banôtwâ ba ise ba ye go kgo-bolotsa magoleng."

Kgôsana e gapê e didimale e re tuu! Moragônyana e arabe e re, "ngwanaka ke go utlwa sentlê, ke tšhwanêlô ya gore o agêlê masielana ao mogwaafatshe. Fêla se lona baša le tšhwanêlang go se gakologêlwa ka metlha ke gore lefatshe le ngotlegile le fetwa ke batho ga go mo batho re ka agang teng gore re tlhabye ke phefô ka botlalô lo tlamêga go itumêlêlla gongwe le gongwe fa ke tla go šupang, go ngôngôrêga ga gago ga go thuse sepê, go sêtlhêfatsa pelo, go kokotletsa mengunangunô, mme motho a seke a boêlwê ke sepê. Jaanong ngwanaka go phatlhanyana mo magareng a go Rabaatile le Ramfolô, ke gônê fa ke ratang gore ke go bêê gônê. Banna bao ke bo-rrago, mme go siame gore O nnê le bônê, O tla tshela sentlê. Tsamaya O yo go ba mpiletsa, mme e-re o feta O go utšwê ka matlhô O tlê O mpolêllê ha O go rata."

Thibedi, ke ênê mosimane yo o batlang ntlu, a itlhaganêlla Rabaatile le Ramfolô, a feta a ba bolêlla gore ba bidiwa ke Magapê. Yare a seno go ba bolêlla a boêla kwa go Rantibile a feta a re, "Kubu lefoko ja gago ke le gorositse, mme bomonao ba rile ba e tla. "Go siame ngwanaka, a O bile wa latlhêla leitlhô felong foo?" "Ee ntata, ke go bone, mme jaaka O setse O nkgakolotsê, ke tšhwanetse go go itumêlla. Go ka siama ha bo-rrê ba ba biditšweng ba ka seka ba nna kgalhanong le keletšô ya rona." "Nyaa nnaka, Ramfola le

Rabaatile ke banna ba ba siameng, ba ba sa ngamoleng tlhōgō, mme ke tshēpa gore ba tla dumēla.”

Yare ba santse ba bua jalo, ba be ba tsēna bo-Rabaatile le Ramfolō. Ba dumedisa ka tlwaêlō ba re, “dumēla Rantibile,” go rialo Ramfolō, “dumēla mogolole,” go rialo Rabatile. “Ahee bomorwarra, nnang fatshe, dikōtana ke tse Banōtwa. Ke ne ke setse ke fēla pelo, sebakeng sa mmele yo o koafetseng, mme bagaetšho ke itumēla ge le tsile, kana borré ba re tlogelletse matšhwēnyêgō, mme re tliilo go phela mo go ônê go tsamaya badimo ba re gapê. Bana ba rona ba re tsēntšê loferetlhō, mme re tla nne re leka go ba thusa.” “Ke nnete Kubu,” go rialo Rabaatile.

A tšwēlla pele Rantibile a re, “Borra, Thibedi ke yo o mo sellong sa kagō, a re o kopa felō fa a ka gwaēla mamphorwana a lona mogwaafatshe. Ke lekile Bakubung go mmontsha makete a go baa gompijeno, kagore naga ga e yō, e ngotlegile mme batho re atile, fēla se se mmakatsang ke se: baša ga ba batle go itirēla sepê, se se teng mo go bônê ke go senya madi, ba a senyetsa mo go bo seterepikopi le maseleng ba re ke bônê bophelō. Go ena le go kgobokanya madi a go rêka mafatshe, ga ba dumele, ba a gana, mme ge lefatshe le seno go ba itaya, ba tlhaga ba siane ba re re beeng masimo, re beeng matlo, ga re itse gore re ba bēê kae.

‘Jaanong gê ke le bitsa jaana ke e go ka nna jang ge mosimane yo re ka mmaya mo magareng a lona. Ênê o rata thata ha a ka aga foo, mme jaanong ke rile a ke le begêllê kgang e, mme ere ha lo ka dumēla mosimane a mpe a tsênê mo magareng a lona.”

Ramfolō a araba a re, “Kubu nna ke a utlwa ha re ya ba tsalla matšhwēnyêgō melekō e e nyemisang mōkō. Re tla itšhōkêla matshwenyêgō go fitlhêlla re ye koo go ilweng teng. Golō goo O buang ka gônê, ke ne ke ratile gore ngwanake Modisê a age teng, o gannê ebile o agile nthagarageng. Jaanong tōta ga ke na sepê fēla se nka se buang, la me ke le,

a ngwana a dumêlêlwê legale ga ke itse gore Rabaatile a reng, a re utlwê a gagwê.”

“E-e, banna kana Thibedi ke ngwanakê, ga ke bone ha nka mo koba foo a go ratileng, ke itumêla ha a ka aga teng, etlare kamošô re ile badimong, ya sala e le ênê moleti wa matlôtle a a rona. A a letlêllwê go aga borra!”

Rantibile jaanong a bitsa Thibedi yo o ne a fapositšwe ha banna ba ne ba sa mpe ba itshêba. Thibedi a tla a feta a kotama fa pele ga Rantibile, mme Rantibile a mo raya a re, “ngwanaka ke ne ke begêlla borrago polêlô ya gago ya go aga, mme rotlhe re bongwe jwa pelo ha go na yo o sa rateng ge O aga foo, jaanong gê re go atholêla felô foo. O tla thaya motlatlana teng, mme re tla go šupetsa le melolwane ya gago.

Fêla ngwanaka ga nke ke itumêla ha ke sa go lae, mo matlhong a borragomogolo ba. O nkutlwê, kana kabosigo O tla be O le fa O tsilo go makala. Ke go baa fa gare ga borrago, kamošô O tla be O ba gataka ka maoto, O sa itse gore ke bomang, O ba bitsa bannabagolwana, O ba nyenyefatsa, O ba šotla, O ba kgwêla mathe. Ke wêna O tlileng go ba bolêlla ge ba sa itse sepê. O tlike go ba bolaêla dipodi le dikolobê, O re di go senyetsa mo segôtlwaneng, dikgogo tsa bônê O tsilo go di rôba maoto le mafukana O re di ya go senyetsa, ke wêna pele O tsileng go tlola melolwane O ba tsêêla digôtlô. Ngwanaka O nkutlwê go ngapa batho ka dinala ha se bophêlô jwa batho ba dula golô go le gongwe, ke lošo fêla. Ha O ka dira jalo, O tla be O itatlha, mme ese re moragô wa tlhaga O siane lepaapaa. O re, re go thusê, “moipolai ga llelwe.” A me ke ao, go ntse, go bua ga se go fata ditlhare.”

“Thibedi,” go bitsa Ramfolô, “O be O utlwile kana lona baša, ga lo utlwe, lo ditlhôgô dipôpôta, lo matêpê, lo a ikgopola, lo a ikgogomosa, lo a šašaa. Se rragomogolo a se go kano-lêlang, ke nnete e tonatona, mme ha O ka seka wa mo utlwa, go tla be go ikwêtsa wêna mo melekong, ga lo re utlwe ebile

lo setse lo re re ya lo tšhwenya, etšwe re lo naya melaô ya kagisanô le kutlwanô. A O ke O sekêgêlê rrago tsêbê, go ntse re ka seka ra tlhola re ntse re tōka mantswe etšwe e se dinama.”

Yare mantsiboya ga phuthêgwa ga iwa kwa Thibedi a tšhwanetseng go aga teng, moragô ga boêlwa magaeng ga iwa dilallong. Thibedi ênê ga a ke a tlhole a re bosa gabedi, O ile a sianna gaabô, a feta a tsaya kgetsana ya gagwê ya dipheko, a bowa, yare ha go seno go ifala a be a setse a le fa O tšhwanetseng go thibêlêla gônê, mme a êma pele gore go ntšhofalê.

Ka lefitšhwana je eketeng ja ntšhwarêllê ngwana, a tlhobola, a ba a sala a sa ikatêga, a ntse mpana, e le ntšhwana-pilwane mosimane yo montsho. A tsaya diphatsa tse pedi, a di tlotša ka mafura a mantšho, a a neng a le mo dinakeng tsa gagwê tsa ditšhitlhô, a tshasa diphatsa tseo a ntse fa fatshe a ntse a ngunanguna, mme kgabagare a tšhwara dimêpê ka letšôgô ja molêma, ka je le jang a tšhwara letlapa, a be a êma.

Ha a eme a re tu! Nkgantelê a leba twa botsheka, a retologa a leba borwa, a retologa a leba botlhabatsatsi, la bofêlô a retologa a leba bophirimatsatsi. Ya baa gônê a yang sekhutlwaneng sa botsheka a feta a êpêla phatsa e nngwe foo, a ya sekhutlwaneng sa borwa a êpêla e nngwe foo, a dira jalo mo dikhutlwaneng tsa bophirimatsatsi le botlhabatsatsi, ha a ntse a dira jaana, a ntse a dumaduma, mme O ka seka wa tšhwara gore o dumadumêlang? Kwa moragô a ya fa gare ga golo goo a le botsheka, a retologêla borwa le bophirimatsatsi le botlhabatsatsi, a êma gapê sebakanyana, a ba a bua a re, “Nna ga ke loe ke ya thaa, ke thibêla diphatsa tsa bo-mmampipi”. A tloga a ya kwa diaparong, a di apara, a tsaya kgetsana ya gagwê a ya gae ka tidimalô.

Lefatshe le tletse batho ba mefutafuta, ba bangwe ba bašweu, bangwe ba ba-ntšho, ba bangwe ba ba-sêtlha, bangwe ba ba-šibidu. Batho ba bangwe ba godile, thata, ba bangwe

ke mamponyemponye, erile go golwa ba re go a šwiwa. Ba bangwe ba mo bogareng jwa boleele le bokhutšhwane. Ba bangwe ba nonofile thata mo mmeding, ba bangwe ba bokoa erile go akolwa ba tlhōka nama, ba bangwe ba mo magareng-ga ba nonofa ebile ga ba akola thata. Batho ba lefatshe ba fapaana thata ka popegō le tlhabologō le bodumedi, ba fapaana gapê le ka mekgwa, ba bangwe ba dumêla mo dilong tse re sa dumeleng mo go tšônê, mme le rona re dumêla mo dilong tse ba sa dumeleng mo go tšônê. Batšwana ba dumêla thata mo boloing, mme Makgoa ônê ga a dumele.

Ka mokgwa wa Setswana ha go motho o šwang ha e se gore o loilwe, ha go ntlu e šang ha e se boloi, ha go tshimo e e sa foleng mabêlê ha e se boloi, ha go motho a kgopjang ke lejê ha e se boloi, ha go dikgomo di yang legofa ha e se boloi, ha go dinamane di šwang ha e se boloi, ha go ntlu e rathwang ke legadima ha e se boloi, ha go sepê se se mašwê se se diragalêlang motho ha e se boloi.

Boloi rure ke ngwetsi ya malapa a otlhe, mme gore Batswana ba kgônê go fokotsa boloi mo magaeng a bônê, ba rutile bana ba bônê bongaka. Dingaka tseo di leka go bofedisa, mme go bangwe ba ba tiisang gore dingaka di gakatsa boloi. Ammarure dingaka tse dingwe ke baloi, ga di loe di tšosa mošwi, go ena le gore di timê mollô di o tšhêla mafura.

Jaanong gê dingaka gatwe ke bomaitsetšotlhe, bo-raeitsi, ga go sepê se se ba pallang. Ba itse go nesa pula le go e thibêla, ba itse go bolaya motho ka tladimothwana le go e thibêla, ba itse go fodisa motho mabêlê le go a mo ronisa, ba itse go atisa dikgomo le go di fedisa, ka kitšô ena ngaka e na le tirô e tona Banotweng, ga go motho mo go bônê yo o nang le tirô e e kana ka ya ngaka.

Monôtwa o dumêla mo seaneng se ka botlalô: “Kganthantsha makgattha a sale kgakala, a gorogile boatla bo a be bo tsene.” Go kgatlhantsha makgattha, ga go sepê se motho a ka se dirang ka ntlê ga ngaka, ha go thaiwa ntlu e tšhwanetse

ya tšhwarwa pele ke ngaka, ha go yo go porakwa tshimo, ngaka e tšhwanetse ya e tshwara pele, ha go le lenyalô ngaka e tšhwarwa morêrô, ha go le mo lošong ngaka e tšhwarwa morêrô yoo wa Modimo le lebitla ja mošwi. Ha go sa dirwe jalo ga twe baloi ba ka epolla mošwi bosigo, ba sega dithwe tse dingwe tsa gagwê, ba di tlhakanya le melemô, mme ba fetsa beng ba mošwi ka tšônê. Tirô efe le efe e dirwang ke Bonôtwa ngaka è ntse e le mo gare.

Banôtwa ba re dingaka tsa legae ga di a siama, di nna le batho di tsene gare ga diphufa tsa bônê, labofêlô di loe le baloi. Ha O kopile e nngwe gare gatsônê gore e tlo go tšhwantšhetša e tla tla e feta e baya malepa a yônê mme ha mmolai wa gago e le tsala ya yonê, mmolai yoo o tla pateletsa ngaka eo gore e yo go dirolla go thaa ga gagwê mo ga gago, kgotsa e mo fê melemô e lôwang, a go loe 'ka yônê, mme a seka a tšhwarêga kapa a tlhagêlwa ke kotsi. Mokgwa yo o pateletsa batho gore ba seka ba tšhêpa dingaka, ba re "dingaka tsa legae tsa gompijeno ga di na nnete di tsamaya le bo-mmampipi, di lôa le bônê, di sêba batho le bônê, ke dilô fêla tsa matlakala, di nna le 'toi yotlhe ya Nôtsweng, mme go molemô gore ge O batla ngaka O mpê O yê Kgakala, O yê Bopedi, Kgalahadi, Botšwetla, Thoseng.

Go rialo Banôtwa ba phaletse le lefatshe lotlhe ba batla bo-matotwe ba nnete, eseng boreaitse ba Kubung. Bangwe Ba Thoseng, bangwe Kgalahadi bangwe Botšwetla, bangwe Bopedi ba bangwe ba phalletse Masêrwa. Dingaka tseo di ya ba kitla, di ba fe ditlhare, di ba laele gore ba fete ba kitle jang basadi le bana ba bônê, le ônê matlu le maraka le masimo. Ke gônê ka moo Thibedi re ne re mmôna a thimotsa diditsi, a kitla legae ja gagwê, mme a baakanyetsa bana ba gagwê. Go belaela gore ngaka ya gagwê ene e le kgakala, kana ha e ne e le gaufi, go kabe go ne go baakanya yônê. Se lebaleng gore motho mang le mang Bonôtwa o na le ngaka e o lebeletseng botshelô jwa gagwê mo go yônê.

'Ngaka ya Setswana jaaka ke setse ke akantsê ke maitse-tšotlhe, ke makgônatsotlhe, a go mo lenyalong go busa tšônê, a go mo lošong go busa tšônê, a go mo meletlong ya dikwele tsa bana go busa tšônê, a go mo meletlong ya Majakane yo busa tšônê, a go mo morerong ofe le ofe dikgosi ke tšônê. A mosadi o mo mathateng a khunologô ka nakô ya ge morula o tšhwanetse go wa, ngaka ke yônê mothusi wa pele. Kana Banôtwa ha se batho ba ba neng ba atêla go tšwa dingaka, mme bakeng sa matšhwênýêgô a a tsalwang ke diphufa ba atisitse boraitse, mme tirô e nngwe le e nngwe é e dirwang e tšhwanetse go fokwa pele. Ga go twe:

“Modimo O rapêlwa ka diatla,
 Modimo O thusa baithusi,
 Modimo O fa bakopi,
 Modimo O rata baorati.”

Go bolêla nnete Banôtwa botlhe ba dumêla mo boloing, mo dingakeng le ditaola. Ha go kgathatse gore ke ba mofuta ofe, ba di ôbamêla. Yo o ka go rayang a re ga a dumele mo go tšônê, O mo penye fêla ka leitlhô, perulê pêê! Barutegi ba itlotsa ka ditshitlhô, fêla jalo le baruti, le bahumi, le dikgosi, le badidi, ntlo e nngwe le e nngwe e rwele bothata, mme Banôtwa ga ba wele dipelo di sêtlhêfaletse pele, ba intshitse batshabi le batimedi, ka kgarakgatshêgô é ya go batla dipheko.

Go na le kgwêbô e kgolo mo bongakeng. Tshimane é e tlholwang ke go sebetša kwa Johanese, le kwa Dikapa, le kwa Natalê, ba ithuta bongaka mme ere fa gauŋi O utlwe ba kaiwa ka bongaka, ba simolla go kaila mo gae go twe ke dingaka, mme e se dingaka e le batsietsi. Baaki ba ke bôna ba ba sentseng bongaka Bonôtwa. Ha ba go thaêla lapa ba paralatsa menwana, motho a re khunolla moreba ke tlhaka e le nngwe, tefa ke ditlhaka tse di lešomê.

Jaamong hê Banotwa a re se-ke ra makala ha re bôna mosimane Thibedi a thaya bonnô jwa gagwê, ke tirô ya rona

rotlhe, re e dirile, re ya e dira, re tsilo go e dira. A go dira jalo go isa polokong kapa nyaa ga ke itse mongwe le mongwe a dirê ka mo tumelô ya gagwê e mo rutang ka gônê, fêla ga ke dumele gore mang le mang a tsênang ka lebitla o loilwe, a Modimo ga nke O nne O tllhaba dinku tsa ôné ha O batla go ikgobola.

Makgoa ga a dumele mo boloing jaaka Banôtwa, mme go na le dintšho tse go tlhôtllhang mafura mo go ôné, batho ba thulwa ke digôkgô (notorokara), ba gatwa ke ditêrêmpê, ba rathwa ke tladi, dikgomo tsa bônê di a šwa, masimo a bônê fa gongwe ga a kotulwe sepê, malwetse a a atile mo bônê fêla jaaka mo Banôtweg. Ha Makgoa a tlêlwa ke dikotsi, ga ba re ke boloi, ba batlisitse dilô tse di tlisang bolwetse, mme ba bo lwantsha, ebile gompijeno dintšho di fokotsegile thata mo Makgoeng.

Ha ke latofatse gore boloi ga bo yô Batswaneng, mme ekete re bo godisitse thata, sengwe le sengwe se se dirafalang ke boloi, e re re ntse re leka go iphemêla mo boloing, re nne re itse gore malwetse a mangwe a re tsêna ka mokgwa o sele kwa ntlê go boloi. A re itseng gore ke ka dingaka ge lofufa mo metseng ya rona le gola, le be le fufula; mo gongwe yare morwarrago a ntse a go siametse O be O têwa go twe o a go lôa, O be O simolla go mo tlhôa mme a sena molato.

Kana Rantibile e ne e le kgôsana e batho ba kgôrô ya yônê ba neng ba le teng, mme monnamogolo o ne a sena go baa lesagô fatshe, ha go tloga motho yo mongwe, go ne go tsêna yo, ha go tšwa go fitlha yo, go ne go tloga yo mongwe. Bangwe ba tsilo go makala, bangwe ba tsilo go bega, a sena boikhutšô motlhanka wa Modimo. Mme o na a tsalegile a sa kgetholle batho, moditsana ofe le ofe a mo utlwêlla fêla jaaka mohumi ofe le ofe. O ne a sa tlhôa motho, O ne a tlhoile molato. O ne a tlhoile boikgantšhô, le boikgogomošô, le boitimokanyô, mme a rata boikokobetšo le tshiamô.

Fêla ha ba seno bontsha Thibedi foo a tlang go aga gônê, Rantibile a Khutlêla gae. Ha a fitlha gae a utlwa go twe Rankgôjane ga bolo go nna a mo kgôbakgôbêla, legale o ile ha Mainwane moo kofi-yo-Pheto (bojalwa) e neng e tshelwa teng, mme e-tla-re a ise a boele ga gagwê a tle go mmôna.

Motho yo Rankgôjane yo e ne e le monnaa Rantibile ka lelapa ja boraro. E ne e se bana ba monna le mosadi le Rantibile, e ne e le bana ba monna, mme ba fapaana kwa basading. Rantibile o ne a raya Rankgôjane a re nnaka, mme Rankgôjane a mo raya a re mogolole.

Ha tsaya metšotšonyana e se kaê, a fitlha 'Kgotji, mosimane yo mokhutšhwane. A fitlhêla mogolowê a mo letile, a dumedisa a re, "dumêla Kubu," "ahee", go araba Rantibile. "O tlhotse nkgonne?" go botsa Rankgojane, Rantibile a re, "re tlhotse fêla ka makoa, lona lo tlhotse?" A araba 'Kgotji a re "Kubu re tlhotse ka re eme ka dinaô Morêna wa me, kwa gae bana ba gago ga ba tshele, Mmasekgêlênnyana o letse a sa nthobatsa a kuakua, a lla ka mangelele, ke rile gore ke tšwa kafa ka pôta kafa, e-e ga seka ga thusa sepê go tsamaya bo sê. Legalê eteke o tlhotse a ntse a itshitolla kgosi ya me.

Masiela a gago Monôtwa ônê a teng a ntse a raloka, lege a fikêla ebile a gôtlhôla a santse a adimilwe, fêla nkgonne nna ga ke mophedi, ke tsamaya fêla ka bolwetse, jo bogolo rure, kana ha batho ba mpôna ke ntse ke ikopêla di-ya-maleng ba ka ganêla ha ke re ke ya lwala, mme ha ke phele ke ya lwala, mmejana yo o setse o loisitšwe ka bolwetse." (Ere ka ge a ne a itlharamolotsê ka sentshatlhôngô, a tswêlêla pele a re), "ha ke riana", a rialo ebile a šupa ka letšôgô, "ke utlwa botlhoko jo o kareng motho a tlhabya ka mebitlwa, bo a tšunetsa. Ke dumêla gore ke tšhwerwe ke dišô ka makgwafonyana, diphilwana le ditlhakore tse. Ha ke itse gore ke tlhagetšwê ke eng. A ba nkonopile ke itse. Motho yo Mmasekgêlana o sa ntse a ne a nkgakolla malôba gore ke ke ke

batlisisê mo go boraitse gore molato eng, mme ka ge makgalagadi a a tletseng ka motse a itse go lôa fêla, mme ditlhako ba sa di itse, ke diegile go yo ba rumola. Ke tla ya fa gaufi. Fêla rra re ka re ba tšogile ebile re tlhotse, ka tlhabô le phirimô ya letsatsi re di bone.”

Rantibile le ênê a bua go le go nnye a re “Rankôjane bophelô ga bo tlhole bo le teng, matlu a otlhe a lla sellô se le sengwe, ga go yo o wetšweng ke meriti bakeng sa bolwetse, kana bolwetse ke namame e tona ya selô, ke kgagapa, ke seganka, bo kgêkgêtha bosigo le motshegare, ga se tlala-atlhaolang, bo kgomarêla kgosi, bo kgomarêla mohumagadi, bo be bo ithome molala, le mohumanegi, re ka bo tšhwantshanya le ntsi e tala ya ga Mabodisa, e e se tshabeng se nkgang, a o kgosi ha bo go tlhasêla bo tla motshegare letsatsi le pênnê, a o molala bo tsêna mo go wêna O ntse O bo lebile ka matlhô.

Nnaka malwetse monongwaga a atile bobe, a Makgoa baloi we! Kana erile ba ise ba tle mo lefatsheng je malwetse a ne a sa ata jaaka kajeno, go ne go sena bokowa jo bo kana-kana, mme go tla ga Makgoa mo lefatsheng je go re tliseditse malwetse a mantsi a a lwantshang batho botlhe, mogodi, monna, mosadi, mosimane, mosetsana, losea, ga go na boikhutšô bakeng sa malwetse, go-tlhe go tshêngwatshêngwa le naga, go wêlwa godimo ga raitse yo, a tšoge a tlogetšwe, go iwe go yo mongwe. Mo go yo mongwe le yo mongwe go sena bokankanyetšo, go le ditshenyegêlô fêla.

Re fitlhetse borrê, ba tshela sentlê, ba ruile, ba ja dinama, le digwere, ba nwa maši, ba sa tlhoke sepê, go ne go sena bo-oši-oši, ba ba gompijeno; Kajeno O a ne O bôna ngwana wa losea a re o tšwerwe ke setlhabi, a metlhôlô ka rrê, a losea lo tle lo tlhabye ke setlhabi? Ga ikgone dipula di sa ne. Ha O re O fapogêla ka fa lelapeng je, O a no O fitlhêla ngwana a re O bolawa ke marapô. A ditshea di tle di bolawe ke mênô? A e kgone dipula di ile dinakeng. Jaanong gê ga se ka koo fêla go leng bokoa jwa malwetse, le ko kwano go jalo. Ha O

bua ka bophelô ba malatsi a, ha re kitla re fetsa. A ko O bolêlê gore O ntse O mpatlêlang?"

"Monôtwa", go bua 'Kgotsi, "ke ntse ke reeditse thata mme ke go utlwile ka ditsêbê tsa ka tse pedi. A matšhwenyêgo a bošweng a Sekgoa sa ga mokgwê a tshabê. Kubu ke tsile go go bolêlla gore Ramošweu ga ntese ka ja di wêlang, nakô le nakô o ntse a tla ga me a re segô se O se mo tshepisiseng O a se batla, O kgalegile, mme O batla segô go mo gêla metsi kapelê.

Ke rile ke pôta kafa le kafa, ka re ke mo rapêla gore a êmê re kotulê pele, moragô ga thôbô re tla fetsa tirô e, a gana ga ba ga itêega phêmpêrêtlhê! Ge ke bua jaana o setse a rometse batho ba gapa dikgomo tsa bogadi, mme ke ba busitse ka re, ngwana ga se wa me o na le borragwê, le bommagwê, mme ke tšhwanêla go yo bitsa baatlhodi ba ngwana yo. Jaanong gê ke tsile go go begêlla kgang é, gore lo tlê lo thusê gore go ka tweng."

Rantibile a araba a re, "nnaka mafoko a gago a siame, ke ya a lebogêla, ke tšhwanêlô ya gore ba nêlwê ngwana, kana re setse re mo abile, mme ga re a tšhwanêla go gana. Kana 'nyalô e tlhôkwa jang, re letlhôgônôlô nnaka ge ngwana wa rona, Nkabe, a iponetse nkagodirakanyadilô. A re mo thusê, re mo mo nyadisê, re mo gakololê gore a mo tšhwarê ka baki, ke ênê morêna le modimo wa gagwê. Bitsa batho botlhe ba rona, re phuthêgêlê ga eno ka mošô go tlo tlhamaganya kgang e, le go e fedisa, "Se sa feleng se a tlhôla."

Erile mo letsatsing ja bobedi ga be go thibeletse motho kwa ga Mmakgôjane, le bakopi ba lenyalô ba le teng. Rankgôjane a re "Banôtwa ke lo biditse gore lo tlo go ikutlwêla Ramošweu suu a re, "o kopa metsi a gagwê ka dinamanyane tse tharo, ke ônê a me ga go opê."

Rantibile a êma a re "se lo utlwang se bolêlwa ke Rankgôjane ke nnete. Ka bo gaaka ka re a Nkabe a tšhwaragangwe

le Mošweu, ha re sa potlake ra ba nyadisa, ba ka tloge ba kgaogana, kana baša ga ba tsee patlô sepê.

Go a nwe go batlwa go tšogwe go tlhadilwe. A re funololeng dipelo tsa rona re nêê Ramošweu mosadi wa gagwê. A la dumêla gore a mo nyalê?" Banôtwa ba araba ba re "Pula!" "A dikgomo di amogêlwê." "E kubu." "Jalo gê monnamogolo (o raya morongwa wa Ramošweu) metsi ke ao mme yare moêtana o dutla o busediwe go beng." Suu ka mošô lo mmusê ha lo kgwetšwe gore ke moloi, motimane, leferefere, rona re itse ha ngwana a siame. Ere lo mmôna e le molôtsana lo mmusetse gae a sa phomakiwa."

Morongwa a ôpaôpa diatla a re "pula Bakubung, pula." Mosadi a tsêwa a ya gaabo mosimane, dikgomo tsa bolawa, ga jewa, ga nowa, ga binwa, ga ôpêlwa.

Jaanong re bone gore kgosana e na le ditirô tse dintsi Nôtweng. Ke kgosi mo kgorong ya gaabô, mme joko e a e rweleng e kgolo bobe. Kgosana ke rabatho, ke mmabatho, ke radikhutsana, ke rabathlôlôgadi, ke letlapa leikadi, le sele le ikala kwa badimong. Ke ênê tsêbê ya kgosi mo kgorong ya gagwê, ke ênê leitlhô ja kgosi mo go yônê.

A re keng jaanong re eteleng lekgotla, re yo go bôna gore go dirwang teng, re tla fitlhêla diphôšô tse dintsi mo go lônê, mme ke tshêpa gore se ke tla se buang e tla baa thutô kgotsa kgakololô eseng mo Banotweng fêla le mo Batswaneng botlhe. A re itumelleng kgakololô, batho re ithuta ka melato e re e dirileng.

VI

Lo setse lo ithutile kaga Mathibê, lo mo iponetse, lo a mo itse, ga go tlhole go tlhókófala gore ke nnê ke tlôtlê ka ênê. Ngwana wa ga Mathibê ke Keotsere, ke ênê yo o rileng ha Mathibê a seno go gapjwa, a tsaya setulô sa bogosi, e kane e ne e le ka ngwaga wa 1908, mme ka ngwaga wa 1939 ka kgwedi ya Morulê, Keotsere o ile a latêla borraagwê.

Keotsere o ne a godile a katogile monyô. E le lekolwane je yareng le tsamaya fale, batho ba metse mathe, eleng morôlê yo monamagatsana. O ne a le mošweušweu jaaka rragwê, a bopegile sentlê a se mokima, ebile a se mosesane, a le mo magareng. E ne e le seithati, a apara tshega yo go tweng kabatine, le mokôbôlwana yo o batlileng go nna môšweu, le gampê ya matšhona, le ditlhako tse di khunwana. O ne a tšhokile a ka thaisa, ebile e ne e se ka metlha yotlhe O ka mmôna a rwele dikousu. Hutse ya gagwê kagalê e ne e le ye go tweng batasibi.

Keotsere e ne e se motho yo o sa buweng bobe, mme legônê o ne a sa didimale thata. O ne a na le bomolemô jwa gagwê, o ne a na le bošula jwa gagwê, kana ga go opê yo o siameng jaaka Jesu mo lefatsheng. O ne a nwa kofi-yo-Maakê, mme o ne a sa e tsamaele mo gae, e ne e tlisiwa mo malwapeng a gagwê a enwe gônê. O ne a sa tsamaye thata, malapa a abô a a neng a a tlwaetse a ne a se kae, mme ha a ne a etetse je lengwe ja ônê, o ne a sa dumele go e nwêla ntlê, o ne a e nwêla mo tlung. O ne a se matlhapa jaaka dikgosi tse dingwe, leha a ne a galefile o ne a tlhapatsa go le gonnyenye. O ne a lebêga e le sethôthô, mme bamoitse ba re botlhale jwa gagwê bo ne bo gaisa jwa Banôtwa ba bantsi.

Erile kgosi Mathibê a santse a tshela, Keotsere a nyala mosetsana go twe Mmoni, mosadi yoo e ne e le ngwana wa ga rangwanaagwê, mme rragwê o ne a thabêla go nyadisa morwaê

a santse a adimilwe. Mmoni e ne e le mmamotse, e le mmamotse, gobaneng gobane o ne a nyetšwe ke morafe wa Banôtwa, bogadi jwa gagwê bo ne bo sa ntshiwa ke Mathibê, bo ne bo ntshitšwe ke morafe bo ntshitšwe ka dikgôrô, kegore dikgôrô tšotlhe tsa Notweng di ne tsa ntsha dikgômo, mme dikgomo tšotlhe tseo tsa isiwa go rrago Mmoni e le bogadi. Ke gônê ka moo ngwana wa mosimane wa ga Mmoni e ne e le ênê moja bošwa, kgosi ya Banôtwa, moragô ga lošo ja ga Keotsere.

Modimo O ne Wa fa Keotsere le Mmoni bana ba le lešomê le botlhano, lešomê le boraro e le basimane, mme ba babedi e le basetsana. Bana bao ba ga Mmoni ba fedile, bangwe ba šwetse mo tlung, ba bangwe ba šule e setse e le banna. Ga twe e ne yare ge mophatô yo mongwe le yo mongwe o aloga, kegore ha o tšo go gwerišiwa, O bonê sealogane (ngwana wa Keotsere) se gôrôga se silofetse, bothale jwa gagwê bo setse kwa dikgalaopeng, mme a nne a tshetsheregane, mme tshetshereganô eo e tšwake ka bokowa, a lwale, bofelong a ye badimong.

Bana ba ga Keotsere ba šule ka mokgwa yo. Keikepetse ha a boa bogwereng o tsile e le sekoane, a tšwa dinthô mo ditlhaeng, a fegêlwa ekete memetšô ya gagwê e ya thibana. A sianisiwa le dingaka, a ba a buiwa, mme bokowa bo sa fele, a gôga ka mogôga o moleele, yare letsatsi je lengwe a dutse mo setulong a tsimpolêga a batagana fa fatshe jaaka motho a šwa mototwana. Ge batho ba re ba tla, ba fitlhêla e le malôba le maabane. A phuka mafulô, a latêlwa ke go tšwa ga madi, a pumpumyêga ka dinkô le legano, a phuwa, a gogomoga, a ba a fitlha ka lepotlapotla. Jeo ke mokgwa yoo Keikepetse a re tlogetseng ka ônê, e ne ekete o bolailwe ke ngôpê. Mme Banôtwa ba gana ba re ke ditoiwa, ba re Banôtwa ba konopa le dipoko.

Keikepetse o ne a na le monnawê go twe Kgabotšhwene. Kgabotšhwene o ne a na le kêmô e ntlê, a le mo bogareng jwa boleele le bokhutšhwane. A se mokgaraga ebile a se

mosesane, a se montšho ebile a se mošweu. O ne a le motala, mme e le botala jo bo ka kwa bošweung. Ngwana yo o ne a bopegile sentlê, a sa bontshe sepê sa boikgogomošô, e le kwana ya Modimo tôta.

Yare ka ngwaga wa 1931 bodika jwa bolla, Kgabotšhwene a bo eteletse pele, bo ya ka kwa Mophatong, (felô fa go gweri-setšwang teng) mme ha dikgwedi tse tharo di seno go feta, basimane ba gôrôga gae, e sa tlhole e le basimane, e le banna; ba gomilwe ka dibaga le masêka, ba tlhpile mebele thata, mme e tloditšwe ka mafura a O ka reng letšhosetšo. Ga se ka ga nna medumô ga tšhosa, ga nna meletlo, dikgomo tsa bolaêlwa lemong, majalwa a apêwa, boitumêlô ba nna jo botona.

O ne a gôrôga le mophatô wa gagwê wa Mangôpê-Kgabo-tšhwene, mme a tla gae e se Kgabotšhwene yo re mo itseng, e le yo mongwe fêla. O ne a le bodutu, a didimetse, O ka mo tsaya jaaka seeleele, O ka re ke letlôtle. Banôtwa ba makala gore ngwana o tlhagetšwe kê eng. Bantsi ba re “a le ya makala, a kere barwa Keotsere ba ile ka yônê tsela e, le ka imakatsa le le bannga-motse!”

Ha malatsi a ntse a feta a nna a fefeana morwa Keotsere. Rraagwê a mo isa le naga, ga seka ga thusa sepê. A mmusetsa gae mme bolwetse jwa gola, jwa befa, morwa Kgosi a tšwa sekoka. A simolola go gôtlhôla a sena borôkô. Rragwê a mo faposa dilaô, a mo romêla kwa morakaneng ntlheng ya Madikwe, ga seka ga baana le tšholofêlô, a busediwa gae. A kôra ngwana wa batho, mme labofêlô badimo ba mo gapêla go borragwê.

Kgabotšhwene o šule pele ga Keikepetse. O šule ka 1939, Keikepetse ênê a šwa mo marigeng a 1944. Rraabô jaaka ke setse ke boletse o šule ka 1939, ka kgwedi ya Morulê. Moragô ga lošo ja ga Keikepetse, Banôtwa ba fitlhetse mo baneng ba ga Mmoni ba ba lešomê le metsô e metlhano, go setse a le mongwe fêla ebong Ranôtô. Ka mantšwe a mangwe,

kegore ka nakô e ke Kwalang ka yônê é, bana ba Keotsere le Mmoni ba wetse ka mosima yo o boteng wa lebitla, mme go setse Ranôtô a le nosi wa gofêlwane. Ha dintšho tse di tlhagileng mo tlung é di dirilwe ke motho, motho yoo o setlhago jannê! A o tla ke a e bôna kgôrô ya legodimo?

Keotsere o nkgopotsa Jôbê e ne e le motlhanka wa Modimo, a humile ebile a na le bana. Jôbê motlha mongwe a tlêlwa ke melekô. Leruô ja gagwê ja fêla, le bana ba gagwê ba a šwa botlhe, a sala a le nosi, a sena le opê, mme a lela mo e neng ekete o tla a šwa. Labofêlô a ikgomotsa a re, “Ke tsile mono lefatsheng ke nnosi, mme ke tla boêla legodimong ke ntse ke le nosi, Modimo O ne O mphile ebile O tsere, a leina ja gagwê le bakwê kagore Modimo ga O ke O fosa, gapê Modimo O itse se O se dirang.”

Jôbê o ne a ikgomotsa ka mokgwa yo, mme mokgwa yo wa go ikgomotsa yo ke thutô mo mokereseteng yo mongwe le yo mongwe. Ha re ya itšholêla matshelô a rona, re dikgomo tsa Modimo, ke ÊNÊ A re rêrang, ha A batla go re lelefaletsa malatsi, O dira jalo, ha A batla go a khutšwafatsa O dira jalo—bonôlô le gôna. Mme go letlhôgônôlô yo yareng ha lefatshe le mmetsa a re “LEINA JA GA JEHOFA LE BAKWÊ.” A tlhape, a apare, a je, a tshege, a opele, a rorise RAMASEDI wa lefatshe le legodimo.

Leha Keotsere le Mmoni ba šule pele ga Keikepetse le Ranôtô, bophelô jwa bônê bo tšhwana thata le jwa Jôbê. Keotsere o ne a na le bana, jaanong gê ba fedile, o ne a humile thata, mme thuô ya gagwê e fedile, o šwa e le modidi, Keikepetse le ênê o šule e le modidi, mme Ranôtô le ênê ga a na sepê. A lefatshe ja ga “moitêê a llê ga le na maaparô.”

Mmoni e ne e le mosadi yo mogolo wa kgosi, mme go ne go na le basadi ba bangwe ba gagwê ba malapa a mannye, basadi ba ba ne ba le banê. Ba babedi mo go bônê ba ne ba nyetšwe ka mokgwa wa Senôtwa, kegore ka molaô, ba bangwe boobedi ba ne ba itseetšwe fêla, kegore e ne e le mokang e le dinyatsi,

kagore ga ba batlwa ebile ga baa tsêwa ka dikgomo, legalê kgosi e ne ya ba agêla matlo.

Mosadi wa ntlu ya bobedi le ênê e ne e le Monôtwa, rragwê e ne e le mongwe wa bo rangwaneakgosi. Leina ja gagwê e ne e le Bobedi. Go a makatsa ha leina ja gagwê e ne e le BOBEDI etšwe ntlu ya gagwê e ne e le ya BODEDI mo matlung a Kgosi. A Modimo O ne O mmopile gore a pata-gangwê?

Bobedi o ne a na le bana ba le babedi, yo mongwe ga a tlhole a phela, yo mongwe o a tshela, ke mosetsana, o ne a nyetšwe mme o tlhadile kagore monna wa gagwê o ne a utšwa, mme a sa ikutlwe go êmêla matlakala a mofuta yoo; monna o ne a mo nyenyefatsa ka go tšharwa kgabetsakgabetsa, a be a mo tlhala mosetsana yo mosêtlhana, yo o huba se okameng lefatshe, yo matlhô O ka reng a Mma-Jesu, a mo raya a re, "Ke go nyetse ke re O motho, O sathe O legodu, ka rrê ka Keotsere nka mpa ka ja ntša, go ena le gore ke phelê ka dikutsiwa, ka ga ka le wêna go fedile, tsamaya O ipatlêlê mosadi yo mongwe."

A ba a tšwa morwadi-a-Bobedi, a ya gaabô, go tloga nakô eo go fitlha go yônê e, ga go opê yo o kgonneng go busa pelo ya gagwê, ka ga gagwê le legodu jeo go tôta go fedile. Bobedi le ênê o setse a šule, o šule pele ga Keikepetse, mme lošo ja gagwê ja tlhofofadiwa ka ge go ne go sena kutlwanô mo go ênê le Keikepetse.

Mosadi wa lelapa ja boraro e ne e le Mmakuba, le ênê e ne e le Monôtwa jaaka Bobedi le Mmoni, o ne a batlwa a ba a nyalwa ka dikgomo ke kgosi, a baana le bana ba le babedi, wa ntlha o re tlogetse wa bobedi o sa tshela ke mosetsana o nyetšwe mme le ênê ga ana bana, fêla ga a tlhala, o santse a tshela le monna wa gagwê sentlê, kagongwe ha monna wa gagwê e ne e le legodu a kabe a mo rutetse ba bantsi ka go mo tlhala mo pepeneneng.

Mosetsana yona le ênê o bopegile pila, ke pôpô e ntlê, seipone sa diipone, mosetsana yo mosêtlhana, yo o mmele o tletseng, yo o itseng go bua, yo o senang go ikgopola, a ngwana yo montlê, morwadia Mmakuba le Keotsere!

Mohumagadi wa ntlu ya bônê o ne a sa batlwa, a sa ntshe-tšwa bogadi, o ne a bônwa ke kgosi fêla a be a setse a mo gorosa gae, a montsha mosadi ka molaô go sa itse opê. E ne e se Monôtwa ga twe e ne e le Mokgatla, mme leina ja gagwê e ne e le Moipone.

Kgosi ha e tsaya mosadi yo, o ne a setse a godile e le mmabana, o ne a nyetšwe pele, mme go bontsha gore o tlogile a tlhala, a sala le bana, monna a ya koo, mosadi a ya koo. Kgosi ha ya ka ya tšhola bana le Moipone, e ile ya mo agêla fatlase ga Mmoni le Bobedi. O ne a dula foo sebaka, mme moragô ga tsêna matšhwênêgô.

Kgosi e ne ya tsêna mo phaphaanong e kgolo le Moipone, a molato e ne e le eng! Ga ke itse. Ga go opê yo o itseng gore go ne go rileng. Se se diregileng e ne e le sephiri sa Kgosi le mosadi wa gagwê, e ne ya nna madi a mmutla a a sekang a rôtha, ya baa lekunutu ja ntlu eo.

Kgosi e ne ya tenêga thata, ya selekwa ke Moipone, mme ya baa gore ha kgosi e ka mo isetsa letšôgô ya mo tubaka, a kaba a šwêla rure. Jalo gê kgosi ya tsaya mosadi ya mo pêga mo koloing le bana ba gagwê le dikgašwana tsa gagwê, mme a laêla Phagê gore a mo isê gaabô, a re "Phagê, tloga, O tsêe Moipone O mo isê gaabô, re rutilwe gore ha phapaanô e tlhaga magareng a monna le mosadi, monna a se thubê mosadi a mo phunyaka, a mo tsenya sengalô, a mpê a busediwê go beng a ntshe a tshela sentlê. Seipone ke seo e re ha se go tena O seka wa se thuba, O mpê o se busê se ntse se itekagnetse. Jaanong gê tsaya seipone se O fetê O se nêe bangašônê ke lapile, mme go molemô gore ke kgaogane le bônê ka kagišô, kagonne o tsile ka kagišô, mme a a bowê ka kagišô."

A mo tsaya Phagê, a kgalema ka thata, mme dipholo tsa nyeomisa mebele, tsa tshikhinya dinaka, megatla e katogile mebele, dinamane tse ditonanyana. Ya di sala moragô koloi, lekôtôkôtô le mokôkôsêla o monate. A di latšwa ka seme mosimane yo o dingana, lerole la beta mokoduwê, mme moragô ga mosepele wa malatsi a mararo ya gôrôga gaabo Moipone, a feta a mo sutlholla Mangana, a boa a feta a begêlla Kgosi ya gagwê gore thomô ya gagwê e dirafaditšwe, ga fêla, ga twe ga nna jalo.

Moipone le gompijeno Banôtwa ba mo paka ha e ne e le setšwerere. Ba re o ne a goletse kwa Maburung, mme a ithuta mokgwa wa Sekgoa teng. Ha Kgosi e seno go mo tsaya, a itšhupa Moipone ha e le mosadi wa Sekgoa, wa tlhabologô, seithati sa diithati, mosadi yo o sekono thatathata, a le sekono mo mmeleng, le mo lelwapeng, le mo tlung, le mo dijong.

Kgosi ya gapjwa ke bokenene le botšwerere jwa Moipone. Ya rata lelwapa ja gagwê go feta a bo-Mmoni, le Bobedi, le Mmakuba. Ya simolla go nna ga Moipone, go ja gônê; ha a se mo tirong, O ne O tla fitlhêla a ntse fa mathuding a Moipone. Khularô ya kgosi mo malwapeng a magolo, ya dira gore bahumagadi ba malwapa ao ba ratanêlê Moipone, ba simolla go mo sêba, le go mo tlhôya, le go mo kaya ka bošula jo le jo, ka boloi jo le jo, mme ka ge go twe "motlhodi wa motho o feta wa pidisetšo," ba tsenya kgosi moya (ke gopola jalo) yo o mašwê mo go Moipone, mme labofêlô kgosi ya mo latlha ka ditlhong, mme mosadi yo mongwe le yo mongwe wa Banôtwa yo o ileng a ya go dumedisa Moipone ge a kobywa, o ile a tlhoiwa ke Mmoni, a mo ngalla.

Mo lolwapeng lwa botlhano go ne go nyetšwe mosetsana go twe Boitebô. Boitebô e ne e le Motlôkwa wa ba Moganetsana. Le ênê o tsile ka bana, mme kgosi ya mo agêla ntlu fa tlase ga ya Mmutlê. Boitebô o ne a le mokima, e le segolomatletle, mafutha ka sebele maragô a gagwê a le magolo bohe, ebile a bidiwa Mmamaragô.

Kgosi ga a ka a bôna ngwana le Mmamaragô. Banôtwa ba bantsi ga ba ke ba mo rata, ba ne ba makala gore ke eng kgosi ekare tshadi e tletse Notweng ya yo go tsaya Maphušumane ba tlhōya Boitebô, ba re o a ikgopola ga itse bomogolowê, a selô sa lephušumane le kile ja nyalwa ke kgosi, ga ikgone dipula di sa tlhwe di na.

Kana Rakgadiakê o ne a sa bone Maphušumane, o ne a sa tsaëlanê le bônê mollô. Motlhamongwe kgaitsadiakê Dibêêla a inçela lephušumanene le lengwe ja mokgalagatsana, mapaputlwana - a - mapapanyana - a - mapaputlwana - a - mapapaborukhwi tôta, lesele ja morusê, selô fêla sa lelaeta, letlhaba-ka-thipa, monyelenyele, modudu-a-morusê. Selô se se ikgogomosang, se se mabela mme se sena sepê.

Morusê yo o ne a bogisa Dibêêla, mme nakô le nakô ha a mo otlile, Dibêêla o ne a ngala a tle gaetšho.

Motlhamongwe lekakaborwana jeo ja setla Dibêêla, mme Dibêêla ka tlwaêlô a tshabêla gaabô, bagolo baabô ba mo amogêla pila. Erile letsatsi je lengwe lephophcsana jeo ja tla gaetšho, mme Rakgadiakê ha a mmôna a feroa dibete, a tlhapatsa molôtšana yoo a re:

“O batlang ngwana wa lephušumane ke wêna, ngwana molotsana ko 'ena, ngwana mokgalagatsana to'êna, ngwana ntša to'ena? Ka re O batlang mo lelapeng je ja kgaitsadiakê? A O gopola gore ke lelapa ja masele, ja matlakala, ja maphušumane? Selô to'êna mmago o ne a apaya dipitsa tse di šupang mo išong, ya ntlha e apeile phaletšhe, ya bobedi nama, ya boraro di-aretapolê, ya bonê dipotata, ja botlhano reise, ya borataro phuting, ya bošupa setšhuu. A ntša ka mmê ka mosadi a šule. A ke gônang nnê ngwanaakgaitsadiakê a kileng a wêla mo mareng, mo mosimeng mowêla difofu, banalematlhô le bônê ba ntse ba o wêla.”

Tshêêthwane e e didimalê e re tuu! Koo teng e ikgopola boleng le tsalô ya yônê, kooteng e bone ha e sa tsewe sepê, e tsêwa fêla jaaka lefêlafêla, mme mafatlha a kukege e seke e

itse gore e ka reng, e itšhokele matlhapa ao, e korobetse tlhōgō, e fatefate ka legonyana fa fatshe.

Tlhapatsō é ke tšhupō ya gore Motswana ga a tšhwanêla go nyala boseterepikopi, ke moila gore a nyalanê le bônê, eseng Maphušumane fêla, le ônê Makwapa, le Matšwetla, le Barwa, le Masarwa. Ha motho a ne a ka nyala 'phušumane o ne a utlwiswa batho botlhoko, mme seterepikopi seo se tshegwe, se šotlwe, se šudufadiwe moya gore se be se bônê ha e le phôšō ha a kōpane le Motswana ka tsêō.

Ke gônê ka moo re bōnang letlakala je le tlhapakadiwa go le kana, ke gônê ka moo re bōna basadi ba Kgatlêgō ba senyaka Boitebō ba mo šotlaka, ba mo sêbaka. Kana ke setse ke boletse gore Batswana ba dumêla go nyalalana ka ditshika "ngwana wa ga Rangwane nyalê dikgomo di boêlê lesakeng," go ya le naga go feta melolwane ya Batswana, go itšhunya-kanyetsa mo merafeng esele ke moila, go molemō gore ha O sa tsaane le Motswana, O tsêê Mopedi kgotsa Mošotho, eseng lekwêrêkwêrê.

Re ithutile ka Keotsere le malwapa a gagwê, re bone gore o ne a nyetse basadi ba batlhano, ba babedi ba ne ba sa nyalwa ka molaō, mme ba bararo ba tserwe ka molaō. Mo lelwapeng ja ntlha go setšwe bana ba le lešomê le botlhano, la bobedi ba le babedi, la boraro ba le babedi, la bônê le la botlhano ga go akwe ga bônwa ngwana.

Bana ba ga Keotsere ba fedile, gompijeno go setse ba le bararo, mo baneng ba ba ka nnang masomê a le mabedi, mo lelwapeng je legolo go setse a le mongwe (Ranôtō), mo la bobedi a le mongwe, mo go la boraro a le mongwe. Keotsere, le Bobedi, le Mmoni, ba gapilwe ke Modimo.

Kegoreng Keotsere a feletšwe ke bana jaana, a motho a ka fiwa mašomê-a-mabedi a bana, mme ba fêla go le kana. Ke eng Banôtwa se se dirang metlhôlō ena, ditlhôtlha-pelo tsena, a bana ba motho ba ka ripitliwa ke seru se le sengwe. Go tšhwanetse ga baana le lobaka lo lo dirang jaana. Leha

lobaka jeo lo ka re iphitlhella, gôna lo tšhwanetse lwa baa teng.

Go lemotshêga gore go tloga kwa lôê bana ba ntse ba fêla, ke ka moo Batswana ba nang le seane se šupang gore mosadi yo o senang bana, ha se moopa a le nosi, le yo o tsalang le ênê ke moopa, gonne yo tsalang bana ba ka mfêlla, gore a ba a tshwane leha a tšwa sebopelelong sa ga mmagwê:

“Le mosadi o tsetseng

Tshigo ya mo ja,

Thipa e sega,

’Thari tsa baana.”

Motse mongwe le mongwe yo O tsamayang mo go ônê, O tla bôna bana mo lelwapeng je lengwe le je lengwe, mme ha O botsa gore a go ba ba gapilweng ke Modimo, O tla bôna ba ba tserweng ba feta ba ba tshelang. Mmamfutlhu wa Makie-stad a re o ne a filwe bana ba le lesomê le boraro, mme ha ke bua jaana go phela dithôrwana di le nnê. Mmaamantlê a re ba ne ba tsetšwe ba le lesomê le bônê, mme ha ke bua jaana go setse ba le babedi. Bana bao botlhe ba šwetse bonyaneng, ga go opê, yo o šuleng a setse a godile, ga go jalo fêla mo basading ba babedi ba, go ntse jalo le mo malwapeng a mantsi, ditlhare di na gotlhe.

Mmê o ne a gêla go mpolêlla gore rrêmogolo Lentšwe o ne a tlhwe a bolêla gore moopa tôta ke mosadi yo o tsalang, kagonne bana ba gagwê ba atêla go šwa, mme a sale a le esi, a tšhwane le yo o iseng a tsale. Kgosi Lentšwe o ne a tlhwa a rialo; mme a itirêla seanê se se tiisang polêlô je, ke se:

“Le ntse le re go na le moopa

Moopa ke mosadi yo o tsalang,

O tsala a ikokotlegeletsa dikeledi.”

Jaanong go šupêga gore ke molaô wa tlhagô, gore bana ba šwê, kana le ditshedi tse dingwe di a šwa, tse dingwe di

phele, mme molaô yoo ga o ise o re ba ba šwang ba fetê ba ba phelang ka palô. Go tšhwanetse ga bo go le sengwe se se gakatsang dintšho jaana, bana ba ka seka ba fêla ka mokgwa yoo.

Banôtwa ba bantsi ba dumêla gore go fêla mo ga bana go dirwa ke boloi, ba re Banôtwa ha ba konope, ha ba konope. Nna ga ke rialo, ka re ga se boloi fêla bo fetsang Banôtwa, ke go tlhôka kitšô (ignorance of the laws of health) ya melaô ya boipabalalô.

Bogologolo ha Makgoa a ise a tle mo Aforika-Borwa, bana ba Banôtwa ba ne ba ntse ba šwa, mme ba ne ba sa šwe ka bontsi jo ja gompijeno. Ba ba šwang ba ne ba fetwa ke ba ba phelang. Mo go yônê nakô ena boloi bo ne bo ntse bo le teng, mme ekane e ne e le gore bana ba bangwe ba ne ba loilwe, mme ba bangwe ba ne ba šwa lošo ja Modimo, fêla se sentlê kegore ba ba tserweng ba ne ba fetwa ke ba ba adimilweng.

Moragô Makgoa a fitlha Bonôtwa kgotsa Botswana, ba fetola bophelô jwa Banôtwa, ba ruta Banôtwa bo-molemô jwa madi, ba ba ruta gore ba nne ba tšwêla ka kwa ntlê go yo go bapalla bana ba bônê, mme bophelô jwa bônê jwa pele jwa fetoga thata.

Go tla ga Makgoa go tlisitse tlhakatlhakanyô ya merafe e mentsi — e mentšho, e mešweu le e mesêtlha, mefutafuta ena ya merafe e tlisitse mefutafuta ya malwetse Bonôtwa, jaanong gê kajeno malwetse a a Bonôtwa ga se a Senôtwa fêla, go a Sekgoa, le SeTšhaena, le SeIndia, le SeTebele, le SeTšhankane jalo-jalo.

Mme dingaka tsa Banôtwa ga di itse malwetse ao eseng a Senôtwa, ebile ha ba kake ba tšhwantsha go a alafa, eleng ge re gakologêlwa gore dingaka tsa metlha eno, ga se dingaka, ke maferefere, ke bagwebi, ga go epê e e kgônang malwetse ao a Seditshaba. Ha ngwana a lwala ba leka go tšhwantsha kalafô, mme ga se gantsi thusêgô e baang teng.

Ke dumêla gore dintšho-ntšho tse di kana-kana Mogari ga di dirwe ke boloi fêla, ntlha e nngwe ke go tlhôka kitšô ya malwetse a seša. Re na le bo-Raitse ba bantsi, bangwe ke Batšwana, le Bapedi, ba bangwe ke Makwapa, jaanong mo malwetseng a a kwa boseja ga re gopê le dingaka tsa rona. Se re tšhwanetseng go se dira ke se, re tšhwanetse ra ikanya dingaka tsa bongaka ba Sekgoa, bogolobotona bathobatšho ba ba ithutileng bongaka ba Sekgoa.

Kana bo-ngaka Molema wa Mafeking, le Xuma wa Gauteng, le Moroka wa Thabanchu ba thusa jang! Dingaka tse di itse malwetse a le mantsi thata eseng a bana fêla le a bagodi, mme ha re ka ba ikanya re ka fokotsa dintšho Bonôtwa le Botswana. Jaka ngaka ya ntlu ya kôkêlô e sale e nna Moruleng, basadi ba bantsi ba pholositšwe ke yônê mo bothateng jwa pelegi, ha a na a seô ba ka be ba sa phele. Ngaka eo e na le thusô thata mo bathong.

Bana ba Keotsere ba tšhwanetse ba be ba feditšwe ke go tlhôka dingaka tsa nnete, le gore ênê Keotsere Rragwê le Mmagwê e ne e le ditshika di le dingwe, mme le ênê ga a tsaya, a tsaya ba losika (ha ese ba babedi). Bana ba bônê jaaka ba ne ba na le madi a le mangwe, ba nna dikowane, mme malwetse ha a ba tsêna a ba bolaya bonôlô. Boloi bônê ke ya latola gore ga se bônê, bo ne bo ka fetsa bana bao botlhe. Dingaka di ne di ntse di le teng, bana ba feditšwe ke go tlhôka kitšô ya kalafi ya mašula a kajeno.

Banôtwa tšogang le ageng matlu a kôkêlô, dingaka le bathusi ba tšônê di atê, mme re tle re phelê le basadi ba rona le bana ba rona. A ke lo ntshekegeleng ditsêbê lo seka lwa re ke ya tsênwa, tlhaloganyô ya me e nthuta gore ha re sa fetole botshelô jwa rona, lefatshe je ga se ja rona ke ja merafe esele.

VII

Mathibê o ne a na le basadi ba le bantsi, le bana le bônê ba le bantsi. Mo lelwapeng jwa gagwê jwa bonê, o ne a na le ngwana wa mosimane go twe Maakê.

Kgosi e ne e rata Maakê go feta bana ba gagwê botlhe ba basimane, o ne a tlotlile lelwapa ja bo-Maakê go feta malwapa aotlhe a gagwê, mme leratô ja gagwê mo lwapeng jwa bonê le bônwa ke mang le mang, la itsiwe ke mang le mang monngagae kgotsa moeng.

Go Banôtwa ba bantsi ba ba bolêlang gore kgosi Mathibê o ne a tlhôla a bolêlla batho gore Keotsere ke losilo, mme ga a kake a busa Banôtwa, yo o nonofileng go ba busa ke Maakê, mme keletšo ya gagwê, kegore ha a seno go šwa, motshwara marapô e bêt Maakê.

Go bônala gore moragô ga lošo jwa ga Mathibê go ne go na le Banôtwa ba ba neng ba re Maakê a busê, mme Banôtwa ba bantsi ba gana ba re Maakê a ka seka a busa ntšwe e se moja-bošwa, ebile Keotsere e le ênê yo o tšhwanetseng go tsaya bogosi, go tšwa moletlwa wa matlôtla, molebeledi wa lešope jwaaga rragwê; ga palêga mme bogosi jwa tsêêwa ke Keotsere.

Re ise re tšwelelepele le bogosi jwa ga Keotsere a re ke re eteleng Maakê-a-Mathibê, re ke re bônê gore ke motho wa mofuta ofe, gore o ne a ntse jang. Mosimane Maakê o ne a le mokhutšhwane jaaka rragwê, a le mošweu-šweu jaaka rragwê. O ne a le bodutu, e se mmalabadi, mme o ne a fapaana le rragwê. Rragwê e ne e le mmalabadi, sebui sa dibui, fêla a sa bui matlakala a bua dikgang tsa bo ammarure, tsa senna, dikgang tse di tlhókôfalang mo banneng. Maakê o ne a le bogale tôta, bogale jwa gagwê bo ne bo tšhosa, rragwê le ênê bogale jwa gagwê bo ne bo sa bolelwe. Maakê o ne a didimadi-tse mollô wa bogale jwa gagwê, ha O ne O ka mo rumola, O ne O ka lemoga gore O kgotlile motshitshi o itunetse.

Maakê o ne a le mosesane a le mokoduanyana, a omeletse, go se nama e le lefêlafêla, e le marapô fêla. O ne a tšhwana le rragwe-mogo-lwa-go-lwana, yo go tweng e ne e le “ntshelê yo o senang bowa, e le ntšwatšwaile yo o senang leragô, mosimane yo erileng go akolwa a tlhôka nama.”

Keotsere o ne a sa rate Maakê, mme letlhôô ja gagwê o ne a sa le šupe, o ne a tôta e le “mênô mašweu polaya e tshêga.” O ne a tlhoile Maakê gobane ênê Maakê o ne a ratwa ke rragwê go mo feta, gapê rragwê o ne a eletsa gore Maakê a tsêê setulô sa bogosi sehularong sa gagwê. Temana ena ya go tsaya bogosi, e ne ya nna nthô mo go Keotsere, mme a ipakanyetsa go šupa boleng jwa gagwê, go ruta Banôtwa gore ga se mosi-manyana, ga se losilo.

Ha a seno go apesiwa-ke-mabala-ke-adile, a simolola go ikêpêla mo sedulong sa bogosi, le go tsaya bogosi joo bo neng bo mo lebane, ebile a sa bo bake le opê. Selô sa ntlha o ne a leka go ikhumisa, o ne a fitlhêla rragwê a abile dikgomo ka malwapa, mme a makala ha lelwapa ja gaabô ja ntlu e kgolo le ne le na le dikgomonyana, mme tsa gabo Maakê di le dintsi. Golô fa go ne ga mo silofatsa thata, a seka a itse gore ke eng dikgomo tsa lelwapa ja ntlha, di fetwa ke ja lelwapa ja bonê, a kgwêlwa gore go ntse jalo ka ge loratô jwa ga rragwê mo lelwapeng jwa bonê lo ne lo le legolo go feta jwa lelwapa ja ntlha, mme a ikitla mafatlha a re, “ke tla lala ke bone. A lelwapa jwa etšho le ka baana le masomê a a supang a dikgomo fêla, mme la bo-Maakê lekgolo le masomê a mabedi? ke tla lala ke bone, badimo ba ntsetse.”

Keotsere a tlêlwa ke monaganô wa gore kage e le ênê yo mogolo mo Banotweng, ebile a beilwe ka molaô fa pele ga bônê, a tsene ka botlalô mo bogosing jwa ga rragwê, o tla tsaya dikgomo tsa malwapa a mabôtlana, tsa bo-monnawê a di dira tsa gagwê. Tumêlô ya gagwê e ne e le gore ha a ka diitsa malwapa a bo-monnawê, bomonnawê ba tla mo tshaba,

ba mo dirêla, ba seka ba tlhola ba moo nyenyefatsa, ba itse sentlê ha ele ênê rrabônê, e le ênê morêna wa bônê.

A be a setse a simolla go gapa dikgomo mo marakeng a matlu a mannye. Maakê ka ane a sa welwewelwe godimo, a gana ônê matlakala ao, a gana a be a le šupa a re, “ke le letsatsi, wêna nkgonne gore O tsêê dikgomo tse rrê a di ntšhwa-isitseng tse, nka itoma sejabaana.” Keotsere a re, “kana ha ke re ke ya di tsaya, ke a be ke di tsaya, ke dikhomo tsa me, tšoo rrê, eseng tsa batho ba bo-mmabô ba sa batlwang, le bogadi ba sa bo ntshetšwang, ke ya di tsaya ka rrê ka Mathibê.’ Bana ba monna ba lwa, Banôtwa ba bangwe ba tshaba le Keotsere ba re o mo nneteng, ba bangwe ba tshaba le Maakê ba re Keotsere o a fosa.

Moragô ha Maakê a lemoga gore Keotsere o tloga tsaya dikgomo tseo ka dikgoka, a tsamaya a ya Gololwê, a feta a makalâ go mokola yo mongwe gônê, yo go twe mosekise (magaseterata). Mosekise a dumêla gore makalô eo e nnê kgetse. Letsatsi ja tshêkô ja fitlha, mme kgang ya palla Mosekise gonne baseki e nee le bana ba monna a le mongwe, mme rrabônê e le motho yoo tsereng ka mokgwa wa Setswana, mme tsêô eo ya Setswana e ne e sa dumêllane le ya Sekgoa, jalo gê kgetse eo e ne e tšhwanetšwe go atlholwa ka mokgwa wa Setswana. Ya busediwa moragô, mme ga bêwa letsatsi je e ka kokonwang ka mokgwa le molaô wa Setswana.

La fitlha letsatsi jeo, ntlo ya bosêkêlô ya tlala ya ba ya re thi! Ga sala go se yo o buang go rile tu!, mo O neng O ka utlwa modumô wa sepeleta ha se wa. Mosekise a êma ka dinaô, a begêlla batho gore kgetse jaanong e tla sêkwasêkwa; a ba itsise gore kage e le kgetse ya Setswana e tla kêlêkwa ka molaô wa Setswana, e be e a-tlholwa ka ônê. A ba kanolêla gore ka ênê a sa itse molaô wa Setswana, o biditse dikgosi di le pedi tse di tsêwang jaaka baitse ba melaô ya Setswana. Dikgosi tse di tla utlwêlla kgetse, mme di be di gakolola gore

e fetšwe jang, mme nna mo polelong yotlhe ke tla nna tlhako ya moragô.

Kgetse ya kgêkgêthwa, Maakê a bolêla ka botlalô dingô-ngôrêgô tsa gagwê, mme moragô Keotsere a êma go ntsha tsa gagwê, le go šupa gore ke ka jang jang ha a tšhwanetse go itirêla boithatêlô ka dikgomo tsa malwapa a mabôtlana, ha a seno go fetsa a nna fa fatshe, mme kgosi Ramonô-a-Kgama-nyane a êma go senolêla Mosekise molaô wa Setswana mo temaneng ja mofuta yo.

A êma a šupa gore ka molaô wa abô, Keotsere ke rrago Banôtwa botlhe, ke radikhumô tšotlhe le batlhologadi botlhe. Se segolo ke se: O ntse mo setulong sa Mathibê, rragwê, mme gê ke Mathibê kwa ntlê le kgang. Ditšhwanêlô tšotlhe tsa ga Mathibê ke tsa gagwê, se Mathibê a na a ka se dira ka bana ba gagwê, le ênê a ka se dira mo lelwapeng je lengwe le je lengwe. Ka mantšwe a mangwe Keotsere o na le thata ya go dira se a se ratang ka sengwe le sengwe Se e neng e le sa ga rragwê, jaanong gê jaaka a batla go tsaya dikgomo tse, ke tšhwanelô ya gore a di tsêê ke tsa gagwê."

Molotlegi-a-Mokgatle le ênê a êma go tlatsa Ramonô molomo. Puô ya gagwê le yônê ya dumêllana le ya ga Ramonô. A bolêlla Keotsere gore o tšhwanetse go dira sengwe le sengwe ka 'thuô ya ga rragwê. Ke ênê pôô fêla mo malwapeng a ga rragwê, ga go ya bobedi, kana dipôô ga ke di nna pedi mo malwapeng a monna a le mongwe, jaanong gê ha go opê yo o tšhwanêlang go tšhwenya Keotsere, bo-monnawê ba itse jaanong gore ke bana ba Keotsere, mme ba mo utlwê jaaka ba ne ba utlwa Mathibê, Keotsere ke ênê rrabônê; badimo ba kannê.

Ha ba seno go bua jalo, mosekise a nna a botsa dipotšô mo dintlheng tse a neng a sa di tšhwara pila; ha a ntse a botsa dipotšô tse a be a ntse a kwala, a tlhokometse thata labofêlô a re tuu! Moragô a emisa tlhôngô a re, "Banôtwa lo ikutlwetse ka namana, kaga molaô wa lonê mo kgetseng é, se se bole-

tšweng se kanolotšwê ke dikgosi tsa lonê mo matlhong a lonê, ba sa lobe sepê, mme ba sedimosa fêla se molaô wa lonê eleng šônê. Jaanong kgetse ena ke e atlhola ka molaô wa lonê eseng wa rona. Kgosi Keotsere go tloga jaaka ke bua jaana o fiwa ke lekgotla je gore a yo go dira se a se ratang ka leruô ja ga Mathibê, mme a dirê sengwe le sengwe se rragwê a ne a ka se dira ka lônê.

Ga phatlallwa ga boêlwa magaeng. Keotsere le batho ba ba neng ba tshaba le ênê ba le mo boitumelong jo bogolo, ba thabetse ha ba tlhotsê mo kgetseng é, mme Maakê le ba gagwê ba le mo botlhokong, ba tlhokofaletse ha ba ribegeditšwe ke kgetse. Ba tsamaya ba ribamisitse ditlhôgô, ba imêlwa ke maoto, ba ntšhofetse dipelo. Ba ga Keotsere bônê ba gwanta ba famotsê diphatla, ba le botlhofo, ba le mo monyanyeng yo mogolo.

Ha ba seno go gôrôga gae ga kgêthwa letsatsi je dikgomo tsa malwapa aotlhe a ga Mathibê di tla phuthwang ka lônê, gore Keotsere a tle a di tsêê. Ha letsatsi jeo le fitlha batho ba kgobokana, le dikgomo tsa ôtlêlwa fa patlelong. Ga fitlhêlwa tsa lelwapa tsa gabo Keotsere di le mašomê a šupa, tsa labo Maakê di le lekgolo le mašomê a mabedi.

Keotsere a leba tsabo Maakê, mme a laêla basimane gore ba di ôtlêle mo go tsaabô. Monnawê, Tšhweu, wa rangwana-gwe a gana a ba a latola a re, “Kgosi lege molaô o go dumêlla go tsaya dikgomo, ga O a tšhwanêla go di tsaya tšotlhe, O tšhwanetse wa gopola bo-monno, kana ke bomorwarrago, O seka wa ba tsaya fêla jaaka dintša.”

Tšhweu a seka a tlhola a ntse a re ba-mmê bo a tšholwa a ba a setse a tlhaola dikgomo tse dinamagadi di le mašomê a le mabedi, le dinamane di le lešomê le dipholo di le lešomê. A naya Maakê a re, “nkgonne tlhôbôga rrago, dithêrwana tseo, ga di fulelwe, di ka tšoge di atile ge O ka di tlhokômêla, tse di setseng di tsêwa ke mogolo ke tsa gagwê.”

A gana go bôna ôné mašwê a mofuta yoo Maakê morwa Mathibê, a lla sellô sa banyana a re “Kgomo ya ga rrê wee! kana rrê o kae a bôna tirô e ya lefufa.” Ha a lla jaana mabôgô a gagwê a le mo tlhogong, a tlhomola pelo ngwana wa Banôtwa, a sa mo nôta Keotsere a mo tsetsepeditse ka dinaala, a mo šupetsa gore êné ke Keotsere, ga a tsaya motse fêla, le dikgomo o di tsera mo go bo-monnawê.

A re se lebalê gore dikgomo ga di a tsêwa mo go Maakê fêla, di tserwe le mo go bo-monnawê botlhe, bo-mosimane Kômêllô, ka bo-Lagakwa jalo, yo mongwe le yo mongwe a tlogêllwa kgomo e le nngwe kgotsa di le pedi. Mokgwayo bana ba ga Mathibê ba tlhoboseditšweng rrabô ka ôné e ne e le wa Sekgalagadi, o fetotsê barwakgosi wa ba dira masele, wa ba diitsa, o dirile bana ba motho bathwana, ba yareng ba nôtwa O bone go tšwa mêtsana, eseng madi. Bana ba kgosi kajeno ke 'tidi, ba tlhomola pelo, ga ba je, ga ba apare, ba iphotlhere fêla, ebile go rona ha go twe ke bana ba kgosi, ba gatakwa ka maoto, ebile go busa batlhanka, banga motse ba kgaphešwe kwa thokô, gonne beng ba motse ba bônwa ka tsalô le thuô, mme ha O le ngwana wa kgosi, mme Ô itshwanna le Matshego, ga go opê yo o ka go rolêlang hutshe mo milaneng. Morwa kgosi ga ete a kopa tiki mo mmilaneng.

Ha ke re bana ba ga Mathibê ke badidi, ha ke ree gore ga go opê mo go bônê yo o itšholetseng. Go ba se kae ba ba nang le sengwe, mme bontsi bo ntse fêla, ga bo na sepê. Bana ba ga Maakê ba sa ntse ba phedisiwa ke dikgomonyana tse rrabô a neng a difilwe. Maakê o ne a di tlhokômêla, tsa ata, a aga ntlu ya ditshipi ka tšônê, a rêka koloi ka tšônê, ga be ga rutwa morwaê Tidimalô ka tšônê, le kajeno di santse di le teng, bana ba gagwê ba sa di anya. Se lo tšhwanêlang go se itse kegore dikgomo tseo ga se tsa sepê ka palô, ke tse di le kaneng go tšholwa ke balala eseng bana ba Seapara-nkwê.

Molaô wa gore ngwana wa ntlha mo lelwapeng a itirele boithatelô ka diruiwa tsa ga rragwê ga wa ke wa bolaya barwa

kgosi ba le nosi, o ile wa ja Banôtwa botlhe, ga go twe “ere go bôna diija maapara-nkwê batlhanka le itlhôbôgê.”

Bana ba bantsi ba ile ba lla sellô sa banyana kagore erile sehularong sa bo-rrabô ba ntshiwa letšôgô 'ganong ke bo-mogolwa-bônê. Bomogolwa bônê ba ile ba etsa Keotsere ba tsaya dikgomo ba itirêla boratwaepelo ka tšônê, mme ba seka ba afa bomonna-bônê sepê ha e se mathe fêla.

Mokgwa yo o tsisitse diphufa Nôtwang, o tsisitse boloi, Banôtwa ba fetsana ba konopana bobê, ba tlhōane thata, ba kgaogane, ba sêbana thata, ga ba utlwane le goka! Mokgwa yo wa tlhōbôgô yo, o file boraitse thata, seikgotlhô sa go natifisa loleme, ba itse go a bôka marapô a tse di šuleng, malaola di tsamayang, diphufa tseo ke tšônê botšhwagole jo ba ipatang ka jônê, ba kgaogantsê bana ba Kubu, ba ba bolaanya ka go gwêba ga tsietšo.

Bagaetšho a ke re itebeng go se nnyana, re ipotseng gore mokgwa yo Ramonô le Molotlegi ba kanoletseng mosekisi, mokgwa wa Setswana ke wa nnete? A tôta ngwana yo mogolo o tšhwanetse yo itirêla se a se ratang ka dithoto tsa ga rragwê, mme o tšhwanetse go fa monnawê go ja mo diatleng. A ke molaô gore mosimane yo mogolo a tšênê mo marakeng a bo-mmangwanaagwê, a tsêê dikgomo tse rragwê a neng a di abile ka malwapa ao.

Eê ga se molaô wa borê, ga se mokgwa wa borê go dira jalo. Fale monna a abileng dikgomo ka malwapa a gagwê, dikgomo tseo ke tsa malwapa ao, le ênê mong wa malwapa ao ga a na thata ya go itirêla boithatêlô ka tšônê. Ha a tsaya tse dingwe dikgomo a di rekisa, madi a tšônê a tšhwanetse go dirisiwa mo tlung ya moraka wa dikgomo tse di tserweng. Ga a na thata ya go tsaya dikgomo tsa lelwapa je lengwe a di naya lelwapa je lengwe. Fêla dikgomo tsa abiwa ka lelwapa, ga go opê yo o ka tsayang dikgomo a di naya lelwapa je lengwe kapa a ithusa ka tšônê. Ke dikgomo

tša lelwapa jeo, mme di tšhwanetse go dirisiwa mo go godiseng bana ba lônê.

Jaanong gê mosimane Keotsere o ne a tsaya mannô-a rragwê, e ne e le ênê ramalwapa a rragwê, mme o ne a tšhwanetse go tlhókômêla malwapa ao, a tšhwanetse go bôna gore bana ga ba lale ka tlala. ha apere, ha ba lwale, ba alafiwa. Ha a tšhwara dikgomo tša malwapa a ga rragwê o tšhwanetse go di dirisetsa malwapa ao, ha a kake a ithusa ka tšônê, di tšhwanetse tša thusa malwapa a tšônê, gore a ithusê o pateletšwa gore a kopê bomonnawê gore ba mo letlêllê gore a ithusê ka tse dingwe tša tšônê.

Mo go tweng Keotsere o na le thata ya go tsêelela bomonnawê dikgomo, ga se Senôtwa, ga se Setswana. Ke molaô wa baša, ke molaô wa boitirêlô, baša ba bantsi le bônê ga ba o batle, ba kgwetšwe ha e le molaô wa tsietšo. Ga se molaô yo o phedisang, ke yo o bolayang, ke nakô ya gore molaô yo o tlosiwê mo dikwalong tša mmušô. Banôtwa lo se nnêlê gore lo tlwaetse molawana yo, a o fedisiwê, re tšhwarê molaô wa tlhólêgô ka thata, bana ba rona ba tlošwê dikeledi matlhong, ba tlošwê diphufa dipelong, ba tlošwê dipalabalô mafatlheng.

Jaka ke setse ke boletse logatô je ja go diitsa bo-morwa Mathibê, lo ile ja nna lorumô je le bogale mo go bomorwarrago Keotsere. Banna le basadi ba phetsê ka dipelo tse di tutetseng, ba tšhotsê Keotsere ka pelo, ba rapêla gore bophelô jwa gagwê bo nnê magwagwa, ba hutsa gore a šôbôtlhwê ke lefatshe, le mo dirakanyê dilô mme ka Modimo o seke O O ja mfalô, Keotsere o ne a kotula bošula jo a bo jetseng, melato yotlhe e a e dirileng ya sêkwa ke ditšhošwane a santse a phela.

“Ke tla ôtla bana ka bokgôpô ba bagolo ba bônê, go isa losikeng lwa boraro le lwa bônê, mo go bônê ba ba nkilang ba ba sa bolokeng ditaolô tša me.”

Ka go tsaya dikgomo jaana, Keotsere o ne a huma thata, mme a tshabêga thata; a sa tshabiwe, ke Batswana fela, esita le Makgoa a mo tshaba. Ere kage a ne a sa itse botlhoko ba kokoanyô ya Khumô, o ne a itshamekêla fêla ka thuô eo, a ikaketsa a gopola gore go tletsetletse, mme gore go fêlê e ka baa metlhôlô. A lebala gore "leruô ke segwagwana le ya pharuma," a lebala gore leruô ga le na mong, a lebala gore go bonôlô go dira masaka leleya mme ga go bonôlô go a tlatsa.

Jalo gê a simolla go senya, a senyaka gore go senyége go be go senyegale. O ne a sa rekise a sa rekise dikgomo ngwana wa Mathibê, ka manku le mabodi ôné go didimalwa-fela. E ka tloge yare ge o ntse O nagana, wa dumêla gore ha a itire, o tsetsekantšwe. Kana O ne a sa le apare lesela a re bê, mme ere ha a na le matona a gagwê bo-Amaêlê le lemusa, O fitlhêle go se Monotwa opê yo o ka phegisanang le bônê ka letsela. Mme Ha ana a tsêna mo benkeleng nngwe, mme a fitlhêla ditshega tse di ntlê gônê tsa madi, O ne a sa tlhole a re ba-mmê bo sa tšholwa, O ne a bitsa Matona a gagwê, ba tsena mo benkeleng ba itekanye botlhe ditshega tseo, mme ere ha di ba Šampa sentlê, e be ele gônê ha ba di apere, ba tšwe ba gagametse ka tšônê, morolê yo monamagatsana o be o sale o ntse o tšwa pelo. Diaparô tse ba neng ba di tšwele ha ba tsena mo benkeleng, ba di tlogele Mmapoleng a sale a bôna gore a ka dirang ka tšônê, mme tse ba iterekileng ka tšônê kgosi e di lefelle tšotlhe.

Tshenyô e ne e se fêla diaparong, e ne e le kgolo ka kwa lwapeng. A sa apare A sa apare Mmakeikepetse. A sa kabele a sa kabele mohumagadi, bo-monnawê basa-di ba kgosi, le bônê ba ile le êné magwatlheng. Mo malapeng a otlhe ao a kgosi go sa jewe go sa jewe go lebywa fêla. Kage ntsi e ôkwa ke boladu batho ba sa tlhokwe malapeng a kgosi, go tlhe go ntse gore môô! 'Mpuru le yônê e sa tlhokwe e tla Kgosing Kgabetsa-Kgabetsa go tla go rekisa beine le poranti, majalwa a Sekgoa.

Batho ba kae ba kajeno ba diilang le monwana wa kgonope, ba ba diiditšweng ke bojalwa ba Sekgoa. Ha se bathobatšho fêla esita le ône Makgoa a jewa ke bolwetsej oo. Ba bantsi batho ba gompieno ba jang 'ntša, ba go sekang ga lôra opê gore ba ka a ja ntša mo bophelong jwa bônê. Ha go makatse ha Keotsere le ênê a ile a wêlwa ke seru sa mofuta yo. Bojalwa ke moloi yo o nkô e magwagwa. Sekebêkê ka rrê, sera sa batho ka rrê a le mo phupung. Ha nakô e ntse e ya, dikgomo le dipodi le dinku le dipitse tsa kgosi tsa fokotsêga thata go fitlhêla di felêllê, go sale go se sepê ha ese mebutele mo marakeng. Kgosi jalo ya simolola go rekisa dikoloi, le dikaraki, le dikotšokara, le megoma, le diêgê, le ditweege le sengwe le sengwe sa senna se rragwê a neng a se kgobokantse. A sala a sena sepê Keotsere, a feditse bošwa a bo ja ka leinô, a bo metsa ka bojalwa. Bodidi jwa re tseni! Batho ba ba neng ba agêla go bôka fa kgosing, ba nyamêla, a sala a ntse mosetlhanyana ngwana wa Banôtwa, a setlhefetse ruri le melongwana, O kare ga se ngwana wa-batho, se se setseng e le seriti sa bogosi fêla, mme bogosi jwa gagwê bo nyenyefaditšwe thatathata, motho wa batho a setse a tshela ka matlhotlhora a lekgotla, dithathana tsa ditefa tsa lekgotla, le bo-ntholeng, le moila jalo-jalo.

Bodidi jo jwa Kgosi ja mo ja moya o sale nameng, a fêllwa ke basadi mo erileng ha a šwa ha be go setse a le mongwe fêla-Bobedi. Ênê o šule fa gaufi fa, a fêllwa gapê ke bana, le diruiwa tsa gagwê tsa fêla, a nêêla moya, a gopola bo-rraagwê, a sena sepê a itšhwanna le bo-Matshego ba bathwana.

Keikepetse le ênê ga a ka a baana le sepê, le mo moragong ga lošo lwa gagwê ga go sepê sa diruiwa se bana ba gagwê ba ka ikgomotsang bohutsana ka šônê. Ranôtô le ênê ke mothonyana fêla, ga go dumele opê gore le ênê o tla huma, ke bo-nkga-kae.

Šuo gê Modimo yo o lefufa, O otlile barwa Keotsere ka bokgôpô jwa ga rraabônê. Ke yo gê Modimo wa dintwa, O nyenyefaditse bogosi jwa barwa Keotsere, O ba ngapile ka mpâ ya bodidi, mme ba jewa ke dinta. A re ithlokomeleng baetšho re seke ra dira sepê se se kгатlhanong le tshiamô, bana ba rona ba seke ba ôtlwa ka bokgôpô jwa rona! A ditirô tsa ga Keotsere e bee thutô mo go rona rotlhe!

VIII

Erile ha Mathibê a seno go ya badimong, Keotsere, morwaê, a be a setse a lebeletse motse. Ka mokgwa wa Senôtwa o ne a sa tšhwanêla go busa mo lekgotleng ja ga rragwê, go ne go lebeletšwe gore a ipatlêlê lekgotla ja gagwê ja leša. Ha e ne e le malôba ha lefatshe le sa ntse le athame, le le lelea, a kabe a ile a huduga Mogari, a fisa motse wa bo-rragwê, mme a ya kgakajana le ônê go yo ikagêla motse wa gagwê, mme ha a ka a dira jalo, o mpile a fudusa lekgotla, a ya go le dira ntlheng e nngwe ya motse.

Felô fa o neng a go kgetha, go ne go se kgakala le lekgotla je legologolo, ha motho a tl'oga fa lekgotleng je legologolo a ya gônê a ka tsaya metšotšo e metlhano fêla. Lekgotla je le-ša le ntlheng ya bophirima ga je legologolo. Lekgotla je le-ša le ne le ikgarile thatathata mo mfapheng wa Mogari, le sa etse je legologolo, je le neng le le kgakajana le mfapha. Je le-ša le fa moutšong yo mogologolo, mme je legologolo le fa mokgalogading.

Lekgotla ja ga Keotsere le ne ja agwa ka dikôta tse di epetšweng tshekeletsana, mme ntlheng ya bophirimatsatsi ga lônê ga agiwa mokgotšhwana. Tirô ya mokgotšhwana e ne e le go sireletsa batšhwariwa mo mekoma-komaneng le diphefô tse di tsididi. Gaufi le moutšô wa lekgotla je, go ne ga kgobokanngwa matlapa go dira sekidi. Sekidi seo ke šônê se kgosi e neng ya emisiwa mo go šônê ha e tlhômamisiwa, mme Banôtwa ba dumêla gore kutu ya metheô ya Kgatlêgô e e ikgarile mo sekiding seo. Malwapa a kgosi a mararo a ikamile ka lônê, mme a mabedi a le katogile-legale go se nnyennyanenyana. Gaufi le malwapa a gagwê, go na le malwapa a dithaka tsa gagwê-Matuku.

Ha kgosi e seno go bêwa mo setulong sa bogosi, e ne ya kgêtha lekgotla ja yônê je le-ša, ya tlogêla je le-gologolo.

Mo lekgotleng je le-ša go ne go na le banna ba le babedi, ba kgosi e ne ya ba ikanya thata. Ke dumêla gore ha nka seka ka tlôtlanyana ka bônê ke tla be ke fosa. Banna bao ke Amiêlê le Lemusa. Bobedi jwa bônê ke Banôtwa, eseng ba kgosing, ba dikgôrô tse di pôtlana. Amiêlê e ne e le motho yo mokhutšhwane, yo mmele o kitlaganeng, mosimane wa pururrana. Tlhôgô ya moêka e le tshilwana, e le kgolokwane, nkô e eme e le lenono, sefatlhêgô se omeletse, se bontsha gore ke kadija. Matlhô a le mannyennye, O ka re dinaledi, mme a šupa botlhale kapa boferefere. Mogôma fa a ntseng teng O fitlhele a ntse a tšulladitse tlhōgwana, fa a tsamayang teng e ntse e tšulletse O ka re motho a bala dinaledi. Amiêlê e ne e le Raditshêgwana, fa O mmônang gônê, O utlwa modumô wa ditshêgô tsa gagwê fêla, a o na le tshadi kapa nona O utlwa a ntse a šwa ka ditshêgô ga a tsere kgang.

Monna yo o ne a ratwa ke Keotsere thata, a mo ratêla gore o botlhale thata, mme lege kgosi e le mo bothateng, kgakololô ya gagwê e ne e tlhwe e mo thusa. Kana Amiêlê o ne a seka a tlallwa ebile o ne a sa tshabe batho, e ne e le senatla sa dinatla, go rialo a nna mogakolodi yo mogolo wa Keotsere, diphiri tšotlhe tsa kgosi di itsiwe ke ênê, a setla dithoto tsa kgosi le kgosi, mme le ênê a timiwa tlhaloganyô ya go ikhumisa, sa gagwê ya baa go thuga ka leinô fêla, mme fêla jaaka Keotsere a šule, le ênê o šule a diila. Selô se kgosi e se mo diretseng ke go mo agêla ntlo ya disênkê, ke bônê fêla bošwa jo bana ba Amiêlê ba bo jang, ha e le diruiwa kapa madi ga a tlogêla sepê, ê-ê ke tlabe ke aka ha nka re go sengwe.

Eo ke yônê tuêlô ya motho yo kgakololo ya gagwê e sa lolamang. Keotsere o ne a sekêgêla Amiêlê bobe, mme ha Amiêlê a na a mo gakollêla tshiamô fêla, nkabe Keotsere a sekile a šulafatsa dipelo tsa batho, kgosi nkabe e sa senyaka jaana. Kage Amiêlê a ne a le setlhogo bobe, o ne ya-re ha a tennwê ke Banôtwa, a gatelle kgosi gore e ba šulafatsê mego-polô, mme a itumele ge a ipušolleditse. Amiêlê, mme gê,

a otlilwe ka bodidi, bana ba gagwê ga bana boémô, ba kaila le lefatshe fêla jaaka ekete ha se bana ba monna yo o botlhale jwa gagwê bo ne ja tuma le lefatshe. Ke eo tuêlô mo baneng e e tsalwang ke bokgôpô jwa batsadi.

Mogakolodi wa bobedi wa kgosi e ne e le Lemusa. Lemusa ênê a godile go geta Amiêlê, ga a mokhutšhwane ebile ga a moleele, o mo magareng a bokhutšhwane le boleele. Kwa tshimologong o ne a le mosesane, mme kajeno o mo kgaraga, o akotsê, dimpa di ntse kgakala, mme ha O mo leba ka tlhômêlô O tla fitlhêla mmele wa gagwê o se pila, ekete bophôgôphôgô fêla, ekete ga akola, go belatshêga gore kgôgômôgô é e mo go ênê ke bolwetse jwa madi kagongwe ngôpê. Kana Lemusa ha a nwe o a tshêla, bojalwa jwa Setswana kgotsa jwa Sekgoa go tšhwana fêla.

Lemusa jaaka Amiêlê o botlhale thata, mme mo boferereng Amiêlê ga se sepê. Lemusa ke letsipa je le mmele boretherethe je le itseng go natifisa mafoko. Bogata jwa gagwê bo tšhwana le ba nôga ya ga Efa. O jabeditse batho ba bantsi, Makgoa le Batswana go a tšhwana.

Galê Lemusa e ne e le modidi wa badidi, mme kage e le mosimane wa phetaka pejana, o kgobokantsê leruô, mme ke kwêtê. Ha a yô Monôtwa yo o humileng jaaka ênê. O na le karaki, ya dimmoulwê, le matlu a agilweng ka mokgwa wa Sekgoa, le matšhini yo o phothang. Bana ba gagwê o ba rutile, ba babedi ba bagolo o ba rutile go lema kwa Koloni wa boraro ga a ka a mo isa sekolong se segolo, mme o mo rutile tirô ya go lema ka diatla, wa go fêlwane ênê o sa ntse a le mo sekolong, o ithuta seêma sa Matirika. Kgaitšadi wa bônê ga a rutwa, mme o nyetšwe. Kana Banôtwa ba re go ruta ngwana wa mosetsana e ya be e le go itshenyetsa. Tlhwatlhwa ya Lemusa e ka baa dikete di šupa.

Mo tlhabologong ya malatsi ana Lemusa o sale kwa moragô. Kana matlu a gagwê a kabe a na le dikgabišô (furniture/meubels), diraka, disaebôrôtô, dipiano, dikwadi,

dišofa tse di bolêtalêta, le ditôfô, le waelêsê, le pômpô ya metsi le motorokara le tse dingwe mme dilô tseo ga di yô, matlu a agilweng ke dikgaga fêla, ga go sepê, dikamore tse dingwe di tletse dijoko, le dikei, le dikêtane, dikgôlê le ditorôpô di lepeletse. Batho baetšho ga go thuse sepê go aga matlu a Sekgoa, mme ha re pallwa ke go a tšhola ka mokgwa wa Sekgoa, ha re tlholwa ke go a babalêla jaaka Makgoa, re kampa ra dula mo megwafatsheng.

Jaaka ke setse ke boletse, o ne a sa nwe a sa nwe Lemusa a tšosa phefô, bojalwa jwa Sekgoa kgotsa jwa Senôtwa go tšh-wana fêla. Go nwa moo ga Lemusa go mo senyeditse tlhaloganyô jaaka Banôtwa ba bantsi, o tlhôla a ebela mo motseng, a lebile fêla kwa bo-nkgang, a ya gônê go yo kopêla mo leganong. Tirô é e dirwa ke Batswana ba bantsi, ha go seno go lengwa, banna ga ba tlhole ba na le tirô e e ba tlamang gore letsatsi le letsatsi ba be ba le mo go yônê, jalo gê ba bina pina ya gore “go tlhôtłwa kae, go apeilwe serobo kae, go bidisitšwe kae.”

Kailo ena baetšho e utluisa botlhoko, re tshêgwa ke merafe ka ga yônê, e ya re tšholla, e re busetsa kwa moragô-ragô, mme ha re ka tšwêlela jalo mo bophelong jwa rona, ha re kitla re tšwa batho, re tsilo go nna setšhaba se se nyatsegi-leng, se se kokobeditšweng. Ke nakô gompijeno gore monna yo mongwe le yo mongwe a tšogele mo tirong. Se ke šônê se ka fetolang bophelô jwa rona, gore e bêê jwa batho. Ha O bua le Banôtwa jaana ba ganetsa, ba re bônê ba sale ba tloga ba tshela jalo. Ha monna a sa ya ntweng, kgotsa go tšoma, kapa go lema, ke tšhwanêlo ya gore a itsamaêlê mo gae a bônê batho, ba fetse kagore rona re Banôtwa, mme “re tla ya fêla ka mokgwa yo Senôtwa se yang ka gônê!”

Ha se tšhwanêlô gore re dirê ditirô ka tlwaêlô. Mo mekgweng ya rona go na le e e siameng segolo, le e e mašwê-mašwê, mme ke tšhwanêlô ya gore re kgomarêlê e e siameng, re tlhalê ka botlalô e e mašwê. Ha se molaô gore e re re ntse re bôna gore mokgwa yo o mašwê re o ikapese re re borê,

badimo ba o dirisitse, mme re bôfêga go o dirisa. Ha re dira jalo ha re kitla re tllhabologa, re tllilo go boêla moragô ka senya, mme la bofêlô re tla gatakwa ke batho ka maoto. Re tlamêga go fetoga le nakô, ga go nnete e e fetang eo.

Lemusa o ipholosa bobe ka go nwa bojalwa go feta selekanyô. Batho ba mo teeletse, bathwana ga ba mmone, O rakana le tidi yotlhe mo ditsegeng, o tsaya kgang le bônê, a ganetsane le bônê, kganetsanyô e tsale dithoganô le matlhapa, motho a simolle go mo senya, a mmale mmele, go tloga ka monwana wa kgonopye go fitlhêlla ka phugô. Matlhapa ha a tlhólwa, mabôgô a ipuelele, a mo tšhware mašogana a Notweng ba mo rutele ba bantsi. Lemusa a ye ga gagwê a le maphomêphomê, tiidi e mmolêlla gore ha ena sepê le mohumi wa letlhapêlwa, wa legata. A go itšholla ga motho a wetšwe ke meriti, a go ipolaya! Itlontlollô é e dirile gore Lemusa a tšwê "leupa la maupa, letlakala la matlakala" ka rrê a le mo 'sakeng.

Banôtwa ba re Lemusa ke leferefere, ha Amiêlê a nnetse go thuga dithoto tsa ga Keotsere, ka menô, Lemusa o ile a dikgobokanya a di rua, la bofêlô a ba a ithêkêla polasa. Ke gônê ka moo a humileng. O humisitšwe ke dithata tsa Banôtwa. Leha a ka be a humisitšwe ke dithoto tšo Keotsere, a re dumêlê gore ke sepharatlhanyi sa go itse go kgobokanya leruô.

Banna ba babedi ba ke bônê bagakolodi ba kgosi. Gantsi-ntsi fa e atlafetseng gônê go atlafetse bônê, fa e phomeletseng gônê go phomeletse bônê. Kgosi e ne e tshêpa thata bogolobotona Amiêlê.

Kgosi o ne a busa dinyaga di le mašomê a mabedi. Mo pušong ya gagwê matšhwênnyêgô a ile a baa teng. O ne a utlwiswa morafe ka mabaka a mantsi botlhoko. Metlha e mengwe go ne go tle go nne mekubukubu mo gae, mme meferefere eo e be e nne ditshêkô mo magareng a kgosi le morafe.

O bone Setšhaba se kgaogane dikgatlo tse pedi, 'kgatlo ya ntlha e tshaba le kgosi, mme ya bobedi e le e e lwantshang kgosi.

Nakô e nngwe go kile ga nna nthagaraga Notweng kgosi ya tšogêllana le banna ba bangwe mo gae, banna ba motse ba ba neng ba ikantšwê, mme ya thusiwa ke Amiêlê le Lemusa le Bontlêkeng mo kgwanyapeng eo. Kgosi e ne ya ya go makala kwa Mekoleng, kgang ya fetoga tshêkô, kgosi le batho ba gagwê ba lebagana le banna bao, mme banna ba ba ipatlêla Maaka-keng go ba buêllêla.

Basekišwe bao e ne e le Ramannê, le Ngakane, le segale, le Tlhôlwê, le Sentšho le Ramontšho. Kgosi e ne ya begêlla mmušô gore banna bao ga ba mo utlwe, ba na le lenyatšô mo go ênê, ga ba na boikôbô, fa kgotleng, ba tšhwara diputhêgô mo gae kwa ntlê le tumêlanô ya gagwê, ha a athlotsê dikgetse batho ba ba wetšweng ke molato, ba ba ganisa go lefa dikôtlô tsa bônê, mme banna ba ke baferekanyi, ba motse, dirukutlhi tsa Notweng, jalo hê ba lôkêlwa go siami-siwa.

Tshêkô ya kgosi le banna ba e ne ya tsaya lobaka lo lo leele, mme la bofêlô ya ba wêla. Ba athlolêlwa kobô; Ba kgaoganngwa, ba bangwe ba kobêlwa Borwa, ba bangwe bophirimatsatsi, ba bangwe Bopedi ba bangwe Botlhabatsatsi. Bana le basadi ba bônê ba ne ba sala mo gae, mme moragô ga ngwaga, ba ile ba dumêllwa go boêla gae. Tirô é e ne ya tlosa leratô la Banôtwa ba ba ntsi mo go Keotsere.

Motlha mongwe go ne ga tla Makgoa a meêpô, ba kopa gore ba dumêllwê go dira meêpô mo Kgatlêgô. Kgosi le Amiêlê le Lemusa le ba bangwe ba dumêla, mme sephatlho se segolo sa motse sa lwantsha golo goo. Phapaanô ya tsala tshêkô, ya puputla ya ba ya tsêna Tšhwane, mme le gôna fa kgosi ya fenyâ. Makgoa a dumêllwa go êpa Mogari ha a lefa ka ngwaga le ngwaga makgolo a mabedi le mašomê a matlhanô (£250), ga fêla ga nna jalo.

Fa gaufinyana fano go ne ga nna moferefere yo motonana Kubung, mo gare ga kgosi le Keeme, tlhōgō ya sekolo sa Kgatlêgō. Mokubukubu yo o ne wa nna mogolo thatathata, mme Keeme a itšhwapa ka mookamedi wa sekolo yo neng go twe Melalê, ya ba ênê seikôkôtlêlô sa gagwê. Seikôkôtlêlô se sengwe sa nna motlhatlhoi wa dikolo, eleng Molatlhegi. Etlare ha re tla go bua ka thutô ya Kgatlêgō, re tla bua ka boleelenyana ka phapaanô ya keotsere le Keeme ka ga dikgang tsa thutô.

Phapaanô ena ya ga Keotsere e ne ya lōa bobe. Keotsere kage a ne a setse a godile a eletsa gore go tla nna molemô ha badimo ba ka mo tsaya gore a tle a tlogêlê diphufa le matšhwênýêgô aotlhe a lefatshe, jaanong kage go twe "kopang lo tla fiwa, konya-konyang lo tla bulêlwa," a kopa a ba a konya-konya morwa Mathibê, a bulêlwa dikgôrô tsa magodimo morwa Mathibe, mme moya wa gagwê wa gapiwa. A êma Keeme, mme le gompiero o ntse a eme ga go opê yo o mo tshikinyang.

IX

Pele ha phapaanô yà sekwele é ke setse ke e amile, Keotsere o ne a ikanya Keeme thata, mme a tsaya kgakollô e nngwe le e nngwe yaga Keeme. Nakô nngwe go ne ga 'na le kgetse fa kgotleng, mme Keeme a ya gônê go yo ikutlwêlla ka ditsêbê. Ha tshêkô e ntse e kgakgatha, Keeme a lemoga gore basekise eleng bo Amiêlê le Lemusa ba ne ba sa sekise ka tshiamô. Ba ne ba gatêlla motho yo o senang molato, mme ba mmôna molato.

A gana tsônê dinyana tseo Keeme, a thusa motho yo o ne a kgomarediwa molato, mme kgetse ya kukudišwa, mme bofelong ya atholwa ka tshiamô, ke gore ka matsapa a Keeme ya wêla motho yo o neng a na le malato. Tirô e ya utlwisa bo-Amiêlê le Lemusa botlhoko. Ga utlwala gore ba ne ba Šôkamisetsa kgang mo mosena-molato fêla ka gonne ba ne ba rekilwe ka tlhaka (pondo).

Yare ha a utlwêla golô fa Keeme, a re teée! a ya go Nnokotimô. (Nnokotimô e ne e le kgôsana ya bobedi mo go ya kgosing kwa Makiestad. O na a bile e le mogokane wa banyana, e le mothusi wa ga Keeme) ka Keeme a ne a itse gore ke motho yo mogolo Notweng, kgolô ya gagwê ebile e totamadisitšwe ke thutô, le gore Keotsere o ne a nyetse rakgadiagwê, a ya go ênê a feta a mo lokêla moya wa gore a buê le kgosi gore lekgotla le ntshiwê gobane le ne le sa ikemi-setsa tshiamô, le ne le fetogile bo-Juta Isikariota.

Yare 'tsatsi je lengwe ka malatšantswana, Nnokotimô le Keeme ba tsena ga Rakeikepetse. Ba fitlhetse Keotsere a le nosi, mohumagadi a setse a itatlhile. Ba tsêna mo leku-nutung ja bônê, kgosi ya dumêla gore bagakolli ba gagwê-bo-Amiêlê le Lemusa-ba ntshiwê. A dira jalo a ba ntsha. Ba utlwa botlhako ha ba ntshitswe mo lekgotleng ka botlhabisa-ditlhong, mme ba ikana gore ba tla bôna gore Keeme o tla

tsêelana mollô le kgosi sebaka se le kanakang. "Re ka seka ra tla go ntshiwa ke mosimane mo 'kgotleng, ra ntshiwa ke moditšhaba mo gae, ra ntshiwa ke mothonyana a tlhaga a tsamaya, re sa itse kwa a tšwang teng. Re tla lale re bone tlhê! Re tlabe re se Banôtwâ, ha ngwaga o ka fêla a santse a utlwana le kgosi."

Tirô è ya go ntsha banna lekgotleng, e ne ya tlisa matshwê-ngêgô a magolo mo motseng. Ga nna diphufa le dikômang, le dipuô tse dintsintsi, mme ka nakô e Keotsere a tserweng ke badimo ka yônê go ne go sena bophelô, gole meferefere fêla, Keotsere le Keeme e le ja ntša le phiri, go le mekubukubu e e tšhosang gose pila, go befile.

Moragô ga lošo lwa ga Keotsere, go ne ga batlwa ke Makgoa gore bogosi bo tšhwanetse ba amogêlwa ke mang. Bontsi jwa morafe jwa re ke Keikepetse, ngwana wa kgosi. Amiêlê le Lemusa le ba bangwe ba ipopa mme ba ikana gore ba tla senya gore Keikepetse a seka a bo bôna. Go rialo ba ne ba re ba ipušolletsa mo go Keikepetse ka rragwê a ne a ba kobile mo lekgotleng jaaka mekotou.

Banna ba e ne e le maferefere tôta, ha ba sena go tlhôbô-ganya Keeme le kgosi, ba itsalanya le Keeme, mme ba simolla go mo thusa, go lwana le kgosi. Ba ne ba dira jaana ba itse gore ha ba ka seka ba kgothetsa molelô yoo wa lefufa mo magareng a kgosi le Keeme, Keotsere le Keeme ba ka tloga ba agisana, mme moferefere wa fêla.

Gore mollô o tukê thatathata ba ile ba kgaoganya Nnokotimô le Keeme. Nnokotimô a tshaba le kgosi, a thusa kgosi mo lefufeng ja gagwê le Keeme, mme bônê ba êma le Keeme, ba mo dira gore a tlhakatlha-kanê tlhôngô, a gwatallê mo lefufeng a seka a ikôbêla kgosi. Keeme o ne a sa lemoge gore Amiêlê le Lemusa ba ne e le mamaô a a ntlha di pedi a a tlhabêlang kobô le moroki wa yônê. O ne a ikanya Amiêlê, a mo sema rragwê, go rialo, lefufa ja gola ja be ja lekana le thaba ya Matlhorwe.

Erile ha Keotsere a itatlha a tlogêlla morwaê tlhaka-ntšhuke é, mme se se utlwisang botlhoko, morwaê o ne a sa nonofa go bakanya tlhakatlhakanô eo. O ne a le bokowa, mme a ka seka a kgôna.

Keikepetse o ne a timilwe go gola, o ne a le mokhutšwane-nyana, e le lemponenpona, sekhutšwe sa dikhutšwe. Maoto a le mannyennyane, ha a rwele ditlhako o fitlhêla dintlha tsa tšônê di penogile, di lebile godimo. Tebô é ya ditlhako godimo e ne e dirwa ke gore maoto a ne a le mannyennyane, go sena ditlhako tse di ka a lekanang, mme yare le tse di patelediwang, O fitlhele di ntse di feta moêka, mme ere ka dintlha tsa tšônê di tlhaêlwa ke menwana di ngale di lebe godimo.

Menwana ya gagwê O ne O ka re ke ya losea-diripanyana. Mabôgô a le makhutšhwanyane mo e neng ya-re ha a apere baki O fitlhele a iphitlhile mo go yônê. Tlhôgô ya molêta e le kgolo e le leribitlha rure, O ka re e rurugile. Sefatlhêgô sônê se tšhosa, se le sennye, mme mangana a famogile, a ku kegile O ka re a phagê. Matlhwana a rotogile eketse a tla tomoga mo 'khwintling tsa ônê, nkô e le lenononyana, melomo e le mennye O ka re ya Lekgoa, seledu šônê se seyô. Mmala e le wa ga rraagwê, yo mosêtlhasêtlhana.

Ha O no O leba Keikepetse ka tlhokômêlô O no O tla bôna a na le dinthô mo tlase ga metlhagare, yare ha nthô e nngwe erete ya a fôla, e nngwe e be e tšwa fa thokô, di sa fole. Se se botlhoko eketse ditlhagala tseo di ne di tswetse kgô-kgôtšhô ya gagwê, gonne o ne a pallwa ke go bua. Ha a re o a bua O ka seka wa mo utlwa eleng ha a ikgasitse ka kofi-yo-Pheto; fêla bamoitse eleng bo-Nnokotimô ba ne ba mo utlwa sentlê, ba ne ba setsê ba tlwaetse thankganyô ya gagwê mo go bueng. Keikepetse o ne a khutšwafetse mo O neng O ka seka wa itse gore mpa e fêlla kae; maragô one a le magolo a patšola ditshega.

Ha O etse Keikepetse tlhokô O no o tla bôna gore sefa-tlhêgô sa 'gwê se ne se phuetse rure, se šupa gore ga tshale o

šule a ntse a eme. Go ne go bônala sentlê gore o bolawa ke ngôpê, bolwetsi jwa madi. Ke gône ka moo erileng a šwa a tsimpolêga, a šwa jaaka kgomo é e mamphêrêmphêrê a mafura e bolawa ke serotšwana, e ngakalla bonôlô 'tsatsi le pênnê, o ne a ngatêga bonôlô ngwana wa batho. Yare ha batho ba phuthêga ba fitlhêla e le bogologolo ebile a setse a gorogile badimong. Sefatlhêgô se phuetse lemong.

Setopo sa tsêwa sa bêwa mo tlung. Yare bo o sa, madi a be a setse a tšwa ka dinkô le melomo. A lekwa go thibêlwa, ga palêga. Phirimane ya lônê letsatsi jeo, ga bo go punpunyêga kgodu e khibidu ka dinkô le me'omo. Lekêšê ja alêlwa dikgetse mme sa bêwa mo go tšônê. Ga êpjwa lebitla ka lepotlapotla, mme mošwi a bolokwa mo bosigong, a fitlhwa ka mokgwa wa borre, mokgwa wa badimo, a tshêlwa mo tlung ya gagwê.

Keotsere le ênê o bolokilwe mo tlung ka ônê mokgwa yo. Ha batho ba ithaya ba re o tla bolokwa bo selê, a bolokwa bosigo go sa itse opê ha e se banga serepa. Yare phakêla makôkô a thêlêgêla, a fitlhêla e le malôba le maabane kgosi e isitšwe legaeng ja yônê. Golô fa ga utlwiswa Banôtwa ba bantsi botlhoko, ha kgosi e bolokilwe ka mokgwa wa bogologolo eseng wa malatsi ano.

Pele kgosi go ne go sa itsiwe kwa e ladišweng gônê, ha e se banga yônê. E ne e tsêwa bosigo e isiwe kwa ntlê ga motse e fete e fitlhwe koo. Mo e bolokêlwang gônê O no O ka seke wa belaêla gore e ka nna gônê. Ere ha e seno go bipegediwa go boelwe gae go rwelwe kôta e e metsi e kgaraga, kôta eo e fete e lokelwe mo lekeseng e bee sônê setopo sa mošwi. Ka bosigo go epiwe lebitla mo lesakeng-ja-gagwê je legolo ke banna, mme ka thapama go phuthegwe, banna le basadi, dikgosi le batlhalefi le ônê Makgoa. Ba fete ba rere bo-rathamaga-yo-Jesu, mošwi gê a fitlhwe ka botšwerere jotlhe.

Ke eng se se neng se dira Banôtwa gore ba fitlhê setopo sa kgosi jaana? Ba ne ba tshaba gore ha go sa dirwe jalo, baloi ba ka se epolola ba tsaya dithwe tsa šônê, mme ba fetsa morafe ka melemô ya tšônê. Jaanong gê se se makatsang ke go fitlhêla magosi mo matlung.

Bogologolo monna o ne a bolokêlwa mo šakeng, ke lônê legae ja gagwê, mosadi mo segotlong, mme kgosi mo nageng. Kana Banôtwa ba tlogetse mekgwa ya bônê. Ba fitlha bašwi mo matlung lege go na le felô ga diphupu, ba gana go isa batho mabitleng. Fêla se segolo se re se iwantshang ke go fitlha morena mo tlung golô fa go a lo fokotsa Banôtwa. Kgosi ke namane e tonana ya motho, ha se mothwana. Ha a šule, o a be a latlhegetse batho botlhe ba gagwê, le merafe e mengwe esita le bônê batho-bašweu.

Mme go molemô gore ga a ragile tlhako, sedumedi-pegô-ya-lošo-jwa-magosi se dumile, a mpa a fitlhwê ka tlotlô. A a isiwê diphupung ka mokgwa wa gompijeno wa phitlhô. A a rêkêlwê lekêšê ja magosi, je le fa le tlolang magadima ka ntlha tšotlhe, mme ere ka kgosi e le legadima le bonesitseng mo morafeng wa gagwê, lekêšê le phatsimêlê morafe wa gagwê, e tle e bêtê šônê segopotšô mo malatsing a gagwê. Kgosi Molotlegi le kgosi Ofentsê ba fitlhlilwe ka ônê mokgwa yo wa tšwêlêlôpele, mme batho ba bônê ga ba fêla, ba ntse ba tshela.

Banôtwa mpheng ditsêbê lo tlogêlê mekgwa ya pele lo nyalanê le ya kajeno. Lo itshegisa batho ha lo kotumetsa bašwi ka mekoti bosigogare, tlogêlang dikôta tsa go lôkêlwa mo makeseng go tsaya mannô a ditopo. Go fitlhêla batho mo digotlong ke go ipholosa, le gônê mo masakeng ke go ikisa tlase. Gompijeno mošwi o rwalwa ka tlotlô kwa legaeng ja gagwê, a isiwe kwa legaeng ja bašwi. A ke lo ntshêkêgêlê ditsêbê lo seka lwa re lo gakollwa ke ngwana. Se ke se buang jaanong ke nnete fa pele ga legodimo le lefatshe; se direng dilô ka tlwaêlô lo direng ka mokgwa wa tlihabologô.

Jaaka ke setse ke boletse bo-Amiêlê ba ne ba leka ka natla ya bônê go thibêla gore Keikepetse a seka a bêwa mo setulong. Ba ile ba ya kwa Makgoweng, kwa go bo-Bontlê-keng ba ba bolêlêla gore Keikepetse o bokowa thata a ka seka a êtêlêla morafe wa Banôtwa, ga a nonofa go o busa, bomašwê ke gore le go bua O go timilwe, jaanong a ka busa jaang a sa itse go bua, lo kile lwa bôna kae semumu se busa? Bontlê-keng a ba dumêla, a ya Kgatlêgô a feta a raya Keikepetse a re a ikgêthêlê letšôgô ja gagwê, ke gore monna yo tla busang motse, yo o tla atholang dikgetse, a dirê ditirô tšotlhe. Keikepetse e ne e le gore e nnê kgosi mme ditirô tšotlhe tsa bogosi di dirwê ke letšôgô ja gagwê. Ba gana go utlwa tseo, Bakubung ba nna ba re goo! Ba re, “lo bôna tirô ya Makgoa? Ba batla go amoga Keikepetse bogosi, ka boferefere”. Motho a re, “O seka wa ba wa kgêtha letšôgwana jeo, ke maaka, ba ithaya ba re re bana, re foufetse ga re bônê, se ba se gopotšêng ga nke ba se bôna.” Ere a rialo a tseye hutshe ya gagwê a e bate le lefatshe.

Yo mongwe kafa le ênê a re, “a lo ya bôna boferefere jwa baša, a lo bôna ka moo bo-Keeme, le Amiêlê le Lemusa ba buileng le Makgoa ka ngwana yo wa Bakubung, go tlhwe go ilwe go akiwa kwa Maburung, makwalô ba tlhwe ba a kwale-tšwe. Ka re gore ba re kgônê ba ka wa! Ke se sejabana sa me nka se loma.

Mothonyana wa bo-Keeme! Selô se tsisitšwe ke bodidi fano, kajeno o kgopogile, ke motho, dinta tse di ne di mo mamere ha a fitlha, ha di tlhwe di mo loma. Kajeno motho gompijeno O itebetse ge e le ntholeng, ga tlole a itse gore re bomang, ênê rure ke mang. Se se setseng ke mabela fêla, o a ikgopola moditšhaba yo, ga se go ipôna O ka re tšhošwane, go itenka ga gagwê Mosotho yoo, ga ke itse gore yare ha a ntse a ikgopola o a nne a re keng. A o gopola gore a ka o busa motse yo, a o busa e le mang, e le ngwana wa ga mang, kana ga re rate go nyenkolla dilô.

X

Moragô ga lošo jwa ga Keikepetse go ile ga nna puô ya gore modisa wa Banôtwa e tšhwanetse ya nna mang. Puô e e ne ya tšhwenya Bakubung ka ba ne ba beleêla gore Keeme le Lemusa (Amiêlê one a šule), ba be ba tloga ba tšosa matšhwenyêgô, ba sianêla Makgoeng, ba ba gapa dipelo, ba ba lôa megopolô, ka go ba rêka ka dinku, gore ere motlhang yoo ba batlang gore go šupiwê kgosi, ba ganê mošupiwa ka maithamakô a a fedisang pelo.

Tšhweu kage a ne a okame lekgotla, a bitsa Mothofêla le Maratšwana le Ramontšhwana, a ba kopa gore ba ke ba nagane gore motšhwara marapô e tla nna mang. Yare ha ba ntse ba itshêba-tshêba, mōrafe wa be o duma-duma o sa itse gore e tla nna mang. Bangwe ba ne ba re e ka nna Raiyane yo o neng a le kwa ntweng. Ba re o tšhwanetse gore a busê, ka gonne o rekile borêna ka go ya ntwa. Ba bangwe ba ne ba gana ba re kgosi e tšhwanetse ya nna Mogo-motsi (mosimane yo o neng a nna fêla kwa Makgoeng, a sa itsiwe thata mo gae). Ba lekôkô ja bo-Lemusa le Keeme ba ne ba eletsa gore go kgêthwê Tidimalô, morwa Maakê.

Kana motho yo o ne a tšhwanetse go kgêthwa, o ne a tlilo go nna motšharelli fêla e seng kgosi. Kana Keikepetse o ne a tsaletse Banôtwa kgosi. Leina ja ngwana yoo e ne e le Raiyane, mme ha badimo ba gapa rragwê, o ne a le dinyaga tse di šupang. Raiyane e ne e' le ênê kgosi ya Bakubung, fêla ka gore o ne a sale monnye, o ne a tšhwanetse go tšhwarellwa bogosi, go tsamaya a fatlhogê.

Tšhweu le bo-morwarragwê ba ne ba fetsa ka gore, motšharelli e tla baya Ranôtô, monna Keikepetse wa go fêlwana. Lesiêla je ke lôna le neng le santse le phela. Bo-morwarragwê botlhe ba ne ba šule, e sita le rrabô le mmaabô. O ne a loka a le noši, a tlhomola pelo, e bile go sa gopole opê

gore a o tla phela go le go leele, kage se se jelêng bo-mogolowê se ne se ka mo ja.

Bo-Tšhweu ba phutha ba kgosing, ba bega Ranôtô ha e le ênê a tla disang motse wa Nôtwang, Ga ôpywa diatla. Ba bitsa phuthêgô ya bontšhiwa Ranôtô ha e le ênê yo a tla fêêlang matlakala a Kgatlêgô go fitlhêlêla mong wa motse a tšwê matlhô, ya nesa pula; Tšhweu a tsaya Ranôtô a ya go mmega kwa Majeng, kwa go Maramane (Komisenara yo mmôtlana), Maramane a e isa go Lebatlase, (Komisenara yo mogolo wa kwa Gololwe.)

Letsatsi je lengwe ga nna phuthêgô e kgolo Makiestad; banna ba epologa ka motse yotlhe, go tlo utlwa gora bo-Lebatlase ba be ba tsilo go tlo bua afe ka bogosi. Phuthêgô ya bulwa ke ênê Lebatlase ka namana. A bua a ntse a lebile fa fatshe a buêla tlase jaaka galê, mme Legakabe (motlhalosi wa gagwê) a gagasêla, a buêla godimo, gore mang le mang a utlwê sentlê gore Tautona ya reng. Lebatlase a bua pele ka ga ntwā, a šupetsa Banôtwa gore ntwā e ntse e tšweletse pele, mme mmaba o patšotšwê ke banna, ga a tlhole a itse se a se dirang, se nnete e leng yônê, ke gore Mojêrêmane ga a kitla a fenya mo ntwang eo, mme ebile lošo jwa gagwê lo gaufi; ntwā ga e ise e fele, mme e tla fêla kapelê.

A tla mo kgannyê Lebatlase a re, "Banôtwa re utlwile botlhoko thata ka kgosi ya lônê e lo tlogetse, mme gompieno re itumêla ha lo bone mongwe yo o ka fêêlang matlakala a motse yoo. Re utlwile ha Ranôtô a tšhwanetse go tsaya bogosi, mme ka molaô re tšhwanetse go tlo ipônna le go ikutlwêla ha lo mmatla botlhe." Banôtwa ba êma botlhe ba re, "ke ênê yoo, ga go wa bobedi, a a tšhwarêllê ngwana wa mogolowê."

Ha Lebatlase a lemoga gore ga gona yo a lwantshang, a ba bolêlêla gore o yo go bega go ba ba tona, mekola bo-De Wet, mme ha ba dumêla, o tla tlhomamisiwa. Ya tsaya sebaka se se leele, moragô Lebatlase le Maramane ba tla

Kgatlêgô, ba bolêlla morafe gore ba ba tona ga ba kgatlhanong le tlhomamišô ya Ranôtô, mme ba re a Ranôtô a disê motse ngwaga, mme e-tlare ha ngwaga o fêla, ba mo tlhômamisa, ha a seno go šupa gore a ke monna, a ka disa morafe sentlê. Banôtwa ba itumêlêla mantšwe ao, mme ba nesa pula.

Kgosi ha e bêwa mo setulong, go lebeletšwe gore e femêlê motse wa ga rragwê, e bolokê masiêla a ônê. Go lebeletšwe gore e disê motse yoo jaaka modisa yo o molemô. O tšhwa-netse a fedisa boitaolô le boithatêlô mo bathong ba gagwê a thibegetsa mesima mo motseng wa gagwê, a sêka bangongoregi ka tshiamô, a tšhola baeti, a nesa pula, a phutha matimêla, a batho le a diphôlôgôlô tsa gae. Kgosi ke rramotse, ke mma-motse, ke ra-kagišô, ke ra-bathlôlôgadi le dikhutsana. Kegônê ka moo re buang ka ênê jaaka modisa wa morafe, mothibegetsi wa mesima, mophothi wa matimêla.

Lebôkô ja ga Kgosi Molefi-a-Kgafêlê wa Bakgatla le šupa sentlê ka tišô, le phuthô le thibegetšo e re setseng re buile ka yônê fa godimo. Go tla re siamêla go kwala ditemana di sekae ka lônê, mme ditemana tseo di tla sedimosa se Banôtwa ba neng ba lebeletse gore Ranôtô a se dirê.

Ke tse:

Moleti wa matlôtla, molebeledi wa marope a gaabô.

O tlogeletse motse ke mogolowê,

Ke mogolowê ke Pilane-a-Pheto.

O disitse 'šope la ga mmaagwê,

La ga Seingwaeng-a-Lekanyana.

Molefi fêla motse matlakala,

O katê mesima O e hupêllê,

Le matlapa a thubyê a re kgopa,

A lala a re ribolla menwana,

Ge re ya go botšhela ka kwa kgosing.

Batla matimêla Morêna Molefi,
 Matimêla a batho O a gorose,
 O etse dikgomo O tso go di batla,
 O ba fopole ka ditelekeraga.
 Ba bangwe ba utlwala ka kwa Dikapa,
 Ba bangwe ba utlwala ka kwa Natalê,
 Ba na le Dikôbê ngwana ga Nthitê.
 Bontsi jwa bônê bo Johanese.
 Bangwe banna ba tlogetse basadi,
 Basadi le bana ba kêta batšofe,
 Ba letsa bo-rrabô mogolwane.
 Ga ba apara ba iphotlhere fêla;
 Makau a paletse kwa Makgoeng,
 Gatwe ba nyala boseterepikopi
 Go a nwe go nyalwa go tšogwe go tlhadilwe,
 Kafa Kirisetôrôpô go atile banna,
 Basadi ba atile kafa Tlhabane.
 Basadi le bônê O ba phuthê ba tlê,
 Bangwe ba bônê ba tlogetse banna.
 Ba tlogetse banna ba ba batlile
 Go sale go twe ba ile dirakeng
 Diraka le tšônê ga ba di gorose.

Mo lebokong je lengwe ja ga Kgosi Molefi, re bôna
 kgosi e kopywa pula, e bolêllwa gore e bolokê setšhaba
 e fedisê tlala, ka go nesa pula. Kana ha pula e na, morogo
 oa a tlhoga, tlala e ya tshaba, kage batho ba be ba iphelê la
 ka merôgô.

Kgosi O bolokê setšhaba leraga,
 O bolokê makôkô a ga rrago,
 O a bolokê ka pula ya tsheola,
 Go bôna sellô se le kana Mokgatla,
 Morôgô ga o yô.

Jaanong dilô tšotlhe tse Bakgatla ba ne ba di lebeletse mo go Molefi, Banôtwā le bônê ba di lebeletse mo go Ranôtô. Ga go bonôlô gore kgosi e dirê dilô tse tšotlhe tse. Gore a kgônê, kegore bathusi ba gagwê eleng dikgósana le banna ba Lekgotla, ba nnê moya o le mongwe fêla. Ba lekê ka natla ya bônê yotlhe, go dira le ênê sengwe le sengwe se se ka tšwele-tsang morafe pele.

Go šupêga gore Banôtwā ba ne ba sa ikaêlla thata go thusa Ranôtô mo ditirong tsa morafe. Bontsi jwa Bakubung bo ne bo itukisitse gore Ranôtô a busê, mme bangwenyana ba ne ba sa rate. Ba ne ba batla gore go sekwe ga šupywa Ranôtô jang jang ka mabaka a —

(1) Ba ne ba re ga a tšhwarelle Raijane ka a ne a tšhwai-lwe ke Makgoa. Ga twe erile ha a ntse a sebetša kwa Gouteng, a tšhwarêlwa bogodu, mme a ôtlhaiwa ke Makgoa. Jaanong gê Lekôkôyana je le ne le agêla gore, “Lo kile lwa bôna kae legodu le dirwa kgosi, ha lo ka dira jalo motho yo o tla fetola motse wa Banôtwā, a o dira mengôbô ya diphiri le dinokwane.”

(2) Ba ne ba aga ba re ba batla go bušwa ke kgosi e e rutilweng, é e sa buellwelweng, é e sa tolokelweng, é e sa kwallweng makwalô a Sejatlhapi le Sejaaretapolê, le a Setswana mme ha e le Ranôtô o ne a gana thutô. O ne yare a ntse a tsêna sekolo sa mo gae, a raêlêga, a tsênwa ke mowa yo mašwê wa go tlogêla sekolo. Rraagwê le mmaagwê ba ile ba re ba mo pôta kafa-kafa a re ke le! La bofêlô ba mo tlosa mo gae, ba mo isa sekolong Polokwane (Pietersburg), ba gopola gore motlhamongwe a ka fitlha a ithuta gônê;

Ha go a ke ga tsaya sebaka se se leele a ise a boe Ranôtô. O ne a tlhaga a fatakantse a tšwa Bopedi. A feta a bolêlla rraagwê gore ênê ga a tlhole a batla sekolo, o batla sa bo-rraagwê sa kwa dikgalaopeng. Ha Banôtwā, balekane ba ga Ranôtô ba utlwa ha a boetse gae bakeng sa bogwêra, ba tla botlhe gae, go sena opê yo o salang Makgoeng. Ba tlogêla Makgoa (ko bo-Johanese le Tšhwane le Tlhabane le

tse dingwe). Mmakgwana a tiya Mogari a lôa ka rrê, ka monna a le mo šakeng. Letsatsi le letsatsi ga utlwala pina ya Magwane fêla, le lengwane. Magwane a tsamaya a sa ikatêga, a sa baya sepê mo mmeleng, ha ese mongatô fêla le mothibampana le thapô ya lengwane, le yônê tshitlha ya dimpa tsa moretlwa.

A ne a nnêla go ya Madikwe go ya go kgetla dimpa. Ba boêla gae. Ba fete ba bothe ka kwa ntlê ga motse. Go ya ditshimêga tse pedi kwa Lekgotleng. Yare di fitlha teng tsa feta tsa latlhêla ngata ya dimpa fa lekgotleng tsa kgwatha. Kgosi ya tsaya ngatana eo, ya šomola mpa ka mpa, ya e temekisa, mme ya tsaya lebôlla, ya latšwa mekata mabêlê a podi. Ya re šupu! Ya yo go tsaya magwane a le, gore le ônê a tlê go kgwathisiwa.

Ma-gwane a tla a ôpêla, a ntse sekgotlo. A opêla, a tsamaya, a iketlile; a kitla mmakgwana, mosimane wa setšwerere a tlhabeletsa, a a eteletsa pele ka puô e e seng monate a ntse a re:

“Kgwana wee! Erile ke ile Letshaba malôba,

“Kgwana wee! Erile ke ile Letshaba malôba,

Ka fitlhêla Mmôna a êpa tshimo.

Ka bôna selô se šufula melomo,

Se gopola ke tsilo go tsaya Seitei,

Selô se mebôpô ke se isa kae.”

Pina e ye fa godimo, mme la bofêlô O utlwe sethakga se se e fetsa ka mantšwe a:

“Kgwana we! Tiribarata lefufa la monô.”

Ma-gwane a tsamaye a ba a fitlhe fa 'kgotla. Ere a fitlha a fete a lale ka mpa otlhe, kgosi e a gase mabêlê a podi. Moragô a tšoge, a tšwe a siane a ya kwa malwapeng a bo-mmabônê. Bontsintsi jwa batho jo bo neng bo tsile 'kgotla go tlo bogêla, bo tshabe, bo ye gae. Ha magwane a bôna

makgarebê a ba kobe, a tseye dituku tsa ôné, a dire methi-bampana ka tšônê. A tseye masêka, mme a a rwale. Ha mōsetsana a gana ka tuku kgotsa lesêka, a mmetse a be a le tseye ka tšhōba. Ha a tšhwara mosimane a mo gopa fêla, a mo tlogele a êlla kgodu e khibidu.

Legwane le ka senya jang le jang, ga go molato, gonne ke ntša ga e itse sepê. Ke gônê ka moo, magwane e le dilô fêla tse di matêpê le mabela, disenyi mo Nôtweng.

Ha kgosi e ôtla magwane, ke sešupô sa gore bogwêra bo tla bolla, mme ha e ka nna ya ba šapa jaana, go itsiwe gore bo gaufi le go tšwa. Ha e gana go ba kgwathisa, ke gore ga e ise e nne sebaka sa go bolola. Kgosi ha ya ke ya tlhōla e ôtla magwane, jalo gê go ile ga palêga gore bogwêra bo tšwê, mme ga nna jalo go fitlhêlla kajeno.

Ranôtô gê ha a ka a bōna se a neng a se batla. Ha ke kwala jaana go setse go fetile dinyaga di le lešomê le bongwe, mophatô wa Madingwana o ntse o gwerisitšwe. Keotsere ga a tlhōle a phela, mme Keikepetse o ile le ênê, Jaanong modisa ke ênê Ranôtô. Ka mantšwe a mangwe, Ranôtô ke kgosi ya legwane.

Ga re itse gore Ranôtô o gopolang ka go tlogêla sekolo. Go bangwe ba ba reng o a ikwatlhaya, ka gore o latlhegetšwe ke thutô ya gagwê. Ha nkabe a sekile a tsêwa ke dilô tsa lefatshe, gompieno a kabe a rutegile, a tšhwana le Tidimalô, mme go sena yo o mo têllang ka gore ga a rutiwa. Kana rure Ranôtô a latlhêga, a fatêla kwa moragô jaaka kgogo.

(3) Go tumile mo Kgatlêgô gore Ranôtô ga se ngwana-wa Keotsere-le go ka. Ga twe ke ngwana wa Amiêlê, mo-ga-kolodi le moratwe yo mogolo wa ga Keotsere. E ka tswa e le nnete, a tsetšwe ke Amiêlê, mme ka a tsaletšwe mo tlung ya kgosi, mme Keotsere a seka a tšosa modumô ka ênê, a ile a mo godisa, a mo tlamêla, a mo dirêla tšotlhe tse di šupang gore ke ngwana wa gagwê, ga go opê yo o ka pakang gore

ga go jalo. Ebile Setšwana se ya gana sa re ke ngwana wa ga Keotsere, ke moja-bošwa ba Keotsere, ntlu ya Keotsere ke ya gagwê.

Ka Banôtwa ba ne ba sa kgone go rontsha Ranôtô bošwa jwa gagwê, ba mo šupile mo Makgoeng, mme ha go opê yo o reileng Makgoa a re ga se ngwana wa kgosi. Makgoa a otlhe go tloga ka Maramane go yo tsêna ka De Wet, ba itse ha e le morwa Keotsere, mme a lebeletšwe gore a disê masiela a ga rraagwê.

Monna yo a loleng thata gore Ranôtô a fiwê bogosi ke Tšhweu. Tšhweu ke ngwana wa rangwaneago Keotsere. Ke monnamogolo, fêla ga a ise a tšofale thata. O santse a ntse phôrôtlhō. Ge go tla twe Tšhweu jaana, go bonwe ha a le mošweu-šweu. Ha a le kgakala le wêna, O tla fitlhêla a ntse a re tlwêrê! O ka re Rankudikae wa Motlhabatse. A šibitsê ngwana wa batho.

Tšhweu o ne a tshabêga thatathata. O ne a na le seriti sa bogosi, se se imêlang batlhanka. Gapê o ne a kaêga ka boloi. Ba re o ne a sa loe, o ne a tšosa phêfô. Logadima lwa gagwê, lo ne lo sa phatsime lo tšhosa. Tladi yônê e padimola sengwe le sengwe se e fetang ka šônê. Batho ba bantsi Bonôtwa ba ne ba šule, mme yo môngwe le yo mongwe go no go twe o a be a tlêrêntšwê ke Tšhweu. Banna ba kgôrô ya kgosing ba ne ba fedile, bana ba Keotsere ba ne ba fedile, mme botlhe bašwi ba, go no go dumêlwa gore ba ne ba loilwe ke ênê Tšhweu.

Erile ha Keikepetse a šwa ka tšhoganetšo, go ne ga tuma gore o bolailwe ke Tšhweu, gobane ênê Tšhweu o ne a batla go tšwala lelapa ja ga Keotsere ka mfikô, gore a tle a busê. Golô fa go ne ga tšhwenya Tšhweu, a eletsa ha a kabe a ne a šule, mme go fedisa dipelaêlô tse di kanakana tsa Banôtwa, a dira gore a šupê Ranôtô mo Bakubung le mo Makgoeng. Ke ka ênê ha Ranôtô a eteletse Banôtwa gompieno. Le ba ba neng ba ka leka go senya, ba tshabile go dira jalo, ka ba

ne ba boifa gore ha ba ka nna kगतlhanong le ênê, O tla ba fedisa mo lefatsheng, a ba ratha ka tladimothwana.

Jaanong ke tšhwanêlô ya me gore ke lo dumellê go yo go utšwa lekgotla ja Nôtweng ka matlhô. Lekgotla jeo lo ipônna gore lo agilwe ka dikôta, go mokgotšhwana mo go lônê, yo o setseng o na; mo go ônê ga go sepê; o itunetse fêla foo; o tlhontsê. Gaufi le mounô go sekidinyana sa matlapa, se go neng ga emisiwa Keotsere mo go šônê ha a tlhômamisiwa. Kafa tlase ga mounô yoo, go tletse dikôtana tse yareng ha banna ba ile kgotla, O fitlhele ba kotame mo go tšônê. Ha go na ntlu ya mokwadi wa morafe.

Mokwadi o kwalla mo lomating lo lo maoto a mararo. Lomati loo (tafolê) lo nna ka kwa kgosing. Ha a tla go simolola tirô, o a lo menyêla, ere ha a tšhaisa a lo rwale a lo buse.

Ha go le diphefô mokwadi o tšhwara bothata. O tla fitlhêla dipampitshana tsa gagwê di phailwa ke phefô. Gore a di thibêlê, O tla fitlhêla a beile dipampiri maborwanaborwana, a di gatisitse ka majê.

Mokwadi ga a rutêga thata. Thutônyana ya gagwê ga se ya sepê. Ga a itse Seburu le Senyesimane o se itse go se nene. Mmutlê ga a ke a bala sepê, kuranta kapa dikwalô ga a di tšhware. Thutônyana é o neng a e amogêla bogologolo kwa Kilnertone e ile; thutô ya gagwê ke bojalwa, ke bônê kuranta ya gagwê, lokwalô jwa gagwê jwa go buisiwa.

Mmutlê ke mokwalli wa morafe, makwalô a otlhe a morafe a tla ka ênê, ebile a tšwa ka ênê. Mme kage a sa nonofe go a kwala, go tlholwe go sianwe le motse go ilwe go kopiwa batlhalefi gore ba a kwalê. Mmutlê rure ga a na tirô. Tirô ya gagwê ke go kwala dipasa. Ha phuthêgô ya dikgôsana e tsene ga go kwalwe sepê, ha go tsene ya morafe ga go lenaneô le kwalwang, ha go sêkwa ga go sepê se se kwalwang. Ha batho ba a šwa mo gae ga go kwalwe sepê, ha bana ba tsalwa ga go begelwe sepê.

Ha go le phuthêgô banna ba Nôtweng ba nna mo dikôtaneng. Kgosi le mokwadi ba nna mo ditilong. Ha banna ba le bantsi ba bangwe ba nna fa fatshe. Kage go sena matlo a go tsênêlwang diphuthêgô mo go ôné, ha ekare go phuthegilwe mo 'kgotla ga tla pula go a phatlallwa ka yônê nakô eo, mme ha go na pula ya medupe, phuthêgô ga e nke e bitšwa go fitlhêlêla e sê. Mabaka a mantsi O tla bôna Banôtwa ba phuthegile ba fothakwa ke diphêfô le dithunthung. A mangwe O tla fitlhêla ba athametse letsatsi ja letlhafula, mme le ba gadika. Leha go le jalo, Banôtwa ga ba kgathalle go aga ntlo ya diphuthêgô, ba re ba tlwaetse go itunna mo lebatleng. Gore ba pateletse gore mokwadi a kwalê dilô tšotlhe tse di dirafalang mo kgotleng, ba re ga go tlhokôfale kagore ba tlwaetse go se kwalê dilô tseo.

Mokgwa yo dikgang di tsamaisiwang ka teng mo lekgotleng ke yo o sa itumediseng. Ga go le kgang e bolêllwa banna ba lekgotla, go tloga foo e ya tsêwa e begêllwa dikgôsana. Moragô ga foo ke gônê go bidiwang phuthêgô, mme e fete e itsisiwe polêlô e, le kgopolô ya dikgôsana ka ga yônê. Ha phuthêgô e utlwana le kgopolô ya dikgôsana, e tshabe le tšônê, ha e sa dumele e ye fêla ka mo e gopolang ka gônê. Tirô e ya go tsaya polêlô go e isa lekgotleng le dikgôsaneng le phuthêgong e mogoga o mo leele, mme gantsi O tla bôna polelônyana e tsaya sebaka se se leele, bakeng sa ôné motlhala yo.

Kgosi ke moatlhodi wa ditshêkô, banna ba lekgotla ke basekise, mme mang le mang a ka ya go utlwa ka ditsêbê le go ntsha ja gagwê. Ha kgetse e seno go sekwasekwa kgosi e ya e atlhola, mme go fele. Ha yo o atlotšwêng a sa itumelle katlholô, a ka ya go makala kwa pele — kwa go Komisenara.

Molaô yo go sekisiwang ka ôné ke wa bogologolo wa Maakê wa ntlha. Ha ekare go sêkwa banna-bagolo ba ikêpêla ka ôné molaô yona, le ka tšwa bophirima la wêla botlhabatsatsi. Melaô ya gompieno Banôtwa ba e nyenya, ba re ke melaô

ya maferefere, e phalwa ke ya badimo, mme go botoka gore Banôtwa ba busiwê ka ya bo-rrabô; ke yônê é e ba siametseng. Ha O re ba tsêê ya kajeno ba go bolêlêla masana a a koko-metseng gore O tla se kuta.

Jaanong re bôna gore Bakubung mo pušong ba sale kwa moragô. Go tlhokôfala matlo a ditirêlô fa 'kgotla-jaaka a diphuthêgô, le a ditshekisetšo. Go tlhokôfala ditilô tsa kajeno fa 'kgotla. Go tšhwanetse ga hirwa mokwadi yo o rutegileng, yo o nonofileng, yoo o tla kwalang ditirafalô tšotlhe tsa motse le tsa lekgotla, yo o tla simololang tirô ya gagwê ka nakô a be a tšhaise ka nakô, yo o tla sekeng ere ka nakô ya go sebeta, O fitlhêle a seô mo lekgotleng, a ile dip hafaneng.

A go sekisiwê ka mokgwa wa kajeno, a go atholwê ka mokgwa wa gompieno, a go tsamaisiwê ditaba ka mokgwa wa malatsi a; a Raijane a ke a rutwê, Bakubung tlhê! Lo ipusetsa kwa moragô ka go se rute marêna a lona. A ke lo tšogeng tlheng Banôtwa! Lo tlogêlê go dira dilô ka TLWAÊLÔ, itseng gore tlwaêlô e ya bolaya. Utlwang a me ke ao. — Banôtwa — a yo mosêtlhanyana.

XI

Lefatshe ja Makiestad le fapaane le ja Natalê, ga le na pula jaaka ja Natalê. Pulana é e nang Mogari mo ngwageng ga se ya sepê, ha re e tšhwantshanya le ya Natalê. Tôta lefatshe ja Kgatlêgô ke ja kômêlêlô, mme ga lo a siamêla go lengwa, le siametse thuô ya dikgomo. Ke gônê ka moo Mpuru wa Bôšefêlêtê e sa tlholeng e lema mmu, e ruwang medimo-e-e-dinkô-di-metsi.

Banôtwa ba ntse ba lema. Ba dira jalo kagore ke tlwaêlô gore ba lemê, mme ha go ba busetse sepê. Ngwaga le ngwaga ba iteka letlhôgônôlô, mme kotulô ga se ya sepê. Ha mabêlê a bolailwe ke letsatsi kapa nngwadibê, kgotsa mollwana ga ba fellwe ke tshêpô. O tla fitlhêla ba tshêpa gore ngwaga yo o tlang ba tla fola mabêlê le mebopo. Ikgomotšô ena ya go se kotulê sepê é, e loile bobe mo mading a bônê, ebile ba na le seanê se se ba thatafatsang mo megopolong — “ngwaga o sa nthateng kgabaganya.” Ha ngwaga o sena pula mme dijâlô di gailwa ke mogote wa letsatsi, O tla fitlhêla ba le mo seleding, mme gôna ba ntse ba šolofêla gore motlhaopê ba tla tšwa ka sengwenyana ha go kotulwa — kana — “tšholofêlô e tlhabise ditlhong.” Leha pula e ile dinakeng tsa dikgomo, ga ba latlhegelwe ke tshêpô. O tla utlwa motho a ntse a re, “a Modimo tlhê O re gopolê, fêla Rasemangmang ha e kake ya tlhole e tsaya sebaka, e ya na mo malatsing a, O lebêlêlê.” Ke bao gê Banôtwa ba ga pula-e-tla-a-na.

Gapê mokgwa yo Bakubung ba lemanang ka ôné ga o a siama, ke mokgwa wa go swafatsa lefatshe. Ba kakaila fêla mo godimo, le gôna ba šwapotsa fêla jalo gangwe ka ngwaga — ha go jalwa dijâlô. Gantsi ba jala ka letlhaku. Ke gore go na le gore ba lemê ka mogoma, ba gase peo, ba be ba e thibetse ka letlhaku. A go phaphathêla mmu.

Leha baruta-go-lema, bo-Rakôta, ba le teng, Banôtwa ga ba ba fe ditsêbê. Ba re ba a tsênwa, ba bone go lema kae etšwe e le bana, a ba tsamaê ba ye go ruta bo-rraabônê. Bônê Banôtwa ba tla nna ba itemêla jaaka galê.

Ka tumedi ya Banôtwa, mokgwa yo ba lemanang ka ôné o siame. Ha dijâlô tsa bônê di le bokowa, O tla utlwa ba re di loilwe. Ga ba dumele gore di dirwa ke mokgwa wa bônê wa go lema. Ha pula e tlhókôfala, ba re go beilwe dibêêla mo nageng go e thibêla. Ga ba dumele sepê sa gore pula ga e laolwe ke motho, e itaolêlwa ke Modimo. Ha se Barôka ba ka e nesang. Le kgosi ga e kake.

Selô se se utliwisang botlhoko ke gore Banôtwa ga bana lefatshe ja sepê. Lefatshe ja bônê le le nnyennyane, mme bônê ba atile. Mo go lônê lefatshenyana je, go agilwe metse; go na le mo go lengwang gônê, le mo go fudisiwang teng. Felô ga temô, le ga kagô, le ga phudišô ga go a lekana ba bina Kubu. Masimo ga a kgone go phedisa batho, mafulô ga a fatlhose dinamanyane. Kwa masimo, go kotulwa mo go lekaneng kôrô ya molelô wa mariga. Mariga le dikgakologô, dikgomo di bolawa ke bokôgô — di fofotšwa ke phefô.

Jalo gê lefatshe ja Mogari, ga le kgone gore monna a iphedisê ka dikenya tsa lônê. Monna ha a le Makiestad o bolawa ke tlala ya letšhau, tlala ya bojadikata, êné le mosadi wa gagwê le bana ba gagwê.

Legaba je le mo pateletsa gore a šutlhê a yê Makgoeng. A yê go batla tirô kwa meepong, kwa dipolaseng tsa bo-Ranku-di-kae, kwa metsegading ya batho-bašweu. Go iwa koo go ya go jakwa, gore bana ba se wêlê išong, gore bana ba se fofotšwê ke phefô, ba se momonwê ke malwetse.

Gongwe le gongwe kwa ba bônang tirô gônê ha ba lefšwe sepê. Ditlhwatlhwa tsa bônê ga di ntshe motho lehumeng, ha di kgophole mohumanegi. Di dira gore motho a phelêlê mo bodiding le mo bokgobeng. Go ntse jalo ke nnete. Ke goreng mmušô o sa dire gore motho-motšho a lefiwê madi a a

mo lekaneng? Ke goreng mmušô o sa dire gore batho ba kwa dipolaseng ba okelediwê mafatshe? Ha ho a lolama gore mafatshe e nnê a "Trust," mme batho-batšho ba ba nnang mo go ôné ba lefê lekgêthô go ya bosenabokhutlô. Go molemô gore bathobatšho ba ithêkêlê mafatshe a e leng a bônê. A morafe yo mongwe le yo mongwe o ithêkêlê mafatshe a ôné — "mphê mphê o a lapisa motho o kgônwa ke sa gagwê." A mmušô o thusê moo.

A phallô é ya banna mo gae go ya Makgoeng e ya .Humi-sa? E mašwê tôta. Bophelô jwa banna kwa ba sebetsang gônê ga bo pila — ke kgokafalô fêla. Maitšholô a batho a senngwa ke kgaoganô é ya banna le basadi. Bana ba sala le bommaabô gae, mme kage ba tlhola bommaabô go ba phedi-setsa ka fa tlase ga taolô, ruri ba fetoga baitaodi le disenyi. A mmušô o baakanyê tlhakatlhakanyô é. O dirê gore banna ba ba dirang mo metseng ya Makgoa, ba fudugêlê le bana ba bônê koo Makgoeng, ba ba nnang kwa meepong le bônê ba dirê jalo. Gapê jalo kwa dipolaseng. Ba ba kwa magaeng a Batšwana, ba fiwê lefatshe je le tla ba phedisang ka botlalô.

Metse ya Batšwana gompieno e fetogile matlôtla bannga yônê ba ntse ba phela. Ga go ditirô dipê tsa tšwêlêlôpele tse di ka dirwang mo gae ha banna ba ineile naga. Ha go kgosi epê e e ka dirang ditirô tse di kgolo ha banna ba seô mo gae. Kana kgosi ke kgosi ka banna. A sellô se sa rona mmušô o se sekêgêlê tsêbê.

XII

Ke sebaka thutô ya bodumedi e ntse e tsile mono Bonôtwa. Batho ba ntlha go e tlisa ke Maburu. Ke bônê ba tlhabolotsêng Bakubung pele; ba ba šupetsa lesedi le tsela ya nnete le bophelô, le polokô ya bosakhutleng.

Moruti Van der Spui o ne a aga ntlu Nôtsweng, ntlu eo e ne e agilwe ka setena le bojang. E le kgolo thata. Fa thokô ga yônê ga agiwa ntlu ya thapêlô (kerêkê). Kêrêkê eo e ne ya agiwa ke kgosi Mathibê, mme a e naya Spui gore a dirê mo go yônê. Moruti a dirêla mo go yônê. A tšhwara tirô ka nonofô ya lekolwane ya totafala. Banôtwa ba bantsi ba tlhabologa, ba tsêna phuthêgwana, ba kolobediwa mo **LEINENG JA MODIMO RRA LE MORWA LE MOYA YO O BOITSHÊPÔ**. Moruti o ne a sa rere Mogari fêla, o ne a simolola diphuthêgô mo metsaneng e e mo ditlhakoreng tsa Makiestad.

Maikêlêlô a moruti e ne e se fêla go ruta ka ga bo-Modimo. O ne a eletsa thata go fetola bophelô jwa Banôtwa go ba dira batho ba ba itirêlang ka diatla. O ne a batla go ba šupetsa mokgwa yo montlê wa go lema le go jala dipeo, le go kotula le go photha. E ne e le keletšo ya gagwê gore go lema e nnê tirô ya banna — eseng ya basadi. Gapê o ne a ikaeletse go bontsha Bakubung mekgwa e mentlê ya go ruwa diphôlôgôlô tsa gae — dikgomo, dipitsi, dinku, le dipudi.

E ne e le tumedi ya Spui gore ga go thuse sepê go tlhola O siane le motse, O ntse O raya batho O re dirang jaana le jaana. Se se siameng ke go dira ka mabôgô, mme se O se dirileng se bêtê thutô mo bathong. Jalo ge moruti o ne a simolola go dira, o ne a sebetsa segotlô sa gagwê, a se jala merôgô ya Sekgoa le ditlhare tsa maungô. Legae ja gagwê gê ja kgaba, ja eletsêga mo ponong ya matlhô. Banôtwa

ba buduloga matlhô, ba mo etsa ka go jala ditlhare-bogolo-botona tsa maungô.

Erile moruti a ise a dirafatse maikaêlêlô a gagwê ka botlalô, ha tla matšhwênnyêgô mo magareng a gagwê le kgosi. Moruti o ne a kopa kgosi lefatshenyana ja Gônôsekapa. O ne a šupetsa kgosi gore mo metseng yotlhe e go agileng baruti go mafatshana a dikgosi di a fileng baruti go dirêlla Modimo mo go ôné. Jaanong gê le êné o batla Gônôsekapa ya mofuta yo.

Kgosi le Banôtna ga ba ka ba dumêla go segêla moruti Gônôsekapa. Ba ne ba mmolêlla gore mokgwa yoo wa Gônôsekapa ga ba o tlhoke. Ba mo gakolola gore a bakê a se tlhole a bua kang ya mofuta yoo, mme ha a ka raêlêga a e bua, setšwallê se tla senyêga. Go ise go tsee lobaka lo lo kaakang go no ga nna pelaêlô ya gore moruti o ikaetse go rekisa lefatshe ja Nôtweng mo Makgoeng.

A gana go utlwa ôné matlakala ao a re go Banôtna a re, "ere ge ke gadima, ke fitlhêlê dikgašwana tsa Spui di le mo meolwaneng ya Kgatlêgô. Ha ke tlhole ke mmatla, ke mmolai wa me, leferefere, molôtsana mo lefatsheng ja me."

Yare letsatsi le ise le bee kae le go tšwa, ba thêlêgêla fa pasetoring Banôtna ka dikoloi. Kwa ntlê le puô ba tsêna mo tlung ya moruti ba ntsha dithotwana tsa gagwê ba di paka mo dikoloing. Koloi e nngwe ya rwala moruti le bana ba gagwê. A lêlêšêla makôtôkôtô a Nôtweng a tšwa ka motse, mme yare mo meolwaneng, moruti le dithoto le balosika jwa gagwê ba folosiwa. Moruti a têwa ga twe a tlogê mo meolwaneng eo a boêlê gaabô. Kagonne Bakubung ba tlhapetšwe ke ditirô tsa gagwê.

A sala foo Spui wa batho a le mo tsietsing. Tlhaloganyô ya gagwê e mo tlogetse, a sa itse gore a ka dirang. A tlhomola pelo Tlhabologang wa batho, a latlhegile moditšhaba wa batho, le mo ragile lefatshe ja ga mo itêê a llê, ga le na maaparô. A tloga foo a llêla bo-Rankudikae, ba tla ka makoloi a bônê,

ba mo tsaya le dithotwana tsa gagwê ba mo isa ga bônê. A feta a ithêkêla lefatshana teng, a aga gônê.

Kerêkê ya Spui e ile ya thubêga. Au Jakobosi mongwe wa Banôtwa ba ba neng ba itsege ka nakô eo, o ne a ya le naga, yare ha a boa, a tlhaga a na le moruti wa Metetisi. Moruti yo a feta a phatlola kerêkê ya Spui ka bogare, bontsi jwa phuthêgô ya nna Mawêsêlê, bonnyennyane jwa salla maikanô a bônê mo Fora.

Masalli ao a kerêkê ya ga Spui a tlhoiwa ke Banôtwa. Ba ba šotla, ba re ke ba kerêkê ya MPuru. Ba ba tšhêga, ba ba kgwêla mathe. Ka ga keletšo ya Mawêsêlê e ne e le gore kerêtsana eo e šwê, mme ga palêga.

Motlha mongwe Ba-Metetisi ba tsênêlla Mafora a rapêla mo kerekeng ya ga Spui; ba ba betsa "gô nôgô," Mafora a itêtsêga a tshaba lepaapaa! Go tloga foo kêrêkê ya Spui ya tsêwa ke Ma-Wêsêlê a dirêla Modimo mo go yônê go fitlhêlla gompïeno.

Mo mekubukubung ena Mafora a ne a eteletšwe ke Moêfa-ngedi Maledu. A itšhoka le bônê ba be ba ikagêla kerêkê e gompïeno e welêng.

Dikêrêkê tsa ata le nakô Mogari. Mo godimo ga tse pedi tse re setseng re di umakilê, ga tla ya Sepunara (Penticostal Holiness Church). Kêrêkê é e ne ya tiisiwa ke moruti wa yônê Sepunara wa Mo-Amerika, a gapa dinku tse dintsi kwa Metetising. Ga tlhôngwa ya Tšhatšha le ya LLutêrê wa Bopedi le ya Lebatlane (Bethel Sending Kerk) le ya Donki (Bantu Methodist Church) le tse dingwe jaaka tsa bo-Raletšwai le Sione le Rôma.

Go bolêla nnete ga se dikêrêkê Makiestad ke tlaang le bônê. Tse dingwe di na le baruti ba ba nnang gônê Mogari, tse dingwe di êtêlwa ke baruti ba tšônê ka sebaka le sebaka. Se se tlaang fa tlase ke lenaneô ja dikerêkê le baruti ba tšônê:

Leina ja Kerêkê

Wêsêlê

Bapedi

Donki

Fora

Lekitlane

Moruti wa yonê

S. P. Tlhabologô.

K. R. Bogale.

R. V. Mjali.

W. S. Lebôna.

T. T. Phamphathini.

Baruti ba kwa tshimologong ba ne ba tlhwaane, go sena leratô, fêla kajeno ba utlwana. Jaaka Moruti Tlhabologô a sale a tla Kgatlêgô, re bôna dikêrêkê di rerisanya, di agisanya, di thusanya mo ditirong tšotlhe ka lekgotla ja Baruti. Badumedi ba dikerêkê le bônê ba aratana. Moya wa Sekerêsetê o wa lôwa. Baruti ba thusanya mo diphitlhong, le manyalong, le mo dikolobetšong jalo-jalo. A thatô ya Morêna e dirwê mo lefatsheng le kwa legodimong. Bakaulengwe a re rataneng Moreneng.

Jaaka ke setse ke akantsê kêrêkê ya Spui e ne ya simolola sekwele sa bana sa motshegare. Bana ba ne ba rutiwa Bebele le go kwala. Go ne go sa rutiwe Sekgoa kgotsa Seburu. Se se neng se rutiwa ke Tiragalô ya Bebele le Dipisalomê le Katekesema. Yare ha ngwana a itse dithutô tseo a amogelwe mo kerekeng. Go tloga foo a dirwe mothusi mo kerekeng kgotsa mo Sekweleng. Ha a ruta mo sekweleng o ne a bidiwa "Mesetere."

Ha Ma-Wêsêlê a seno go tsêna Mogari, a tšwêlêla le tirô ya go ruta bana. Le mo Fora go ne ga bulwa sekwele sa motshegare. Ka mantšwe a mangwe go ne go na le dikwele tse pedi — sa Fora le sa Wêsêlê. Dikolong tse pedi tse go ne go rutwa thutô ya Setšwana le Sekgoa. Mme dikolo tseo tsa gola. Erile ka ngwaga wa 1930, sekolo sa Wêsêlê sa be se na le Megokgo (teachers/Onderwysers) e menê, mme sa Fora e meraro.

Motho wa ntlha yo o ka bidiwang mogokgo tôta Bonôtwa ke Moilwa. Moilwa o ne a romêlwa Koloni go ya go

ithuta. Moragô a tlogêla sekwele se se bôtлана (Primêrê Skool) a ya go ithuta kwa Lovedale. Koo a ithuta a ba a feta seêma sa borataro (std. VI). Ka go tlohoka dithata a boêla gae.

Ha a fitlha Makiestad o ne a itsiwe e le morutegi wa barutegi, naledi ya dinaledi, lethale ja matlhale. Banôtwa ba mo fa tlotlô é e neng e fiwa barutegi metlheng eo.

A simolola go ruta bana ba Ma-wêsêlê mo sekweleng. O ne a ba ruta sebaka se se leele, bonnyennyane jwa bônê ba feta seêma sa boraro, mme jwa romêlwa kwa Kholetšheng e kgolo ya Khilinaretone. Koo ba ithuta bogokgo (botitšhêrê). Moragô Moilwa a tlogêla sekwele sa Ma-Wêsêlê Nôtweg, a ya go ruta mo go sa Mafora gônê Nôtweg. Se se dirileng gore a dirê jalo ga re se itse.

Barutwana ba babedi ba Moilwa, ba ba fetileng dithutô tsa bônê ka botlalô ke Tšhweu le Tala. Tšhweu o ne a ruta kwa Makgoeng, mme moragô a tla go okamêla sekwele sa Ma-Wêsêlê Nôtweg. Tala ênê o ne a dira kwa Botšwana, mme le ênê moragô a boêla gae, a feta a nna mothusi yo mogolo wa tšhweu.

Tšhweu ha a fitlha Kgatlêgô o fitlhetse go rutiwa go fitlha ka seêma sa boraro. A feta a dira thata mo sekweleng seo, mme yare a ise a se tlogele a tsenya Seêma sa borataro.

Ka yônê nakô ena sekolo sa Fora se ne se okametšwe ke mosimane wa Bopedi go twe Maté. Maté e ne e le sepharatlhanyi sa lekolwane, seithati sa motho, radipina rure. Ha a fitlha Makiestad o fitlhetse sekolo sa Fora se šule. A se tšosa ka nakô, a ruta dipina tse dintlê, basimane ba letsa dithopathane ba ralla motse le basetsana ba ôpêla, mme ka mokgwa yoo ba gapa bana ba bantsi ba tla sekolong. Esita le bana ba bangwe ba Tšhweu ba tlogêla sekwele sa Metetisi ba ya Fora. Gore Tšhweu a se êlwê ke bana, a ngata a tiisa, ga nna phadisanô ya semphetê-semphetê. Tšwêlêlô pele ya bônwa ka matlhô, mme se se molemô ga nna leratô le kutlwanô

magareng a Tšhweu le Maté' — selô se ka galê se tlhokôfala mo baêtapeleng ba ba dirang mo motseng o le mongwe. Le gompijeno Banôtwa ha ba lebale ditirô tse di molemô tsa ga Tšhweu le Maté.

Moragô Maté' a tšwa Bonôtwa a ya go ruta Gouteng moragônyana a tsênêlla boruti a bo feta, mme kajeno ke mokwadi wa Mokgatlhô-wa-Barutwana-ba-Bokeresetê. Ha a tloga Bonôtwa mannô a gagwê a ne a tsêwa ke Keeme.

Mmušô o ne wa itumêlêla ditirô tsa ga Tšhweu, mme wa kgêtha Tšhweu gore e nnê mongwe wa bathusi ba Batlhatlhofo ba dikolo tsa bana. Erile ha a tloga boêmô jwa gagwê jwa nêwa Tala.

Ka ngwaga wa 1930 ga tla motlhatlhofo yo moša-Morêna Moragogadithaba. Monna yoo a feta a laola gore dikwele tse pedi tsa Nôtsweng di tlhakanngwê. La bofêlô tsa kôpanngwa, mme Tala le Keeme ba lwêla boêtapele. Moragôntwa ya feta, kage mmušô o ile wa naya Keeme kêmô eo. Go tloga nakô eo go fitlha ena, Keeme o ntse a le gônê.

Ha dikwele di kôpana bana ba ne ba tsênna mo dikerekeng tsa Wêsêlê le Fora, mme Banôtwa ba ne ba aga sekolo fa patlelong ya motse. Sekolwana seo e ne e se sa sepê. Dikamotshana tsa šônê le hôlô di ne di le dipôtlana. Se se mašwê bogolo ke se: Sekolo seo se ne se agilwe ka disênkê go tloga fa fatshe go ya kwa godimo e ne e le disênkê fêla.

Ha e le selemô disênkê tseo di ne dira gore sekolo se llôfalê bobê, mariga di dire gore se rurufalê mo go tenang. Ha O ne O ka tsêna mo go šônê bana ba le teng, ha e le selemô O no O tla fitlhêla go le bollô bo re byôô! Ha e le mariga O fitlhêla gore tšhiki!

Erile ha Motlhatlhofo Moragoga-dithaba a tsêna Mogari, a tšhošwa ke seka-sekolo se. A šotla a re ga se sekolo ke oko. Se tla tsenya bana bolwetse ba manglele, se tla ba bolaisa matlhô. A gakolola Monôtwa gore a agêlê bana ntlu e ntlê ya sekwele. Kgosi ya dumêla go dira jalo.

Ka nakô eo morafe o no o êpa tamô, mme go sa dumelege gore go agwê sekwele e ise e fele. Moragôga-dithaba a laêla Keeme gore a fôrômê setena ka bana ba sekolo. Keeme a dira jalo, mme ba dira lekgolo ja dikete tsa šônê. Morafe wa fitlha wa dira lekgolo ja sekete se sengwe, ntlu ya agiwa.

Erile sekolo se ise se bee kae le go fêla, ga nna phapaanô magareng a Keotsere le Keeme. Phápaanô é ya nna fano, mme mmušô le Moruti Melalê wa êma le Keeme; morafe wa Banôtwa wa êma le kgosi ya bônê ebong Keotsere.

Mokubukubu wa tsaya mogôga yo moleele, go se opê yo o ikôbêlang yo mongwe. Matšhwênýêgô á a šulafatsa moya wa Keotsere, mme badimo ba gagwê ba mo tsaya. Moruti Melalê le ênê se se tsereng Keotsere sa mo tsaya. Ga sala Keeme mosimane yo mokhutšhwane a re, "Lo tla ntirang, yo o ka nkatumêlang o tlhólêla bo-mmagwê dilelô."

Banôtwa ba ne ba sa batle Keeme mo sekolong sa bônê. Ba ne ba eletsa ha a ka tšwa mme ênê a re ha ba kitla ba mo ntšha Nôtweg go tla intsha ênê. Go ntse jalo o sale Nôtweg. Banôtwa ba santse ba tlhoile Keeme, mme o ntse a dira mo motseng wa bônê.

Go batho ba bantsi ba ba reng Keeme o fositse ka go lwa le morêna, ga se ka mokgwa wa Senôtwa gore mothwana jaaka ênê a buê le kgosi. Go yê go yê ba tla be ba nne ba mo tšhwane. Go ba bangwe ba ba reng Keeme ga a fosa. Ba ba reng jalo ga ba ba kae.

Baetšho a re tlogeleng diphufa le ditshêlê, re batleng tšwêlêlôpele. Mekubukubu ye e busetsa sekolo sa Nôtweg moragô. Ga se tlhole se tsaya logatô lepê la tšwêlêlôpele. Sekolo sa Nôtweg ga se tlhole se ya pele. Le dithutô tse di phagameng, jaaka tsa Sekolo se segolo (Hoër Skool) le ya go apaya (Domestic Science for girls), ya go betla (carpentry), ga di ake tsa tsenngwa.

Ke gônê gompijeno go lweng mo lebelong ja go aga Sekolo sa dithutô tse di kgolo. Go šupêga gore leha go le

bangwe ba ba ratang go senya kagô eo, go tšweletšwepele, lerole le bi-tile mokoduwê, molodi o llile. Tlhabologô le tšwêlêlôpele ba di tšhwere ka diatla, mme re gopola gore mo dipakeng tse di tlang, Banôtwā ba tla ipelafatsa, ka bana ba bônê ba tlabeng ba rutilwe.

Ha motho a batla go itse sentlê kaga bophelô le mokgwa wa Banôtwā, go ka siama thata ha a ka jêla Mogari nala. Loêtô jwa gagwê Makiestad jwa nna loleele, kegore ha a fitlha Kgatlêgô a thanthollê kobô segolê, a nnê fa fatshe. A simololê go ithuta Bakubung ka tlhôkômêlô, a ba itshêkêgêlê. A êlêtlhokô go phela ga bônê, a bo nwê, a bo tlatse mo tlhaloganyong ya gagwê yotlhe.

Ha a ka dira jalo o tla bôna dilô tse dintsi tse di amanang le Banôtwā. Lantlha o tla lemoga ha Banôtwā e le Baratamerela-banna le basadi, esita le bônê bana. La bobedi o tla lemoga ha motse yoo wa Kubung o tlhwe o le mo legagaa-gaeng ja meletlo le medumô. Medumô eo e dirwa ke bana le banna, mme bogolobotona basadi.

Bana ba Nôtweng ba na le meletlwana-letlwana. Ba ba nnyennyane ba atêla go ithuta dipina mo bekeng, ere ka letsatsi ja boikhutšô ba tle ka dikgôrô tsa bônê ba fete ba phadisanye mo dipatlelong kapa makgotleng. Letsatsi jeo O fitlhele ba gaketse banyana, ba ikgabisitse thata ka dithunya — eleng matitšhêrê a bônê go sa buiwe, le dithôbane tse ba opedisang ka tšônê di gomilwe ka masela a mefutafuta. O fitlhele ba goa, ba ôpêla ba gagasêla, ba bina, ba gata ka dintlha tsa menwana, ba temekisa dinôkana, ba thenekisa maragwana, ba tlhanasêla mere e be e nne borethe. Bommabô ba le kae, ba gaketse ka go itaya lešalawa. Mosadi a tsene gare a re ga riariaria! Ha a rialo a tēmêka ka bothakga botlhe jwa gagwê, a tsee mosese a o kgaphele kwa, ere o akgêgêla kwa, a o pheulele kwa. A nyanese ka go kukêla ijôrôkô godimo, matsêlê a tšwele nyanyeng, a a kgaphele kwa, a akgele kwa, a a thufulele kwa, a mo šapotse dikgopô

tse, le dimpa tse. A fetse ka go boêla kwa go basadi ba bangwe, a têtâ ka dirêthê, mekibô ya gagwê e utlwala thata, a re, "A esokeng, e tlabê e ne e se bana ba rona ba re ba itsaletseng!" Setshêgô se re waa! a fete a phutlhame fa fatshe a kgapha sethithô mo sefatlhegong. O ntse jang morôlê yo monaana, a o tlhotlheditse, o re gwaa!

Ngwaga le ngwaga ha go tlhagolwa, banyana ba bagolo ba tlhagolêla batho ka dikgôrô, ba hirwa ka lešomê ja mašeleng kgotsa lešomê le bothano (10/- of/or 15/-), kgotsa go feta foo ha ba iphaena. Mariga le gônê ba nne ba dire jalo. Ere selemô ba simolole go phutha madi a bônê mo bathong. Ere ha ba a kgobokantsê ba kgethe letsatsi ja moletlo. Ba simolole go rêka kgomo le kgetsana ya šukiri le ya bupe jwa marôthô, le tee. Ba laletse bagolo ba bônê, ba silê mabêlê go apaya ting, ba thuge mmopo go dira setampô, ba gaile momela gore ba tlê ba dirêlê bagodi motlhodi.

Ha letsatsi ja moletlo le tla, O bone ese dijô e le tlaang lo bônê, go ntse ntlanya-tlaya, ese šukiri, ese matlhare, ese bojalwa, ese nama. Banna le basadi ba phuthege go tlo ikopêla mo 'ganong, ga go twe "go kopa go beilwe, go kêta go utšwa."

Ere ka thapama ya letsatsi jeo, banyana ba ikgabise ka mosese yo ba o reketseng semphatô (uniform). Ba simolole go ôpêla go letšwa dithopathopane, go tsamaiwa mo mebilaneng. Ere letsatsi le wêla, ba boele moletlong go yo go jewa.

Ha ba fitlha gônê ba fe bagodi pele le baeng, ba ba kitle ka kofi-yo-Molefe le Pheto (bojalwa) le nama ya tšhôtlihô, kapa megodu (e fiwa banna fêla), kapa ngati (e fiwa basadi fêla), kapa diphilô le mehunwana (e fiwa bannabagolo le basadibagolo fêla), kapa metsi a a fisang batho mala (tee), a šabêlwa ka senkgwê se se sa tshašwang sepê. Banôtwa ha ba agêla go tlotša senkgwê ka serelli kgotsa botôrô kapa itjê mê. Ba fiwe le setampô. Bakubung ba madi a toropole kgotsa barutegi ba felwe dijô mo mabating a bojêlô, nama ya

bônê e sa apeiwa ka metsi, fêla, e tlhakantšwê le pepere le kheri le dipotata jalo-jalo.

Ere bakopi le balalediwa ba seno go ja, go simololwe go ja, kegore bangamorêrô ba ikatumetse dijô ba di katake ka mênô. Motho a je, a be a sale a sa itse gore a ka jêla kae. O utlwe moêka a iketlolotsê a ntse a re, "Banôtwa ke jelê rure, dijô di bowa fa kgôkgotšhong, mpa ya me e gagametse e ntse e rile tsii! Ngwana ke wêna bôna gore ke ruthakile megopo e mebedi ya bogobê le setampô le dikopi tse tlhano tsa tee, ha ele ka ga nama le dinkgwê ga ke buwe. Ke setse ebile ke bya mogošane. Tse di setseng molekane ke tla di ipeisetsa bo selê, phiri ha a aka ha a re "ga bo se gangwe." Monkane wa gagwê a arabe a re, "le nna nkonne ke ile ka di ipaya pele, ka di sêtlhaka ka leinô, ka di metsaka ka kgôkhôtšô, mo ebileng eteke mala a me a tla sega, mpa ya me ekete e tla re phaa! ka bogare."

Ha bana ba a ja jaana, bagolo ba bônê ba ôpêla, ba bina mo lelapeng, meêpêlwane le dikôma. Ba gaketse. Ba ntlafatsa pinô ya bônê ka diteme, monna a kuwa, mosadi a duduetsa, monna a letsa molodi, a be a fetse ka go tšhikinya-tšhikinya mpa ya moretlwa. Mo thekong go le thata, go temekisiwa mangôlê, a kôkôrôpanngwa, manginana a llêla lemong, dinôka di reketla, O a ne O bôna motho a êma a ikukêla mo loaping, a ba a tsepa fa fatshe.

Botlhe ba le mo boitumelong jo bo ba gopotsang metlheng e le ya bônê ya malôba ha Batšwana ba ise ba bušwe ke Makgoa, ha dikgosi tsa bôna di santse di busa ka botlalô, ha Banôtwa ba ise ba ntshiwe bonna ke Makgoa, a ba dira basimanyana, bo-marorongwana, bo-marorwe ka rrê ka rrago.

Ha ba ntse ba ôpêla jaana bagolo ba bangwe O bone ba ntse fa thokô ba ôpêla dipina tsa Thamaga-yo-Jeso. Bao ke ba ba bitšwang Bakerêsetê, ba ba tlogetseng Setšwana, mme ba amogetseng Sekgoa. Bao O tla lemoga ba se kae, e le tôta bonnyennyane jo bo itshenketšweng." O tla bôna ba

leka ka thata ya bônê yotlhe go rorisa Jehova Modimo wa Iseraêlê.

Moletlo yo wa bana ba Bakubung gantsi o nna malatsi a mabedi kapa a mararo, mme o fele. Bana ba phatlalle ba boele magaeng a bônê. Bagolo le bônê ba ye gae ba itumeletse tirô ya bana ba bônê. Ere ngwaga yo moša o simolla, bana bao ba boele ba tlhagolele khirô, moragô ga thôbô ba dire moletlo gapê. Go nne go dirwe jalo ngwaga le ngwaga. Gapê ha ese mokgwa ke tlwaêlô.

Ha Mošweu a santse a okametse sekolo sa Metetisi, o ne a tlhagodisa bana ka khirô. Ere Keresemose a dire moletlo yo mogolo. Bana ba je ba itumele, le bagolo ba fiwe ba thabe. Go opelwe, go binwe malatsi a mabedi kapa a mararo. Mme jaaka Keeme a sale a tsêna Nôtsweng, ga gona selô sa mofuta yoo.

Nakô e tlotlegileng thatathata Kgatlêgô ke ya botsalô jwa Morêna Jeso. Pele ga nakô é e fitlha go nna ipaakanyô e tonana. Basadi ba simolla go dira mmu, ba ritêla mo malwapeng le mo matlung. Malwapa a kgaphiwa, dipôtana di tseketlediwa ke dithakga tsa basadi ka menwana, dipôtana tsa ko kwa ntlê di tshašwa ka motlakase kapa taka, fêla go tshasiwa lepele ja tsônê fêla, ditlhakore tsônê di fogotlhiwa ka mmu yo motšhonyana kapa yo mosêtlhana, dipôtana ko kwa teng di tshašwa ka moralô. E le semphetê-semphetê, dipôtana tsa lapa (kwapele) di kgaphiwa kwa godimo, mme mo tlase di tshasiwa ka mmu yo mošibitšwana.

Ha go ntšwe go tšhwerwe jaana mo mmung, 'tshadi e nngwe e be e siane mo mabenkeleng e ithêkêla mesese e rekele le bana diaparô. E nngwe e pagame ditekesi (taxi) e ya Gouteng go yo go batlêla bana diaparô kwa go borraabô. Mo nakong eo, basegi ba Nôtsweng ba be ba se mo tirong ya go sega e le didimalang. Go sa buiwe go didimalwa fêla, a tlanngwa fêla. Madi a tšhologêla lefêla. Basegi ba sega bosigo le motshegare.

XIII

Ha malatsi a Keresemose a setse a se kae, Banôtwa ba ba ileng majakong koo Sekgoeng, ba agêla go gôrôga ka dillori tsa Rotwêrotwê. Letsatsi je lengwe le je lengwe O tla ipônna bontsintsi jwa basebetsi ba tšhololwa ke llori, di tletse batho le diphatlô, le batšwa-Porêthê, le bônê ba gôrôga ka dikgetse-kgetse tsa mabupe a Sekgoa, bo-mmamabupe bao ba ntse ba ôpêla pina é ka maatlametlo ba re:

“Re sentsê madi kwa Marekana,
Re tšhentšhisa dipôntô;
A bonyana we! re sentsê madi;
A bonyana we! bakeng sa Marekana.”

Phetêphetê e ya kgôrôgô ya Banôtwa é e tsaya malatsi aotlhe go fitlhêlla maitsiboya a ge e tšoga e le Keresemose. Ese batho ba ba gôrôgang Kgatlêgô, dillori di tšhwere bothata, di gôrôga di tletse mantsiboana a letsatsi je lengwe le je lengwe, di fete di tšholle, di boele gapê Gololwe, di kgêrêbana ditshipi tsa Makgoa, di yo go rwala batho ba ba setseng. Ere bosigogare di be di gôrôga. Ha bo o sa di be di menoga di ya Gololwe, di yo go tsaya ba ba tla tlhôngang ba tlhatsiwa ke setimêla.

Ere phakêla ya letsatsi ja Keresemose, go goroge masalli Gouteng. Bangwe ba tla ka dithekisi, ba bangwe ka dillori tsa dibese, tsa bo-Richêthê Baloyi. Motse o tšoge modumô, o tlhanasêla batho.

Banôtwa ha ba ke ba dira meletlo ya botsalô jwa Morêna Jeso. Ba paka dikgaragana tsa marôthô ka dikhurumêlô, mme e re bo osa, bana ba fiwe dikgaragana kgotsa dipotokwane tseo, ba tlhwe ba di teketa ka mênô, mme ba itumele. Kwa Mmammitlwê, leha batho bakeng sa go dula le Maburu ba tlotlile Nibijara go gaisa Keresemose, ba se kae ba ba dirang

Keresemose,-ba mo dira. Ba bolaya dipudi mo meletlong, bangwe ba ba itšholetseng, ba be ba bolaye dikgomo tsa bônê, mme letsatsi jeo ja boitshêpô le ntlafadiwe ka boitumêlô jwa dijô.

Ere ha letsatsi jeo ja Keresemose le tšwa, le fitlhele batho e le malôba a maabane ba tšogile. Selô se se dirang gore ba phakêlê jaana ke se. Go tumedi ya gore letsatsi ja Keresemose le fapaana le a mangwe. Ke letsatsi je le tshekeletsana, je le phatsimang thata. Letsatsi jeo go šupa boitumelô jwa botsalô jwa Mesia, ge le tšwa le a bina, le tloletlole, le pharume-pharume. Selô se ke šônê se se dirang gore Banôtwa ba phakêlê. Ba be ba batla go bôna letsatsi ha le tshameka.

Yare ha letsatsi le seno go tšwa, ditšhipi tsa dikerêthana tsa Nôtweng di lle, batho ba phuthege go yo utlwêlla baruti ha ba rêra ka botsalô jwa ga Jeso. Gantsi dikereke tseo di tsênwa ke Bakubung ba se kae, bontsi bo itunna koo gae, mme ere ba ba yang gônê, ba ba ree, “tsamayang lo fetê lo re rapêlêlê, lo be lo tlo go re bolêlla gore ba reng bo-Ratlibologang.”

Moragô ga dikerekê go nne ipaakanyô e kgolo, banna le basadi ba apare, mme bogolobotona bana. Bônê ba itšhampe ka mesese e mentlê, dišutu tse dintlê, ditlhako tse dintlê, le ditlhorô tse dintlê. Ba simolle go étêlana. Mebilana e tletse batho, basimane le basetsana, makgarebê le makau. Makgarebê a itieditse ka mekgêlê, makau ênê a ikôkôtlêla ka dithôbane tsa maitsegobônwa. Mongwe le mongwe wa bônê a tsamaya ka mokgwa yo eseng wa tihagô.

Ha letsatsi le ise le wele go phuthagannwe kwa patlelong ya motse, go ilwe go binwa sephômphôkgô kgotsa setôntôrô. O bone go phuthegile makau le makgarebê, ba bina ka tshekeletsana, ba dikologa, ba tšhêmatšhêma, lekau je lengwe le je lengwe le tšhwaragane le lekgarebê, mme bangwe fale le fale ba ipinêla ba le nosi. Basetsana ba ba jeléng ting ba setlaka setôntôrô ka menôtô, se ntse se re phômphôrôphômphôrô!

mme methepa kafa e dirakanya dilô ka maoto. Go binwe letsatsi le be le re kôlôwê! go be go tiatie, la bofêlô lefifi le be le re tseni! Ere ha maitisô a lôella, go phatlallwe, go boelwe magaeng.

Gantsi ga go binwa sephômphôkgô, basimane le makau ba bangwe ba be ba raloka feisi (boxing). Ba eme tshekeletsa, mme yo mongwe wa ne a tsêna fa gare ga theko, a itataolosa, a ikgagamatsa mmele, a kuwa a re, "Rosotomberg, Pitiseberg, Pipirose." Ha a fetsa go rialo a phurume, a tsepe fa fatshe ka mênôtô, a paraletse, maoto a ngalallane, a rathe mo lefaufaung ka dipurrana. Ere a sa rialo, yo mongwe a tsene a fete a ikôpanye le pôô é ya rona é! O utlwe go lla masêka a ba a tlhatlhampetseng mo mabogong a bônê a re, "rwa, rwa, rwa!" Ere ha O re thaa! O bone yo mongwe a tšwa madi ka dinkô le legano, fagongwe le leinô ja gagwê le kgolegile, O bone a tsikitlediwa ke madi, a tsewe a bewa mo lebatleng, mme a tshelwe metsi. Moragô a thathamologelwe. Leha a khutlegile jaana go be go se molato, ka ge go nwe go le mo tshamekong. Go tshamekwe jaana go tsamaya letlatlana le fitlhê, mme go tlogiwe go iwe sephômphôkgong, lorole lo fete lo re thii! lo bete mokoduwê.

Metshamekô e e tsee malatsi a mabedi. Dithekisi le dillori di rwale basebetsi di ba busetse Sekgoeng. Ba boa ba itumetse ka ba bone bagolo, le ditsala le barwarrabônê. O fetile moletlo wa botsalô jwa MORENA.

Ha Keresemose a seno go nna, Nibijara kegore ngwaga yo moša o a simologa. Banôtwa ga ba tlwaêla go dira moletlo ka letsatsi jeo. Ba itumêla fêla ka go kgaba le go tshameka sephômphôkgô le feisi, mme ga ba dire dijô. Mo bosigong ha ngwaga yo mogologolo o fêla, mme go fitlha yo moša, O tla fitlhêla Banôtwa bosigogare ba le mo dikerekeng ba leboga Jehova ha a ba babaletse mo ngwageng yotlhe yo mogologolo, ebile ba ikopêla matlhôgônôlô a ngwaga yo moša.

Ere ha ngwaga yo moša o seno go simologa ka nakô ya 12 wa bosigo, dikerêkê di tšwe, go iwe go huba. Ere phokojê a ise a senye metsi, diphala tsa Nôtsweng di be di setse di lla kwa diphupung di itumêlêla selemô se setšha. Di tloge di lle mo godimo ga thaba, maikaêlêlô e le go tšosa Banôtwa borokong. Di opele dipina tse dintsi tsa kêrêkê le tse eseng tsa kêrêkê, mme pina é di e opele kgabetsa-kgabetsa:

“Naledi ya masa, mamphatlalatsane,
 Re bôna ka yônê bosigo bo selê.
 Naledi ya masa, mamphatlalatsane,
 Re bôna ka yônê masigo a selê.
 Tšwang, tšwang, tšwang mo matlung,
 tšwang mo matlung masigo a selê.”

Diphala di opele go tsamaya letsatsi le be le tšwê. E bee gônê diphala di ya go bina kwa lekgotleng, go tšwa koo, di bine di tsêna kgorwana ka kgorwana, mme lelapa je lengwe le je lengwe fa di binang gônê le di fe dimphô. Di bine ka nakô eo go phatlallwe. Ngwaga yo moša o bo o simologile. Bo o sa, go boelwe magoleng, go yo go tlhagolwa, le go fetsa go lema.

Go sale meletlo e mengwe é e diriwang Nôtsweng, wa ntlha ke wa lenyalô, wa bobedi ke lešo. Go mefuta e mebedi ya manyalô Kgatlêgô. Go lenyalô ja Sekerêsetê je le fêllang ga Komosasi, go ja Setšwana je le fêllang mo gae. Ja Sekerêsetê le pêgêlwa digaboi Kerêkeng, di bolelwe gararo mo diso-ntageng tse tharo, ere ha go se yo o di thibêlang, di fologe. Go iwe go itšhwaraganngwa ga Rasekaba (Komosasi) moragô go boelwe gae, go fediwe tšhwaraganyô kwa kerekeng. Lenyalô ja Setšwana le fêlla gae, — ha dikgomo di ntshitšwe, go a be go ntse.

Banôtwa ba dira moletlo yo motonana mo lenyalong je ja Sekerêsetê. Banyadi ba apara le batšhwari ba bônê diaparô tsa 'nyalô. Ba tlo go bônwa ha ba ya kerekeng, le

fa ba le fa lapeng ja nyalô. Ka letsatsi jeo e be e se batho kwa lenyalong, ba a ja magôbê le dinama le ditampô. Go nowa majalwa le ditee. Moletlo o tsee malatsi a ka nna manê. Mo letsatsing ja ntlha, ja morêrô, banna le basadi ba Nôtsweng ba lale ba bina bosigo jotlhe, ba ôpêla dipina tsa Setšwana. Lenyalô ja Setšwana ha le direlwe moletlo. Jalo hê ja Sekgoa le tlotlegile go feta ja Setšwana.

Gompijeno go Bakubung ba ba setseng ba nyala fêla ka tšhoganetšo (Special licence). Ya nne e re O ntse O dutšê O utlwe go twe ga twe mokêtê o nyetse. O re go phaphalatsa ditsêbê ka makalô, go be go fedile, a tôta a itšhwaragantsê le moratiwa wa gagwê. Ba bangwe ba pêga digaboi ga Komosasi, mme ba nyale ka lenyalô la Sekgoa (civil rites). Lenyalô je ja Sekgoa ha le ise le tlwaelwe ke Banôtwa, ba santse ba le šotla, je eleng ja tšhoganetšo ba re ke ja Sekesemane (six months) moragô ga nakô eo O ka tsaya mosadi yo mongwe. Eo ke TUMEDI ya bônê. Bakubung ba rata bogadi thata, mme ha O sa rate go utlwana le bônê, O ba rêê O re a bo fedisiwê. Gapê Banôtwa ba fapaana le Batšwana, bana ba gae (basimane) ha ba nyala ba a fuduga, ba yo go nna kwa gaabo mosetsana, mme ba fuduge gônê ha ba seno go aga. Molaô yo o dirilwe ke kgosi Mathibê.

Banôtwa ha ba ise ba latlhe Setšwana gotlhe-gotlhe. Ba santse ba gwerisa, kegore ba santse ba isa makolwane a bônê bogwêra kapa lebollô, methepana yônê bojale. Lebollô je le bojale jo bo santse bo tsamaišwa ka mokgwa wa bogologolo. Ha ba etse Mathosa a fetotseng kgwerišô, ba e dira gore e dumêllanê le mabaka a gompijeno. Ba isa bogwêra dikgwedi tse tharo, bana ba sa apara sepê mo mmeding ya bônê, mme ha O nagana gore mebetšana ya bônê e koafadišwe ke diroko, le diaparo tse dingwe, O ka lemoga gore go tlhobodisiwa mo ga go a siamêla bophelô jwa bônê. Ke gônê ka moo malôba kwa Tšhankaneng bagwêra ba bangwe ba ile ba šule kwa mophatong, go tsamaya mmusô wa Kopanô

O be o romêlê dingaka tsa ôné go yo go thusa go alafa balwetse bao moya o neng o sale nameng.

Goô koo go gwerisiwang teng, ke gônê kwa go neng go rutwa bana molaô. Bana ba rutwa go tlotla kgosi ya bônê le bagolo ba bônê. Ba ne ba rutwa ditšhwanêlô tsa bônê mo motseng, ba rutwa gore basadi le bana ba babalêlwa jang ke mongabônê, ba rutwa mekgwa e mentsi é ka yônê ba ka tšweletsang merafe ya bônê pele ka tumedi ya Senôtwa. Kajeno banna le basadi ba ba tšwang koo, ha ba dire sepê se se šupang gore ba kile ba laiwa ka metse ya bônê. Maitšholô a bônê ha a šupe sepê se se šupang phapaanô mo go bônê le bao ba sa tšweng teng. Ka mantšwe a mangwe go boitaolô thata Mogari, kgosi ha e tlhole e utlwiwa, bagolo ha ba tlhole ba utlwiwa. Selô se se šupa gore kgwerišô ha e tlhole e na le thušô é e neng e na le yônê maabane. Ke eng se se dirang jalo?

Go na le metshamekô e mengwe ya bana, ke e: Go abulo, le mmakgwana, le kgwele, le konkolodi, le mantlwane, le pinô ya nkokwane, le morabaraba. Metshamekô ena e ratwa thata ke bana, mme e ba siametse thata ka e tiisa mebele ya bônê.

Abulo ke motshamekô yo o rategileng thata mo baneng. Yare mo tseleng ya dikoloi kapa mo patlelong ya kgôrô go thalwe mola ka molôra, bana ba babedi ba eme mo go ôné, mme ba thibele ba ba ratang go kgabaganya mola yoo. Mme yo o ka tšwang mo molaneng yo a sa tšharwa, a be a boa gapê a lwêla go boêla kwa a neng a le teng pele, ere ha a ka fitlha a be a fêntsê.

Kgwele yônê e tšhwana le mbôlô wa maoto yo o tshamekwang ke basimane. E tshamikiwa fêla jaaka ôné, mme ga go tlhokôfale gore ke tlhwe ke ntse ke tôka ka yônê. Fêla yônê ga se mbôlô ke kôtana e e kgolokwe kgotsa mmolopita wa ijê mê, yo o kgôrôbantšwêng ka matlapa.

Mantlwane ke motshamekô wa bana. Ba aga ditlaagananyana ka matlhare, ba dire malapana le matlwana, ere ka letsatsi ja boikhutšô, ba tle ba apeye magôbê, le dinama, le merôgwana, le ditampa ka mebolopita; bana ba e le bomma-mogadikana, mosetsana yo mongwe le yo mongwe o nyetšwe ke mosimane. Mo bana ba leka go etsa batsadi ba bônê. Ka matlhatlêgô go phatlallwe mongwe le mongwe a boele ga gaabô. Motshamekô yôna ha re ka o tlhókômêla o siamê thata, mme re ka o tšhwantshanya le wa Sekgoa yo go tweng "nursery".

Metshamekô é: konkolodi kgotsa tontolodi, koloti, ga go tlhókôfale gore ke e tlhalosê. Thutô mo metshamekong ena ke e: Banôtwa ba ne ba silla bana ba bônê ka metshameko e ke setseng ke e boletse, le e mengwe, jaaka ya go yo ga metsi, phakêla; motshamekô yo ke wa go bôna gore mosimane yo o lebelô ke ofe. Basimane ba tšoga ka mahube a maroo a dibatana, ba tsee dikgamêlô tsa bônê ba sianeke koo nokeng, mme ere yo o gôrôgang pele ka metsi a be a fêntsê. Jaaka Banôtwa ba setse ba latlhegetšwe ke metshamekô e mentsi ya bônê, ke tšhwanêlô ya gore ba kgothadiwê go tshameka e mentsi ya Sekgoa, go sa nneng jalo ba tla fetoga dikowana.

Go lwêla bothaka Nôtweng go fedile. Basetsana ha ba tlhwe ba bo lwêla jaaka malôba. Se se setseng ke go itisa. Go ena le gore bana ba sekolo ba itisetse mo dibukeng tsa bônê, ba ya kwa milaneng, mme ba yo go senya nakô ya bônê e ntlê mo dilong tse di sa tlhókôfaleng. Fêla kage dilô di dirwa ka TLWAELÔ, ha re itse gore re ka reng. Ha e ne e se jalo, re ka ne re ka tlhagisa DIKGAKOLOLO tsa rona mo temaneng é.

Ranôtô jaaka ke setse ke akantsê, o tšhwareletse Raiyane ngwana wa mogolowê setulô. Raiyane e sale ngwana, ebile ke gônê a yang sekolong. Ranôtô o na le matshwênýêgô Kgatlêgô. Banôtwa ha ba tlhwe ba batla go bušwa, yo mong le yo mong o ipôna ha e le morêna ka esi. Fêla Ranôtô o

tšhaa ka nôtô, o a tshabêga, mme o kgôna go ba busa bonôlô. O tôta a feêla motse wa ga rraagwê matlakala, o a o bakanya Mokubung.

Ranôtô o lebêga a tla nna kgosi ka sebele. Le ditirô tse di neng di paletse mogolowê o a di kgôna, di a dirwa. Mo nakong ena, Banôtwa ha ba na boikhutšô, ba siane la go tšhêmatšhêma, ba agêla bana ba bônê sekolo se segolo. Selô se ke sešupô gore kgosi e rata thutô le tšwêlêlôpele. Tšhwara thata ngwana wa KUBU!

Go boletse nna,

“Matshêgô a pitsa a kgotla matlhatlhêgwapele,
 Bana ba ga mmamafura a theku,
 A tlhaologa a a fisa.
 Ke sedibêlô se se mollô,
 Bana ba sefatlana sa Marulang,
 Se re se e ša metse ya falala,
 Metse ebile ya tshaba maputlêla,
 E ntse e tshaba makgaoganyana.
 Dithata tsa ga Molefê-a-Masilô,
 Ênê Molefê a disa ga kganelwe,
 O disa a ikantsê motlatlaoka.
 Motshana molla ditlêrê,
 Mosenya kgakgatshe tsa batho,
 O setla a sa lalediwa.
 Masellane-a-Tebele,
 Masellane letlapa laikadi,
 Le sale le ikala kwa badimong.”
